

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

АКАДЕМИК

№2, 250. 03.05.2024 г.

www.journal-academic.com

“Международный научный журнал АКАДЕМИК”

№ 2 (250), 2024 г.

МАЙ, 2024 г.

Издаётся с июля 2020 года

Астана
2024

Содержание

RESEARCH ON THE PROBLEMS OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE 21ST CENTURY A.R. Amandosov, K. Kojabay.....	4
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ГЕОГРАФИЯ ҰҒЫМДАР МЕН ЗАҢДЫЛЫҚТАРДЫ ОҚЫТУДА ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ Жолдасбек С.Б., Усенов Н.Е.....	6
SECURITY AND STABILITY IN CENTRAL ASIA IN THE CONTEXT OF BORDER CONFLICTS Kadyrzhanov R. K., Tanat A.T.....	11
ӨНДІРІЛГЕН КЕНДЕРДІҢ САПАСЫН ТҰРАҚТАНДЫРУ ҮШІН ТАУ КЕН ЖҰМЫСТАРЫН ЖОСПАРЛАУДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРІ МЕН ҚҰРАЛДАРЫ Шөкен Санжар Мейірулы, Арыстан Ибатолла Дайырулы.....	14
THE USE “КАНООТ” IN DEVELOPING 8-9 GRADES INNOVATIVE LANGUAGE SKILLS IN TEACHING ENGLISH Askerbekova Assel Nurbahitkyzy	18
ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АУТЕНТИЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ Хайржанова Айгерім Алмасқызы	21
ҮЙЛЕРІНІҢ ЕҢ ХАЙЫРЛЫСЫ – ЖАҚСЫ ҚАРАЛАТЫН ЖЕТМ БАР ҮЙ Мұхан Исахан, Жакупов А.К.....	24
ӘЛЕМ ХАЛҚЫНЫҢ БАЛА ТӘРБИЕЛЕУ ДӘСТҮРІ Т.Н. Жүндібаева, Жакупов А.К.....	27
ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ И КЛИНИЧЕСКОЕ ПРИМЕНЕНИЕ СЕНСОРНЫХ СИСТЕМ ДЛЯ МОНИТОРИНГА ГЛЮКОЗЫ В УПРАВЛЕНИИ ДИАБЕТОМ Советканова А.А., Оразиман А.Д., Нұр М.К., Сарсебаева Г.С.....	32
ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ НАНОЧАСТИЦ КРЕМНИЯ НА СВОЙСТВА ПОЛИМЕРНЫХ КОМПОЗИЦИОННЫХ МАТЕРИАЛОВ НА ОСНОВЕ ПОЛИПРОПИЛЕНА Махамбетова Айнура Махамбетовна, Тастанова Ляззат Кнашевна	35
ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, КОТОРЫЕ ВОЗДЕЙСТВУЮТ НА ПОТРЕБИТЕЛЕЙ ДЛЯ ПЕРЕХОДА С ТРАДИЦИОННЫХ СИГАРЕТ НА ТАБАКО-НАГРЕВАЮЩИЕ УСТРОЙСТВА Самарбекова Диляра Руслановна, Ниеталина Гаухар Кудайбергеновна.....	39
РАСЧЕТ ВЕНТИЛЯЦИИ ШАХТЫ «АКБАСТАУ» Усенбеков Мейрамбек Сабденович, Болтайбек Арман Нурланұлы, Бугенбаев Дулат Бекмуратович	42
ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВА ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ НА ОБРАЗОВАНИЕ В КАЗАХСТАНЕ И ШВЕЦИИ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ Берік Дина Берікқызы.....	45
МЫС (II) ЖӘНЕ НИКЕЛДІ (II) ТРИЛОН Б-МЕН БІРГЕ СПЕКТРОФОТОМЕТРИЯЛЫҚ АНЫҚТАУ Сейтқазы Жанат Болатқызы.....	50
ФИЛОЛОГ СТУДЕНТТЕРГЕН ШЕТ ТЛІН ОҚЫТЫП, МЕҢГЕРУДЕГІ «ТӘСІЛ» СӨЗІНІҢ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ Мырзабаева Ақниет Балғабайқызы, Мамбетова М.К.....	56
ҚӨЛСАЙ КӨЛДЕРІ» МЕМЛЕКЕТТІК ҰЛТТЫҚ ТАБИҒИ ПАРКІНІҢ ХОРТОБИОНТТЫ ЖАРТЫЛАЙ ҚАТТЫҚАНАТТЫЛАРЫ (HEMIPTERA, HETEROPTERA) АЛУАНТУРЛІЛІГІ Мұғазен Т.Ж., Жақсыбаев М.Н.....	60
THE IMPLEMENTATION OF INTERACTIVE LANGUAGE ACTIVITIES BASED ON TECHNOLOGIES TO ENHANCE LEARNERS' FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION Gabit A.G.....	64
ВЫЯВЛЕНИЕ ФЕНОТИПИЧЕСКОЙ ВАРИАбельНОСТИ В ПШЕНИЦЕ ДЛЯ СЕЛЕКЦИОННЫХ ЦЕЛЕЙ Иембергенова Жанель Жарасовна.....	69
АҚЫЛДЫ ҮЙ ЖҮЙЕСІ. ҚҰРАМДАС БӨЛШЕКТЕРІ. ЖАРЫҚТЫ БАСҚАРУДЫ АВТОМАТТАНДЫРУ Төребек Иса Бүркітұлы.....	71
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МАШИННОГО ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ ОЦЕНКИ НАДЕЖНОСТИ ВЕБ-СЕРВИСОВ: ПЕРСПЕКТИВЫ И ОГРАНИЧЕНИЯ Махметова Қуралай Бакытқызы.....	74
РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОСВЕДОМЛЕННОСТИ И УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА Сағынғалиева Аида Мұратқызы, Салимбаева Расима Аменовна.....	78
ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ ТИІМДІЛІКТІ АРТТЫРУДАҒЫ БАСҚАРУ ПСИХОЛОГИЯСЫНЫҢ РӨЛІ: БАСШЫНЫҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІ МЕН ӘСЕРІ Алиев Дидар Дауренұлы, Алиева Ж.Т.....	83
ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕГІ БІЛІМ БЕРУ ИНФОГРАФИКАСЫ Алихазат Алтынгуль, Камалова Гульдина Большебиковна.....	86
ОТДЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗЪЯТИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ Назаралиева Айзада Бейшенбековна.....	89
НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРИНУДИТЕЛЬНОГО ПРЕКРАЩЕНИЯ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ НА ЗЕМЕЛЬНЫЕ УЧАСТКИ Назаралиева Айзада Бейшенбековна.....	93

RESEARCH ON THE PROBLEMS OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE 21ST CENTURY

A.R. Amandosov, K. Kojabay

Abstract: The article discusses current challenges and problems related to the development of information technology in our modern society. She analyzes the impact of digital transformation on various spheres of life, including business, education, healthcare and public life. The article examines key aspects such as cybersecurity, data protection, ethics of technology use, as well as issues of digital inequality and the environmental consequences of technological development. The authors offer an overview of the main problems, as well as recommendations on how to solve them and mitigate the impact on society and the environment. This article is intended to draw attention to current issues related to information technology and encourage further research in this area.

Keywords: Digital Transformation, Internet of Things (IoT), Big Data (Big Data), Cybersecurity, Artificial Intelligence (AI), Cloud computing, Social networks and Media, Robotics and Automation, Computer networks and Communications, E-commerce, Data privacy, Environmental and ethical aspects of technology, Digital inequality, Technological Security, Virtual Reality and Augmented Reality.

INTRODUCTION:

In the modern world, information technology has become firmly embedded in our daily lives, transforming it in all aspects. Over the past decades, they have become the engine of economic development, innovative progress and socio-cultural changes. However, along with incredible progress, new challenges arise that need to be carefully investigated and analyzed. This is exactly what this study is dedicated to - analyzing and identifying the key problems faced by modern information technologies in the 21st century.

A first look at this topic reveals a number of complexities, including issues of data privacy, cybersecurity, digital inequality and ethical aspects of the use of technology. In order to understand and effectively address these issues, in-depth research based on extensive data analysis and academic research is needed.

The purpose of this study is to identify and analyze key problems, as well as to develop recommendations for their solution.

PROBLEMS OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES: INTRODUCTION AND ANALYSIS:

The era of modern information technologies brings immense opportunities but also poses serious challenges. With each passing year, our reliance on digital solutions grows, accompanied by emerging issues requiring careful analysis and study.

Among the most acute problems, issues of privacy and data security stand out. With the advancement of the Internet of Things, cloud technologies, and mass data collection, the risk of leaks and abuses of personal information is increasing.

Here are a few examples of key problems of modern information technologies:

1. Cybersecurity: The rise of cyberattacks and threats to data confidentiality.
2. Artificial Intelligence and Automation: Ethical questions related to job automation and algorithm transparency.
3. Digital Literacy: Lack of skills for effective and safe technology use among certain users.
4. Environmental Aspects: Energy consumption and other negative environmental consequences of technology use.
5. Ethical Issues in Data Usage: Violations of privacy and possibilities of discrimination in the processing and use of personal data.

Another key issue is digital inequality. In a world where access to information technologies is becoming increasingly necessary for successful adaptation and development, many people are left behind due to a lack of access or skills in using technologies.

The goal of this research is to systematically analyze and describe the key problems, their consequences, and potential solutions to ensure a more sustainable and ethical development of information technologies that modern information technologies face in the 21st century.

RELEVANCE:

The problems of modern information technologies are increasing every day as technologies become an integral part of people's lives and the functioning of society as a whole. Cybersecurity, protection of personal data, and combating cybercrime are becoming increasingly relevant in the context of the constant development of the digital environment. It is also important to consider the ethical and social aspects of using information technologies, such as their impact on personal life, equality of access to information, and digital inequality. These issues require a systematic and interdisciplinary approach to develop effective solution strategies and ensure sustainable development of the digital society.

CONCLUSION:

Modern information technologies offer vast opportunities, yet they come with serious challenges. Issues of data privacy, digital inequality, and cybersecurity require a systematic approach to ensure sustainable and ethical development. Further research and management strategies are necessary for a fair and secure digital future.

LITERATURE LIST:

1. **Оксана Н. Oksana N, Роман. Г. Roman. G:** ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ. PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE APPLICATION OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES. [Электронный ресурс]. URL: <http://synergy-journal.ru/archive/article3696> 2021 (Дата обращения: 14.04.2024). Режим доступа: для всех пользователей. [Electronic resource]. URL: <http://synergy-journal.ru/archive/article3696> 2021 (Accessed: 14/04/2024). Access mode: for all users.

2. **Артур А. Artur A:** ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В XXI ВЕКЕ. PROBLEMS OF INFORMATION TECHNOLOGY DEVELOPMENT IN THE XXI CENTURY. [Электронный ресурс]. URL: [Проблемы развития информационных технологий в XXI веке \(snauka.ru\)](http://snauka.ru) 2018 (Дата обращения: 13.04.2024). Режим доступа: для всех пользователей. [Electronic resource]. URL: [Проблемы развития информационных технологий в XXI веке \(snauka.ru\)](http://snauka.ru) 2018 (Accessed: 13/04/2024). Access mode: for all users.

3. **Римма Р. Rimma R:** Проблемы информационно-коммуникационных технологий в современном мире. Problems of information and communication technologies in the modern world. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.publishing-vak.ru/file/archive-philosophy-2021-4/a11-suleimanova.pdf> 2021 (Дата обращения: 15.04.2024). Режим доступа: для всех пользователей. [Electronic resource]. URL: <http://www.publishing-vak.ru/file/archive-philosophy-2021-4/a11-suleimanova.pdf> 2021 (Accessed: 15/04/2024). Access mode: for all users.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ГЕОГРАФИЯ ҰҒЫМДАР МЕН ЗАҢДЫЛЫҚТАРДЫ ОҚЫТУДА ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Жолдасбек С.Б.¹, Усенов Н.Е.²

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ, Қазақстан.*

Андатпа

Бұл мақалада экономикалық география ұғымдары мен заңдылықтарын оқушыларға оқытуда интербелсенді әдістерді қолданудың мүмкіндіктері қарастырылған. Мемлекетіміздің қазіргі кездегі экономикасын жақсарту және оны одан ары жетілдіру үшін білім беру саласына ерекше назар аударылып отыр. Экономикалық білімді қалыптастыруда экономикалық географияны оқыту сабақта ғана емес, күнделікті өмірімізде әр ел үшін маңызды орын алатыны белгілі. Сонымен қатар білімді тек беріп ғана қою емес, ол білімнің оқушыларға түсінікті, әрі болашақта қолдана алатындай сапалы түрде берілуі басты назарда. Мақаланың мақсаты да соған сәйкес мектепте экономикалық география ұғымдары мен заңдылықтары туралы жеңіл түрде оқушыларға білім қалыптастыру. Орта білім беру мекемелерінде, яғни мектептерде экономикалық география бағытын тың ақпарат көздерімен қарастыру, мектеп мұғалімдеріне оқулықтағы білімді жеңіл түрде түсіндіріп, оқыта алуы, жаңа әдістерді қолдануы туралы да сөз етілді. Экономикалық география ұғымдары мен заңдылықтарын оқытудағы басты мәселелер назарға алынып, қазіргі уақытта білім беруде қолданылып жүрген әдіс-тәсілдерді жаңашаландыру негізделіп отыр. Жалпы, экономикалық география тарауына, анықтамасына, нені оқытатындығына түсініктемелер берілді. Және сапалы білімді қалыптастыру үшін интербелсенді әдістердің жаңа қырлары мен беретін мүмкіндіктері атап өтілді. Интербелсенді әдістердің білім беру жүйесіне енгізілгеніне бірнеше жылдар өтсе де дәстүрлі білімді әлі де араластырып жүргені, толықтай жаңаша әдістердің мүмкіндіктерін пайдалана алмай, білім берудің тек оқулықпен ғана шектеліп жатқаны мәлім. Ал, тек бір оқулықпен ғана шектелген білім болашақта белсенді, бәсекеге қабілетті, шығармашыл, ел экономикасына үлесін қосатын азамат пен азаматшалардың өсіп шығуы сенімсіздеу мәселе болмақ. Және сондай қызық, әлеммен байланысты география сабағын бір оқулықпен шектеп қою қаншалықты орынды?! Осы сауалға жауап ретінде шет елдер тәжірибесінен алынған мысалдар келтірілді. Әр ел экономикасына алаңдайтындықтан, экономикалық географияны оқытудың қаншалықты маңызды екені де тілге тиек етілді. Экономикалық географияны оқытуда интербелсенді әдістерді қолданудың мүмкіндіктері мен басқа әдістерден айырмашылығы кең көлемде қарастырылып, көрсетілді. Сондай-ақ интербелсенді әдістердің бере алатын мүмкіндіктерімен қатар әлсіз тұстары да бар, мысалы, оқытушыларға түсетін бірнеше ауыртпашылықтар, соған орай интербелсенді әдістерге арнайы SWOT талдаулар мен кестелер ұсынылды. Және сол ұсынылған әлсіз тұстарына шешуші жолдары да қарастырылып өтілді.

Кілт сөздер: экономикалық география, интербелсенді әдіс, білім беру, мүмкіндік, бәсекеге қабілетті, оқушы, мұғалім

Кіріспе. Қазіргі уақыттың өзекті мәселелерінің бірі заманауи білім беру арқылы белсенділігі жоғары жас ұрпақты тәрбиелеп, бәсекеге қабілетті ел болу. Осыған орай тұңғыш елбасы «Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек» - деп атап өткенін тілге тиек етеміз [1].

Заманауи білім беру жаңа педагогикалық технологияларды қолдануды міндеттейді. Жаңа педагогикалық технология балалардың сабақ үдерісіндегі белсенділігін арттыруға әсер етеді. Осы талап тұрғысынан «Оқытудың интербелсенді әдісі» технологиясы шешуші болып табылады. Таным әрекеттерін ұйымдастырудың арнаулы әдістемесі ретінде интербелсенді оқыту білім игеру үдерісінде оқушылар мен мұғалімнің тығыз қарым-қатынасына негізделеді.

Ағылшын тілінен аударатын болсақ «interactiv» сөзі «inter» өзара, «act» әрекет ету дегенді білдіреді, яғни интербелсенді әдістер өзара бірігіп әрекеттесуге бағытталған.

Интербелсенді оқыту оқушының тәжірибесі тұрғысынан жасаған белсенді қарым-қатынасының көрінісі. Яғни, оқушылардың тәжірибесі деп отырғанымыз білім алушылардың өзіндік пікірлері мен көзқарастары, ойлары мен идеялары, ұстанымдары мен тұжырымдары, дәлелдері мен қорытындылары. Таным үдерісінде оқушылар бір-бірімен осындай тәжірибелерімен бөлісу арқылы білім саналы түрде игерілетіні сөзсіз [2].

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартына сәйкес, «География» пәні «Жаратылыстану» білім саласына енгізілген мектептің негізгі орта және жалпы орта білім беру деңгейлерінде міндетті түрде оқытылатын пән.

Күнделікті өмірімізде экономика ұғымын жиі кездестіреміз. Және экономика деген кезде бірден елдің экономикасы туралы ой келеді. Себебі экономиканың дамуы әр ел үшін маңызды. Бірақ, экономикалық географияның нені оқытып, нені зерттейтін толыққанды біле бермейміз. Негізі «экономика» ұғымы гректердің «шаруашылықты басқару» деген сөзінен шыққан. Яғни, халық шаруашылығының және оның жеке салаларының (өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, көлік, құрылыс, т.б.) экономикасы. Кең мағынада қарастыратын болсақ, экономика – қоғамның экономикалық құрылысын, оның базасын сипаттайтын қоғамдық-өндірістік қатынастың жиынтығы. Үстемдік ететін өндіріс оның құрал-жабдығына меншік қатынасы экономиканың белгілеуші элементі болады. Соған сәйкес меншік сипаты қандай болса, ел экономикасы да сондай болмақ [3].

Материалдар мен әдістер. *Экономикалық географияны оқытуда интербелсенді әдістерді пайдалану.*

Нәтижелер және талқылау. Интербелсенді оқыту – әрекет арқылы үйрету. Ал, адамның жадында естіген ақпараты емес, жасаған іс-әрекеттері жақсы сақталатындығы дәлелденген. Сол себепті интербелсенді оқыту «тек әрекет арқылы ғана үйрену» деген ұстанымда.

Бүгінгі күндегі оқытудың мақсаты «Өмір бойы азық боларлықтай білім беру» қағидасынан «Өмір бойы оқып үйрену» ұстанымына ауысуда. Бұл мақсатты жүзеге асыруда тағы да интербелсенді оқытудың көмегі зор. Себебі басты назар сабақ барысына, әдістемеге аударылады. Осы тұста бәріміз білетін «Аш адамға балық берме, қармақ бер» деген нақыл сөзді тілге тиек етуге болады. Мұғалім өзінде бар білімін дайын күйде айтқанынан, оқушылардың өздігінен ізденуі, құрастыруы тұлғалық дамуларына және білімнің мәңгі есте қалуына көп көмегін тигізеді. Құрастырылған білімде түсіну, қолдану, талдау, жаңа мазмұн құрастыру және бағалау секілді белсенді әрекеттер орын алады. Ал мұндай сапалы сабақ өткізуге интербелсенді оқыту әдісі сай келері сөзсіз.

Интербелсенді оқытуда тағы бір мәселеге, яғни шәкірттің әлеуметтік тәжірибесін арттыруға ерекше назар аударылады. Әлеуметтік тәжірибе оқушылардың сыныбындағы басқа да оқушылармен және мұғалімімен коммуникативтік қарым-қатынас үдерісінде болуы. Коммуникативтік қарым-қатынас арқылы өмірлік тәжірибе пайда болады. Сол себепті оқу мазмұны қандай да бір абстракциялы тақырыпқа негізделмей, оқушылардың өмірлік тәжірибесіне негізделсе, оқу үдерісі оқушы тарапынан қызығушылық пен ықылас туғызары анық [2].

Экономикалық география ертеден келе жатқан маңызды ұғымдардың бірі. Осыдан 2000 жыл бұрын грек географы Страбон экономикалық географияны зерттеп, өзінің «Geographika» кітабында жариялаған. 1950-1960 жылдары экономикалық география кеңінен танылды, себебі соғыс уақытынан кейін ғалымдар елдің экономикасына, қалай даму керектігіне қызығушылық білдіре бастады. Жалпы, экономикалық география бизнестің бөлінуі, нарықты зерттеу, жаһандық даму тақырыптарына көп назар аударатын бөлім [4].

Экономикалық географияға анықтама беретін болсақ, экономикалық география бұл экономикалық әрекеттер мен оған әсер етуші факторларды зерттейді. Экономикалық география барлық елде маңызды сала болып табылады. Себебі экономикасы дамыған елдің алдыңғы қатарда болып, халқының өмір сүру деңгейі де жақсара түсетіні анық. Сол себепті экономикалық географияны оқушыларға интербелсенді әдіс арқылы тиімді жеткізе білу

мақсатқа алынды. Экономикалық географияны жетік меңгерген әр оқушы келешекте елінің экономикасына, дамуына үлес қосары сөзсіз.

Интербелсенді оқыту арқылы экономикалық география ұғымын меңгерту үшін, алғашқыда оқушылардың қызығушылығын тудыру аса маңызды. Себебі қызығушылық болмаған жерде, ары қарайғы іс-әрекеттердің болуы екі талай нәрсе.

Қызығушылықты тудырудың тәсілдері:

1. Қызықты бір оқиғаны сипаттау;
2. Кез-келген талқыланған мәселе бойынша оқушылардың пікірін білу мақсатында қол көтеріп, дауыс беруін сұрау;
3. Сұрақ қою;
4. Уәде беру;
5. Оқушыларды күлдіру, жақсы эмоция сыйлау;
6. Даулы көзқарастарға қарсы пікір айта білу;
7. Әдеттен тыс мәліметтер ұсыну, айту;
8. Көрнекіліктер мен үлестірмелі материалдар ұсыну;
9. Өз өміріңізден немесе кәсіби тәжірибеден мысалдар келтіру;
10. Оқушылардың шешіміне мұқтаж болатындай мәселелік оқиғаны суреттеу.

Сонымен қатар, қызығушылықты бәсеңдетіп алуда мүмкін нәрсе. Төмендегідей әрекеттерден оқушылардың қызығушылығы бәсеңдейді:

1. Мұғалім өзін оқушылардан алшақ ұстауы;
2. Мұғалім оқушыларды пассивті тыңдаушылар қатарына жатқызып, сол күйінде қалдыруы;
3. Мұғалім өзінің идеялары мен пікірі оқушыларға міндетті түрде қажет болады деп ойлауы;
4. Оқушыларға сын айтып, кемшіліктерін бетіне басуы;
5. Оқушылардың мұғалім қойған сұраққа жауап бере алмай, өздерін дым білмейтіндей сезінуі [5].

Интербелсенді оқыту әдістерінің ішінде экономикалық географияны оқытуда «Ой қозғау» әдісін пайдаланып көруге болады. Жалпы бұл әдісті 1957 жылы Алекс Осборн «Қолданбалы қиял» атты еңбегінде сипаттап, жариялаған. Бұл әдісте шығармашылық ойлау басты назарда. Ал, шығармашылық ойлау кезінде сын айтылуы адамның ойын тежейтіндігі белгілі. Кез келген жаңа идеялардың дұрыс идея болуы қатып қалған заңдылық емес. Оқушы сыннан қорқып шығармашылық ойлау қабілетін тежейтін болса, қаншама дәлелденбеген идеялар сыртқа шықпай сөніп қалуы мүмкін. Сол себепті өздерінің идеяларын ешқандай сынсыз еркін жеткізуі маңызды, себебі жаңа идеялар арқылы ғылым дамиды. Экономикалық географияда да бастысы осы, оқушыларға еркін ойлауды ұсыну арқылы, елдің экономикасының дамуына өздерінің идеяларын ұсыну арқылы, ел дамуының жаңа этаптарының авторлары болуы әбден мүмкін.

«Ой қозғау» тәсілін пайдалануда ұстанатын ережелер:

Мәселені негізгі терминдер арқылы құрастырып, бір ғана ең басты мәселені айқындау.

Бір де бір идеяны жалған деп танымай, оны зерттеуді тоқтатпау.

Кез келген идеяны (тіпті оның қажеттілігі қазір күмәнді көрінсе де) жалғастыруға ұмтылу.

Оқушылар өзін ыңғайлы сезініп, ашылуы үшін оларды қолдап, ынталандырып отыру.

Идеяларды бағалау мен іріктеуді тек шығармашылық идеялар келтіру жұмыстары аяқталғаннан кейін бастау.

«Ой қозғау» тәсілін сабақ барысында төмендегідей қолдану ұсынылады:

Оқушылар қандай да болмасын ақпарат туралы бар білгендерін берілген уақыт ішінде жазбаша келтіреді.

Мұнда ең бастысы идеялардың көптігі, олардың еркін жағдайда айтылуы болғандықтан, оқушылар өз ойындағыларын еш күмәнданбай (мәселен, олардың дұрыс-бұрыс, қажет-қажет еместігіне қарамай) келтіре беруі керек;

Идеялар ешқандай сынға ұшырамауы керек, себебі сын айтылған жағдайда оқушылар тосылып қалып, идеяларды келтіре алмауы мүмкін;

Барлық идеялар сарқылмайынша, олар қағазға түсіріле беріледі;

Идеяларды келтіру жұмысы аяқталғаннан кейін ғана олардың талқылау жұмысы басталады [6].

Интербелсенді оқыту әдісіне SWOT талдау

Мықты тұстары	Әлсіз тұстары
<p>Кез-келген мұғалімге, кез-келген сабақта интербелсенді оқытудың керектігі; Оқушы мен мұғалімнің, оқушы мен оқушының қарым-қатынасы жақсы күйде болуы; Көп материалдармен қамтамасыз етілуі;</p>	<p>Ғаламтор желісі барлығына бірдей қолжетімді болғандықтан ақпараттардың қайталануы; Мұғалімдердің интербелсенді оқытуды ұйымдастыру барысында әдістемелік білімнің жетіспеушілігі немесе аздығы;</p>
Мүмкіндіктері	Қауіптері
<p>Сабақтың оқушыларға сапалы меңгерілуі; Мұғалімнің де, оқушының да қызығушылығының артуы; Өмірлік тәжірибе қалыптасуы;</p>	<p>Ғаламтор желісіне көп көмекке жүгіну әсерінен ойлау қабілеттерінің бәсеңдеуі;</p>

SWOT талдау бойынша әлсіз тұстары мен төнетін қауіпі бойынша ашып айтатын болсақ: ғаламтор желісі бәріне бір және қолжетімді болғандықтан ақпараттар бірнеше рет қайталанатын жағдайлар кездеседі. Сол себепті оқушыларға барынша өз идеяларын, яғни қиялдарын іске қосып, өзіндік пікірін қалыптастыруын талап ету керек. Екінші әлсіз тұсы мұғалімдерге қатысты. Мұғалімдердің интербелсенді әдістерді әрқашан жаңалап отыруына, ұйымдастыруына әдістемелік білім жетіспеуі кездеседі. Бұл мәселенің шешімі ретінде мұғалімдерден әрқашан ізденушілікте және жаңашылдықта болуларын талап ету қажет. Қауіпі бойынша интербелсенді әдістің мақсаттарының бірі оқушының ойлау қабілетін арттыру болғанымен, көп ақпараттар желісі ғаламтордан алынатындығы жасырын емес. Сол үшінде ғаламторды жиі қолданып, ғаламтордағы айтылған ақпараттармен ғана шектелуі ой өрісінің бәсеңдеуіне алып келуі мүмкін. Сол себепті интербелсенді оқытуда барынша ғаламторсыз, өз ойларын еркін жеткізулеріне көмектесу. Мысалы, экономикалық география деген кезде бірден ғаламтордағы немесе кітаптағы анықтамаға көз жүгіртпей, жалпы экономикалық география ұғымын қалай түсінетіндігін, өздерінің еркіне салса бұл ұғымға қандай ереже ойлап табатындығын сұрап, тыңдау.

Қорытынды. Интербелсенді оқыту – оқытудың құралы. Ал, оқушылар үшін интербелсенді оқыту танымын кеңейтетін, белсенділігін арттыратын, ақыл-ой қызметін қалыптастыратын құрал.

Қазіргі уақытта коммуникация маңызды рөл атқарады. Яғни, мұғалім мен оқушылардың, оқушы мен оқушының қарым-қатынасының дұрыс орнауы сабақтың нәтижелі болуына септігін тигізеді. Мектеп қабырғасында дұрыс коммуникация құра білген оқушы, болашақта сыртқы ортамен байланыс жасауда қиналмайды.

Коммуникациядан бөлек теориядан қарағанда тәжірибелік білім сапалы болып табылады. Себебі адам баласы естіген, оқыған ақпараттарынан гөрі істеген әрекеттерін, яғни тәжірибе арқылы берілген ақпараттарды немесе білімді жақсы әрі мәңгі есте сақтайды. Мектеп бітіргеннен кейін кез-келген уақытта жадында сақталған білімді пайдалана алады. Осыдан білімді ұрпақ шығары сөзсіз.

Және ой еркіндігі де маңызды. Себебі, қазіргі таңда сабақты қатып қалған ережелермен өткізу қызықсыз, әрі нәтижесіз. Адам ішіндегі өз ойын, идеясын еркін жеткізе алған жағдайда ғана шығармашылығы оянып, қызығушылығы арта түседі. Сол себепті де оқушыларға ой еркіндігін беру өте дұрыс шешім. Сол арқылы болашақта кез-келген тақырыпқа сай өз пікірін

ұсына алатын, сыннан қорықпайтын тұлғаларды дайындаймыз. Ал мұндай тұлғалар жаңа жаңалықты ашатын ұлы ғалымдар болуы әбден мүмкін.

Жоғарыда айтылған барлық маңызды пункттер интербелсенді оқытуда ескерілген. Және іс жүзінде интербелсенді оқыту жүзеге асырылынған. Интербелсенді оқыту болашақта сапалы біліммен сусындаған, әлеммен коммуникация құруда қиналмайтын, ойын еркін жеткізетін, сыннан қорықпайтын, өзін осы әлемнің маңызды бөлігі екенін түсінетін тұлғалар тәрбиелеп шығуға үлкен көмек тигізері даусыз.

Экономикалық география ұғымында интербелсенді әдістерді қолдану өте маңызды. Себебі, экономика бұл әр елге қатысты, әр елдің дамуына, тіршілігіне, жалпы өмір сүруіне қажетті ұғым. Интербелсенді оқыту арқылы экономикалық географиялық білім алған әрбір оқушы болашақта ел экономикасына елеулі үлес қосатынына сенеміз.

Пайданылған әдебиеттер тізімі

1. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік».
2. Тойбазарова Н.А. Интербелсенді оқыту технологиясы. Оқу құралы.- Астана, 2019.- 3-4 бет.
3. Ахметов Е., т.б «Қазақстанның экономикалық және әлеуметтік географиясы» Жалпы білім беретін мектептің 9-сынып оқушыларына арналған. Алматы: «Мектеп» баспасы. 2013. 5 бет.
4. Аманда Бриней «Экономикалық география» Eferrit сайты ([Экономикалық география \(eferrit.com\)](http://Eferrit.com))
5. «Методическое пособие для тренера. Программа «StreetLaw». Сост. Мухтарова А.К., Булуктаева Ю.О., Калинина А.А., Асанбекова Г.С. – Алматы: Фонд «XXI век», 20017-153с.
6. Темпл Ч.,Стилл Дж.,Медедит К.Сыни ойлауды дамыту әдістері. «Сыни ойдауды оқу мен жазу арқылы дамыту»жлбасы үшін әзірленген №2 оқу құралы.-Алматы,1998.-кітабы

SECURITY AND STABILITY IN CENTRAL ASIA IN THE CONTEXT OF BORDER CONFLICTS

*Kadyrzhanov R. K., Tanat A.T.
Doctor of Philosophy, Professor,
Kazakh Ablai Khan University of
International Relations and
World Languages,
Kazakhstan, Almaty
e-mail: Rustem_kadyrzhan@mail.ru*

*«7M03113-Region science»
Kazakh Ablai Khan University of
International Relations and
World Languages,
Master's degree student*

Abstract: This article analyzes the issues of security and stability in Central Asia in the context of border conflicts. The Central Asian region has become an object of increased attention in light of its strategic position, resource wealth and complex ethnic, religious and political dynamics. Based on a review of current literature and analysis of existing border conflicts in the region, the author identifies the main factors affecting the security and stability of Central Asia, and also examines the consequences of these conflicts for international relations, the economy and the geopolitical situation. The article also discusses potential strategies for resolving and overcoming border tensions in the region in order to ensure sustainable development and security.

Keywords: Border conflicts, economic consequences, sustainable development, humanitarian consequences, geopolitical aspects.

In the modern world, Central Asia is attracting increasing attention as a region located at the junction of the geopolitical, economic and cultural interests of various actors. One of the key aspects of the discussion of stability and security in this region is border conflicts, which not only pose a threat to Central Asia itself, but can also have far-reaching consequences for international security. Ethnic, religious, economic and political differences at borders can become a source of tension leading to conflicts that complicate the sustainable development of the region and can spread beyond its borders, influencing world politics and security. In this context, understanding the causes, dynamics and consequences of border conflicts in Central Asia becomes extremely important for developing effective strategies to ensure peaceful coexistence and stability in the region.[1]

Central Asia, with its rich cultural heritage, strategic location and diverse natural resources, attracts the attention of the world community as a region with great potential. However, the shadow side of this potential hides challenges that call into question the security and stability of the region. One of the key aspects defining the current geopolitical picture of Central Asia is border conflicts. These conflicts, being the result of a complex mix of ethnic, religious, economic and political factors, not only threaten Central Asia itself, but also have the potential to affect international security and stability.[2]

In this context, the study of the causes, dynamics and consequences of border conflicts in Central Asia is becoming an integral part of the analysis of world politics. This region, where the interests of various actors, from State to non-State, are intertwined, plays an important role in the global security system. Therefore, understanding the dynamics and nature of border conflicts, as well as developing effective strategies and mechanisms for their resolution, are necessary steps towards ensuring peace

and stability in Central Asia and beyond.

In this article, we will attempt to address the issue of security and stability in Central Asia with a focus on border conflicts. We will analyze the main factors influencing the emergence and escalation of these conflicts, assess their consequences for the region and the world community, and discuss possible solutions to these problems. Our goal is to contribute to understanding and finding solutions to one of the most pressing challenges of the modern world.[3]

Border conflicts in Central Asia are characterized by a complex nature that includes ethnic, religious, economic and political aspects. This creates additional challenges for conflict resolution and ensuring stability in the region. Threat to international security: Border conflicts in Central Asia pose a threat not only to the region itself, but also to international security. The escalation of conflicts can provoke the intervention of external actors and destabilize the situation in the surrounding regions.

The resolution of border conflicts in Central Asia requires a comprehensive approach that includes not only political, but also economic, social and cultural measures. Effective management of the diversity of challenges in the region requires concerted efforts on the part of all stakeholders. The international community plays an important role in supporting the resolution of border conflicts in Central Asia. This includes the role of international organizations, diplomatic intermediaries, as well as regional and global initiatives to support stability and peace.[4]

The role of the international community in ensuring security and stability in Central Asia cannot be underestimated. International organizations such as the United Nations (UN), the Shanghai Cooperation Organization (SCO), the Eurasian Economic Union (EAEU) and others play an important role in helping to resolve border conflicts and ensure peaceful coexistence in the region.

International organizations provide a forum for dialogue and diplomatic efforts to resolve conflicts. They can also act as intermediaries in negotiations between the parties, contributing to the development of trust and the search for compromises.

In addition, international institutions can provide financial and technical support for the implementation of projects aimed at strengthening peaceful relations and developing social infrastructure in the region. This may include programs for the development of education, medicine, infrastructure and agriculture, which contribute to reducing poverty and creating a stable social foundation. Moreover, the international community can actively support efforts to promote economic cooperation and investment in the region. Economic development can play an important role in reducing tensions and conflicts by providing alternative sources of income and opportunities for cooperation between States. Thus, the international community plays a key role in ensuring security and stability in Central Asia. Cooperation between the States of the region and international partners, as well as active participation in conflict resolution and assistance in the development of regional infrastructure and economy, are necessary to ensure peace and prosperity in this important corner of the world. Despite the challenges posed by border conflicts, Central Asia has significant potential for cooperation and development. Promoting dialogue, mutual understanding and cooperation among the countries of the region can contribute to conflict resolution and sustainable development.[5]

In conclusion, an analysis of security and stability in Central Asia in the context of border conflicts allows us to draw a number of important conclusions. First, border conflicts in the region pose a serious threat both to Central Asia itself and to global security in general. These conflicts are complex in nature and require an integrated approach to their resolution. However, despite the challenges, there is potential for resolving border conflicts and ensuring stability in the region. This potential lies in cooperation, dialogue and agreements between the countries of Central Asia, as well as in support from the international community. Therefore, in order to ensure security and stability in Central Asia, it is necessary to make joint efforts on the part of all interested parties. This includes deepening dialogue between the countries of the region, supporting international initiatives to resolve conflicts and strengthening the role of international organizations in ensuring peace and stability.

Central Asia remains one of the key regions of the modern world, where ensuring security and stability plays an important role in ensuring peace and prosperity. Border conflicts, whether ethnic, religious or territorial, pose serious challenges to regional stability. However, the joint efforts of the

States of the region, international organizations and the public can lead to the settlement of these conflicts and the creation of conditions for peaceful coexistence. Therefore, it is necessary to continue to support dialogue, cooperation and mutual understanding between the Central Asian States and the international community. Only through joint efforts will we be able to ensure security and stability in this unique and important region, which will contribute to its development and prosperity in the future. In general, ensuring security and stability in Central Asia is a difficult but achievable task if there is political will, cooperation and agreement of all interested parties.[6]

REFERENCE

- [1] Жирохов М. А. Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР. – Санкт-Петербург, 2012. – с. 147.
- [2] Антитеррористическая безопасность: учебное пособие / В.Т. Кайбышев, А.Л. Федотов, О.Ю. Травников, Р.Н. Кильдебекова, В.М. Ахметов. – Уфа: ФГБОУ ВО БГМУ Минздрава России, 2020. – 54 с.
- [3] A. Moraczewska. (2010). The Changing Interpretation of Border Functions in International Relations. *Revista Română de Geografie Politică*, [e-journal], 12(1):329-340. Available at: http://rrgp.uoradea.ro/art/2010-2/11_RRGP-202-Moraczewska.pdf. Accessed on: 13.02.2018.
- [4] A. Borthakur. (2017). An Analysis of the Conflict in the Ferghana Valley, *Asian Affairs*, [e-journal], 48(2): 334-350. Available at: DOI: 10.1080/03068374.2017.1313591. Accessed on: 12.02.2018.
- [5] Matthew Edwards, “The New Great Game and the new great gamers: disciples of Kipling and Mackinder, in *Central Asian Survey*, Vol. 22, 2003: 83-102, here 85
- [6] Belafatti. (2016). Borders in the Ferghana Valley: An Inevitable Source of Conflict? Center for Geopolitical Studies, *Geopolitika*. Available at: <http://www.geopolitika.lt/?artc=6497>. Accessed on: 16.02.2018.

ӨНДІРІЛГЕН КЕНДЕРДІҢ САПАСЫН ТҰРАҚТАНДЫРУ ҮШІН ТАУ КЕН ЖҰМЫСТАРЫН ЖОСПАРЛАУДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРІ МЕН ҚҰРАЛДАРЫ

Шәкен Санжар Мейірұлы

(ПКОҚӨ кафедрасының магистранты,

Әбілқас Сағынов ат. ҚарМТУ)

Арыстан Ибатолла Дайырулы

(техника ғылымдарының кандидаты, доцент,

ПКОҚӨ кафедрасының аға оқытушысы,

Әбілқас Сағынов ат. ҚарМТУ)

Аннотация: Бұл статъяда өзекті мәселеге – оның материалдық құрамын тұрақтандыру мақсатында жерасты өндірісі кезінде кендер сапасының өзгергіштігін төмендетуді қамтамасыз ететін кеніштік ақпараттық жүйені жаңғыртуға арналған. Тау-кен кәсіпорнының өндірістік жүйесіне енгізілген үдемелі ақпараттық жүйелер мен тау-кен жұмыстарын жоспарлау құралдары тау-кен жұмыстарын жоспарлаудың барлық мүмкін кезеңдерін қамтуға мүмкіндік береді, жерасты кеніші өнімдерінің сапасын тұрақтандырады.

Кілт сөздер: Ақпараттық жүйелер, жоспарлау құралдары, тұрақтандыру, сапа, өндіру, кеніш.

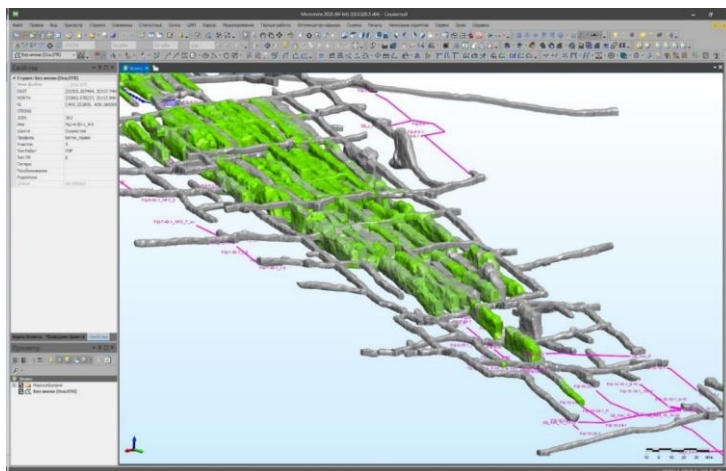
«Ай-онкүндік-тәулік-ауысым» кезеңінде тау-кен жұмыстарын жүргізу кезінде көлемдік және тұрақты сапалық көрсеткіштерді қалыптастыру тұрғысынан өндірілген шикізаттың сапасы туралы ақпарат алудың қолданыстағы кеніш жүйесі тау-кен-геологиялық ақпараттық жүйелерді қолдана отырып, тау-кен жұмыстарын айлық және онкүндік-ауысымдық жоспарлау процесінде оның ақпараттылығы мен тиімділігін жақсарту бағытында жұмыс істеуі тиіс. Қазіргі тау-кен металлургия өндірісінде кен шикізатының сапасын қамтамасыз ету мәселесі келешекте де сақталып отыр, бұл тақырыптың өзектілігін алдын ала анықтайды. Осыған байланысты өндірілген кендердің сапасын тұрақтандыру мәселесін шешудің стратегиялық тәсілі тау-кен кәсіпорындарындағы технологиялық тізбекті оңтайландыру және жаңғырту болып табылады.

Кеніштерде өндірісті жаңғырту жобасы шеңберінде жоспарлау орталықтары құрылады. Мақсаттары мен олардың қызметінің негізінде жатқан міндеттер: тау-кен жұмыстарын жүргізу жоспарларын уақтылы жасау, тауарлық кен сапасының тұрақтылығын және пайдалы қазбаларды өндіру тиімділігін арттыруды қамтамасыз ететін кеніш өндірісінің негізгі бағыттарын бақылау және үйлестіру.

Тау-кен жұмыстарын жоспарлау процесінің бастауы ретінде келесі мәліметтер қолданылады:

- кеніш бойынша тоқсанға, айға және онкүндікке өндіру және қазу жұмыстары бойынша негізгі көрсеткіштер;
- тау-кен жұмыстарының жергілікті жобалары, тау-кен жұмыстарының жоспарлары және тау-кен-геологиялық ақпараттық жүйелерден өзекті иық қашықтықтары бойынша деректер;
- учаскелердің желілік басшыларынан «планшеттік шешімнен» тау-кен жұмыстары бойынша ауысымды жедел есепке алу деректері және т. б.

Тау-кен жұмыстарын жоспарлау тау-кен кәсіпорнында қажетті кен сапасын қалыптастыру жөніндегі іс-қимылдың қажетті және бастапқы бөлігі болып табылады. Жоспарлау кезінде қазуға жататын кенді денелердің геологиялық пайдалану блоктары бөлінеді және оларды пысықтау реттілігінің күнтізбелік кестесі белгіленеді. Байытуға жіберілетін кенінің сапалы құрамының өндіру тиімділігі мен тұрақтылығын арттыруды қамтамасыз ететін міндеттерді орындау үшін кен жұмыстарын жоспарлаудың және олардың орындалуын бақылаудың үдемелі процестерін кеніштің өндірістік жүйесіне енгізу қажет болды. Тау-кен жұмыстарын жоспарлау Micromine негізінде жүзеге асырылады, оның көмегімен орталықтардың мамандары GEOVIA MineSched жоспарлау құралдарымен бірге кеніштің үш өлшемді жоспарымен жұмыс істейді.

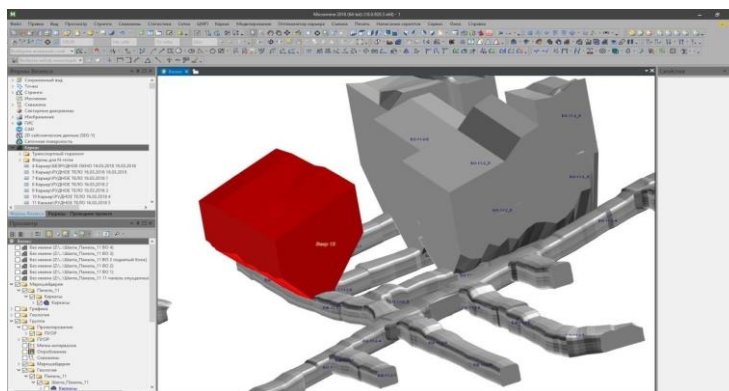
Сурет 1. Жерасты тау-кен жұмыстарының рамалық моделі.

«Micromine» - геологиялық және маркшейдерлік қызметтерден рамалық модельдеуге, яғни болашақ қазба бірліктерін, жергілікті және жаһандық жобаларды жоспарлауға арналған ақпарат жиналатын ақпараттық жүйе. Micromine мәліметтері бойынша кен денесін көзбен бағалауға және тау-кен жұмыстарының даму нұсқаларын ұсынуға мүмкіндік береді. Micromine ақпараттық-анықтамалық құрылымы жоспарлау кезінде кен орындарының қорларын егжей-тегжейлі барлау және бағалау мақсатында тау-кен қазбаларының өзекті геологиялық қаңқалық және блоктық модельдерін талдау құралдарын қамтамасыз ететін «рамалық модельдеу» блогын қамтиды.

Рамалық модельдерді құру кезінде 3D модельдерін визуалды түрде құру үшін жоғары өнімді және интуитивті құралдар қолданылады. «Рамалық модельдеу» модулінің көмегімен кен орнын ашуға және игеруге арналған жергілікті және жаһандық жобалар жасалады.

Белгілі бір мақсатта Micromine ақпараттық-анықтамалық құрылымында «Түсіру» модулі әзірленді. «Түсіру» модулі маркшейдерлік деректерді импорттау функциясын орындайды және ашық және жерасты тау-кен жұмыстарында түсіру нәтижесінде жиналған нүктелерді, сызықтарды, беттерді және көлемдерді есептеу үшін жағдай жасайды (сурет. 1). Ол маркшейдерлік есептеулердің негізгі құралдарын ұсынады және маркшейдерлік құралдардан импортты қолдайды.

«Барлау» модуліне визуализация, ұңғымаларды басқару, аналитикалық және модельдеу мүмкіндіктері, статистика және геостатистика құралдары кіреді, олар ресурстарды кеңейтілген барлау немесе бағалау кезінде қажет. Модельдеу процесі геологиялық қабаттардың барлық атрибуттарымен бірге жоғары тиімді көрінісі болып табылатын блоктық модель құруға әкеледі (сурет. 2).

Сурет 2. Micromine терезесінде кен орындарын игеру кезіндегі рамалық модель GEOVIA MineSched бағдарламалық құралы тау-кен жұмыстарын жоспарлауға, сапалық және сандық көрсеткіштерді есептеуге арналған.

Осылайша, кеніштің өндірістік жүйесіне енгізілген тау-кен жұмыстарын жоспарлаудың ақпараттық жүйелері мен құралдары жоспарлаудың барлық мүмкін кезеңдерін қамтуға мүмкіндік береді және компанияның тау-кен металлургиялық кешенінің одан әрі дамуы мен тиімділігінің негізі болып табылады, жерасты кеніші өнімінің сапасының өзгергіштігін айтарлықтай төмендетуге және жер қойнауы қорларын алудың толықтығын арттыру үшін жағдайларды қамтамасыз етуге қабілетті.

Әдебиеттер тізімі

1. Регламент планирования горных работ в ГГИМ MineSched. Рудник «Комсомольский». Норильск, 2017.
2. Туртыгина Н.А., Охрименко А.В., Ковальчук А.А. Планирование горных работ как организационный способ управления качеством минерального сырья в рудничной системе // Горный информационно-аналитический бюллетень. 2018.
3. Туртыгина Н.А., Охрименко А.В. Количественная оценка природной изменчивости качества медистых руд, залегающих в кровле интрузива // Горный информационно-аналитический бюллетень. 2019. №8. С. 146–156. DOI: 10.25018/0236-1493-2019-08-0-146-156.
4. Tyrtigina N.A. Planning and organizational methods for stabilizing the material composition of ores in underground mining. China, 2020.
5. Стратегический план развития компании ЗФ ПАО «ГМК «Норильский никель»: [Электронный ресурс]. URL: <https://www.nornickel.ru/company/strategy/>

THE USE “KAHOOT” IN DEVELOPING 8-9 GRADES INNOVATIVE LANGUAGE SKILLS IN TEACHING ENGLISH

Askerbekova Assel Nurbaitkyzy

*6B01730 foreign language: two foreign languages student of the educational program,
«South Kazakhstan named after M. Auezov» University, Shymkent, Kazakhstan*

ABSTRACT

The article analyzes the effectiveness of using the Internet service "Kahoot!" as a means of activating the motivation and involvement of students in the process of learning English at school. It is assumed that learning English will become more effective when creating a gamified environment in the classroom using the Internet service "Kahoot!". The article describes trial training using the Internet service "Kahoot!", analyzes its results, which showed that the use of the Internet service "Kahoot!" when creating a gamified environment in an English lesson significantly increases the motivation of students and involvement in the learning process.

Online learning is often called the future of education, which offers students an alternative to traditional classes. While opponents and supporters of this claim argue whether online forms of education are really effective, there is no doubt that they open up educational opportunities for more people than before. In many ways, online learning is similar to traditional learning: the teacher also chooses a textbook depending on the needs of students, also plans lessons and conducts them, with the exception of the active use of information technology in the teaching and learning process.

The modern paradigm of the educational process puts the technologization of the educational process in English lessons in a modern school in the first place [1]. The fundamental principles of the implementation of the modern content of education are: informatization, openness, individualization. Informatization of the educational process in the English lesson is called the integrating branch of pedagogy, which combines social, technical, and practical research in order to implement methodological and didactic principles of education using the latest communication and scientific technologies. Important

the components of the informatization of the educational process are comfortable learning conditions without harm to the student's health [5, p. 31]. It is possible to implement the paradigm of informatization and technologization in the conditions of the availability of electronic infrastructure, software, internetization, computerization, and the competence of teachers in the presentation of educational material using modern technologies [6].

When explaining the concept of a "gamified educational environment", first of all, one should refer to the concept of an "educational environment". In modern pedagogy, the educational environment is interpreted as part of a socio-cultural space, a zone of interaction between educational systems, their elements, educational material and subjects of the educational process. Thus, the educational environment is a system of influences and conditions for the formation of a personality according to a given pattern, as well as opportunities for its development contained in the social and subject-spatial environment [1; 7].

The most popular definition of gamification is as follows: gamification is an approach that applies methods, technologies and mechanics inherent in games (both video games and games as a type of cultural human activity in general) to solve non-game tasks used to increase the motivation of the subject of activity [3; 8; 9].

In our opinion, the school is an ideal platform for introducing elements of gamification and subsequently creating a gamified educational environment. It is assumed that, thanks to the process of gamification, the educational process in various educational institutions for children will be successful and productive due to specially organized classes that contribute, among other things, to the formation of a favorable socio-psychological climate in an educational institution.

Kahoot allows you to create online tests and surveys that can be shown by a projector on a large screen or an interactive whiteboard. Except for the text "Kahoot" provides the ability to embed drawings, graphs, tables, as well as audio and video content [10, p. 738]. Students answer the test questions from any Internet-connected device. As the practice of using the resource "Ka" in the classroom shows "Kahoot", students find it especially fascinating to use their own smartphones for these purposes (see Figure 1).

Using various Internet information resources in the learning process, in our case "Kahoot", integrating them into the learning process, it is possible to solve many didactic tasks in English lessons, such as: 1) the formation of reading skills and abilities based on materials of varying degrees of complexity; 2) improving listening skills using authentic sound texts on the Internet; 3) improving the skills of monological and dialogical utterance based on the creation of problematic situations and their discussion; 4) improving skills writing, working on essays and essays; 5) replenishment of the active and passive vocabulary of the English vocabulary; 6) acquaintance with cultural knowledge, which includes speech etiquette, features of speech behavior of various peoples in communication, features of traditions, culture of the country of the studied language [4].

Thus, the analysis of the results of the questionnaire conducted at the initial and final stages of using the Internet service "Kahoot", as well as a comparison of the results of the introductory survey and reflection, allows us to conclude that the use of the Internet service under study in English lessons in the 7th grade of MAOU "Secondary school No. 2 with in-depth study of subjects humanitarian profile", Perm allowed to improve the process of learning English, to make it more effective, while performing tests and quizzes using the Internet service "Kahoot". It is worth noting that the students were most interested in grammar, which is usually difficult. Consequently, the results of experimental training show that the hypothesis put forward in the study has been confirmed, and the goal set in the work has been achieved.

The creation of an educational environment with the introduction of modern ICT (mobile applications, Internet services, electronic textbooks, etc.) is an important component of the modern education system aimed at implementing the concepts of technologization, improving communication, and informatization of teaching in English lessons. Creation a favorable gamified learning environment increases the quality of learning in the lesson several times.

This platform is easy to use and has a number of some functions that may seem insignificant, but which make using this service more convenient:

The Kahoot you created! It is saved in your profile, so it will not be difficult to open it at any time, edit it or use already created quizzes, which saves time.

The site contains many ready-made tests that are freely available.

Students can complete tasks not only individually. There is a team play function. Thus, students can join groups and complete tasks together, which is especially important in distance learning, when students need to communicate with their peers.

The application that students can install on their phone also contains a lot of interesting materials. The owners of this application can challenge each other and participate in quizzes on any topic, competing with each other.

The advantage of the Kahoot website! it is possible to save the results obtained for further analysis by the teacher. This allows you to review the content and presentation of educational material, see the points that cause the greatest difficulties, and outline a further educational route.

The teacher has the opportunity to save all student results by exporting to an Excel document and saving it to his computer or to Google Disk.

Also in Kahoot! you can use the "Ghost mode" mode, after passing the test you can take it again, but taking into account the results of the first pass, thereby Kahoot! it allows you to identify the level of knowledge of students between the first launch and all subsequent ones.

The key advantages of using this service in English language teaching are the creation of a collaborative learning environment, which, due to its competitive nature, motivates students to achieve the best result, as well as arouses interest in the process of testing their knowledge, does not cause fear

and excitement. "Kahoot!" is very easy to learn, so it can be effectively used as a formative assessment tool for the general level of proficiency of students in the discipline being studied.

Thus, using this service is a convenient and easy way for a teacher to make a lesson interesting, exciting, diverse, and preparation for which does not take a lot of time. Control is an integral part of the educational process, but in the process of distance learning, there is a need to find effective ways to conduct it. Testing, as one of the types of control, has many advantages. It is proposed to use the Kahoot! platform for testing. While working with the platform, students are involved in the process, note the convenient form of working with gadgets, interactive elements, which helps to consolidate the material in an interesting and exciting way for them, to introduce novelty into the educational process. There is an increased motivation and interest of students in learning a foreign language. Kahoot is an effective tool on the way to achieving the goal of the lesson and the entire teaching of a foreign language.

List of literature

1. Verbach K., Hunter D. Involve and dominate: game thinking in the service of business. - M.: Mann, Ivanov and Ferber, 2015. - 223 p.
2. Zickermann G., Linder J. Gamification in business: how to break through the noise and capture the attention of employees and customers.- And: Mann, Ivanov and Ferber, 2014. - 272 p.
3. Kozina E.S. Gamification of professional activity as an effective tool for motivating the staff of a modern organization // Modern problems of science and education. 2015. № 2.
4. Lazutova N.M., Volkova I.I. Mathematical and gaming in the setting of the community for different generations // European Journal of Social Sciences (European Journal of Social Sciences). 2013. No. 11. - pp. 285-291.
5. Lichargin D.V., And Kuznetsov.S., Tsarev R.Yu. Active teaching methods within the framework of the initiative of the CDIO initiative in the direction of "Software engineering" // Modern problems of science and education. 2014. № 3.
6. Bax S. CHALLENGE - past, present and future // TESOL Quarterly. - Volume 31. -2003, No. 1. - pp. 13-28.
7. Davis G., Steele D. The first steps in computer learning of foreign languages at Ealing College of Higher Education - Leeds: University of Leeds, 1982. - pp. 30-31.
8. Kukulska-Hume A. Mobile use in an educational context: what have we learned? // International review of research in the field of open and distance learning. -2007. - Volume 8. - No. 2. - pp. 3-15.
9. Kukulska-Hume A. Smart devices or people? The problem of mobile learning // International Journal of Education and Media. 2014. - Volume 4. - No. 3-4. -pp. 73-77.
10. Kukulska-Hume A. Will mobile learning change the learning process // Recall. -2009. - № 21 (2). - Pp. 157-165.
11. Ozchelik E., Chagiltai N.E., Ozchelik N.S. The influence of uncertainty on learning in a gaming environment // Computers and education. 2013. 67. pp. 12-20.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АУТЕНТИЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Хайржанова Айгерім Алмасқызы
учитель английского языка

Аннотация: Статья посвящена актуальной проблеме использования аутентичных материалов в процессе обучения иностранному языку. Для передачи естественной атмосферы другого языка используются аутентичные тексты. Благодаря данным материалам человек, изучающий иностранный язык, осваивает знания, навыки, ценности носителей изучаемого языка. В статье приводятся определения к понятию «аутентичность» и примеры к данному понятию, формулируется выбор аутентичных материалов.

Ключевые слова: аутентичность, аутентичные материалы, функциональные тексты, информативные тексты.

На сегодняшний день для изучения иностранных языков доступно множество источников: от учебников до онлайн ресурсов обучения, все они могут помочь изучению языка и обогатить все навыки иностранного языка. Использование аутентичных текстов способствует формированию коммуникативной компетенции, что является основной целью обучения иностранному языку.

Целью статьи является формирование способов эффективного использования аутентичных материалов при развитии активной речевой деятельности обучающихся.

Актуальность выбора объекта исследования заключается в том, что применение аутентичных материалов является важным источником, чтобы познакомить учащихся с языком, на котором они говорят в реальном мире.

Для передачи естественной атмосферы другого языка используются аутентичные материалы. Аутентичные тексты играют огромную роль и значение в обучении иностранным языкам.

Как отмечает М. В. Ляховицкий, важным свойством обучения иностранному языку является языковая среда, а все остальные средства служат вспомогательными, их цель – это создание более или менее ярко выраженной иллюзии приобщения учащихся к естественной языковой среде [1]. Вследствие этого одной из задач в обучении иностранному языку является формирование и развитие у обучающихся навыков работы с аутентичным языковым материалом, текстовым и аудиовизуальным, максимально приближенным к реальному материалу.

В переводе с английского языка «аутентичный» означает «подлинный»[2].

Джереми Хармер отмечает: «Аутентичные материалы – это тексты или материалы, подготовленные не для учебных целей, а предназначенные для носителей языка, то есть это настоящие тексты». Автор утверждает, что аутентичные материалы могут принести большую пользу учащимся в производстве и приобретении языка, повышая их уверенность в реальном использовании. [3, 88].

Подлинные тексты дают эмоциональный эффект во время процесса обучения иностранному языку, обладают живой интонацией разговорной речи, характеризуются паузами, которые являются характерной чертой естественного неформального языка, ведь аутентичные тексты – это естественный, настоящий, подлинный и живой язык.

Примерами видов аутентичных печатных (читательских) материалов

могут служить: упаковочные квитанции; бланки заказов; экраны банкоматов; квитанции банкоматов; веб – сайты; дорожные знаки; купоны; дорожные билеты; поздравительные открытки; календари; таблицы успеваемости; телегиды; этикетки продуктов питания; журналы; газеты. А также примеры аутентичных слуховых материалов включают: телефонные

сообщения; радиопередачи; подкасты; электронные книги; фильмы; видео и DVD; телевизионные программы». [4. 78].

Выбор аутентичного материала зависит от учащихся, их уровня владения английским языком и содержания курса, на котором учитель хочет сосредоточиться. Это также хорошая идея, чтобы выяснить интересы учащихся – в конце концов, нет никакого смысла пытаться увлечь студентов текстом о последнем научно-фантастическом фильме, если они все поклонники боевиков. Материалы должны отражать ситуацию, с которой учащиеся могут столкнуться в англоязычной среде – это поможет им перейти в мир, где английский язык является нормой. В этом мире люди используют аббревиатуры, жестикуляцию, мимику, и они будут использовать “наполняющие” звуки – такие как “umh” – когда они говорят по-английски, и учащиеся столкнутся с ними в аутентичном материале. Важно не перегружать обучающихся первым же куском аутентичного материала. Итак, для начала следует выбрать статьи, песни или разделы телепрограмм или фильмов, которые не слишком сложны для понимания или занимают слишком много времени.

Одной из особенностей использования аутентичного материала заключается в том, что он есть везде, что позволяет легко найти его и легко практиковать английский язык в свободное время. Она не ограничивается статьями из газет и журналов. Песни, телепрограммы и фильмы, радио и подкасты, листовки, меню – все, что написано на английском языке, является подлинным материалом.

Важным является подход Г. И. Ворониной к определению и сущности аутентичных материалов. Аутентичными материалами она называет тексты, заимствованные из коммуникативной практики носителей языка. Ею выявлено два вида аутентичных текстов, представленных различными жанровыми формами:

1. Функциональные тексты повседневного быта, содержащие в себе руководящие указания, выполняющие поясняющую, рекламирующую или предупреждающую функции (указатели, дорожные знаки, вывески, схемы, диаграммы, рисунки, театральные программки).

2. Информативные тексты, выполняющие информационную функцию и содержащие постоянно обновляющиеся сведения (статьи, интервью, опрос мнений, письма читателей в печатные издания, актуальная профессионально значимая информация, статистические данные, разъяснения к статистике, графики, комментарии, репортажи). [5, с. 56].

Собственно второй вид аутентичных текстов и составляет особую прагматическую ценность при обучении профессионально ориентированному иностранному языку.

Использование аутентичных материалов с точки зрения педагогических последствий утверждает, что внедрение аутентичных материалов помогает учащимся связать обучение в классе со способностью учащихся быть частью реальных событий, а это означает, что использование аутентичных материалов способствует получению учащимися эффективной коммуникативной компетенции на иностранном языке; с другой стороны указывается, что не все исследователи готовы включать аутентичные материалы в языковой класс, учитывая тот факт, что у педагогов возникают некоторые проблемы при доступе к аутентичным материалам, так как их стоимость действительно высока, и для того, чтобы создать подходящую образовательную деятельность, учителям требуется потратить много времени. [6. 13].

Итак, под аутентичным материалом следует понимать любой материал, написанный на иностранном языке, который не был создан для преднамеренного использования в процессе обучения. Использование этих текстов для обучения иностранному языку может сделать процесс обучения еще более увлекательным, творческим и мотивирующим для студентов. Это также может быть полезно для получения подлинных ответов от учащихся.

Разбирая аутентичные тексты, обучающиеся получают возможность сравнивать и анализировать свой родной язык с изучаемым иностранным языком, получать глубокие всесторонние знания, духовное и политико-идейное воспитание. Аутентичные материалы служат хорошей функцией в развитии умения обсуждать, излагать свои мысли. Использование аутентичных текстов на занятиях по иностранному языку способствуют погружению в естественную среду, и знакомит с историей, культурой, традициями страны изучаемого языка.

Список литературы:

1. Ляховицкий, М.В. Методик преподавания иностранных языков: учебное пособие для филологических факультетов вузов / М.В. Ляховицкий – М., 1981.
2. Cambridge Dictionar. <https://dictionary.cambridge.org/ru/>
3. Jeremy Harmer. The Practice of English Language: Teachers at work, 1991: 185 -88
4. Gill Simon; Šaňková Michaela. Intercultural Activities. Oxford University Press, 2002.
5. Воронина Г. И. Организация работы с аутентичными текстами молодежной прессы в старших классов школ с углубленным изучением немецкого языка // Иностранные языки в школе. 1999. № 2. С. 56.
6. Jones Ken. Simulations in Teaching. Cambridge University Press, 1990.

ҮЙЛЕРІНІҢ ЕҢ ХАЙЫРЛЫСЫ – ЖАҚСЫ ҚАРАЛАТЫН ЖЕТІМ БАР ҮЙ

Мұхан Исахан, Жакупов А.К.

Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті

Исламтанушы, PhD доктор

Алматы

Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті,

«Исламтану» кафедрасы, 2 курс магистранты.

Алматы

Аннотация: Исламда жетімдерді асырау, оларға қамқоршы болу айрықша сауапты амалдар қатарына жатқызылған.

Мұсылман халықтарының, соның ішінде қазақтың өткен тарихынан көптеп кездестіреміз.

Жетім - жесірін жерге қаратпаған қазақ халқы жетім қалған балаларды өз тегінде қалдырып, жетім қалған балаларды бауырына басып, жылатпаған. жат елге асырмаған.

Бұл мақала Құран аяттарына сүйене отырып, пайғамбардың жетімдер ақысына қатысты айтылған хадистері келтірілген.[56 сөз].

Түйін сөздер: жетім, ислам, құран аяттары, хадистер, мұсылман, қазақ халқы,[7 сөз].

Кіріспе. Қай қоғамда жетім - жесірінің көңіліне қараса, жағдайларынан хабар алса, ол жер көгереді, өседі, өнеді. Алла тағаланың сол қоғамға құт-берекесі қонады. Халқымыздың дана сөзі бар «Жетімнің босағасы алтыннан болса да дүниесі арам».

Мақсаты: Жетім баланы өз мәдениет пен діни-дәстүр негізінде тәрбиелеу жүйесінде ғылыми-тәжірибелік талдау.

Міндеттері:

- әлеуметтік-педагогикалық тұрғыдан көмек көрсету,
- заманына лайықты азамат болып өсіру.
- салт-дәстүр мен ислам құндылықтармен сусындыру.

Негізгі бөлім:

Ана - әрбір адам баласы үшін ең ыстық, жанға жақын, мағыналы да қастерлі сөз. Адамзат баласы алғаш дүние есігін ашқанда ананың ақ сүтімен бойына нәр алады, ана құшағына еніп, ана мейіріміне бөленіп, бал тілімен, сыңғырлаған

-ақ ата-анасы қамқорлық жасамаған өзге де жағдайларда жалғызбасты ата-күлкісімен үйдің сәнін кіргізіп, тәтті қылығымен қандай да мұңды сөйлтіп, көңілінді көтеретін сәбидің бал үніне жететін бақыт жоқ шығар!

Дана халқымыз «Балалы үй - базар, баласыз үй - мазар» деп баланың көптеп дүниеге келуін тілеп, ұрпағының көбейіп, шанырағы бекем, керегілері кеңейгенін жақсылыққа балаған.

Ананың жұмсақ әрі ыстық алақанына ештеңе де тең келмейді, ал осы аялы алақанды сезбей, ананың ақ сүтін ембеген, жанашыр жақыны жоқ, бесікте жатып анасының әлдиін, әкесінің тәрбиесін көрмеген баланың болашағы бұлыңғырланып тұрады. Бұл кім деп айтатын болсақ? әрине «Жетім»!

Жетім -ата-анасының екеуі де немесе жалғыз басты ата-анасы қайтыс болған бала болып табылады. Сондай-ақ ата-ана құқықтарының шектелуіне немесе олардан айырылуына, ата-анасы хабар-ошарсыз кетті деп танылуына, олар өлді деп жариялануына, әрекетке қабілетсіз (әрекет қабілеті шектеулі) деп танылуына, ата-анасының бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеуіне, ата-анасының баласын тәрбиелеуден немесе оның құқықтары мен мүдделерін қорғаудан жалтаруына, оның ішінде ата-анасының өз баласын тәрбиелеу немесе емдеу мекемелерінен алудан бас тартуына байланысты сондайанасының немесе екеуінің де қамқорлығынсыз қалған бала.

Жетімдіктің түрлеріне келетін болсақ; Әлеуметтік жетім - ата-анасы бар немесе қайтыс болмаған, бірақ ата -ана өз келісімдерімен баладан бас тарту, сондай-ақ ата-ананың түрлі сол

қылықтарға бару арқылы олардың құқықтарын шектеп баланы айырып алу. Тұл Жетім - ата-анасының екеуі де немесе жалғыз басты ата-анасының біреуінің қайтыс болуы тұл жетім деп аталады. Қазіргі таңда әлеуметтік жетім тұл жетімге қарағанда 80 пайызды құрап отыр. Қалған пайызы ғана тұл жетімдер. [1]

Туған жерің топырағың бұйырмады - деген өлең жолдарын оқи отырып, жетімдіктің қасіреті мен қайғысын сезінесің. Өзінің кім екенін, әке-шешесінің әсіресе, жеті атасын білмей өмір сүру қандай қиын? Қазақ ертеден «Жетім көрсең жебей жүр» деген ұлағатты терең бойына сіңірген өскен халық. Алайда соңғы уақытта іштен шыққан баласын далаға тастап, ана атанып жүргендер қаншама...?

Дана халқымыз сан ғасырдан бері «Адамның бақыты - балада» деп, баласының ер жетіп азамат болуына бар өмірін арнап, жиған - тергенін балаларының жолына, қолына берген. Кез-келген адам баға жетпес бақытты ұрпағының жалғасып, өсіп-өнуін тілейтіні белгілі. Ал, қазіргі таңда кейбір жандар өз бақытын байлықтан, мансап пен қызметтен іздейтін сияқты.

Соның есебінен елімізде жәутендеп қара көздердің саны едәуір артып, жетімдер үйі көбеюде. Кейде таң қаласың, кейбір жандар балаға зар болып, күні-түні үмітін үзбей, Алладан жалбарынып тілейді. Енді біреулер Алланың берген сәбиін көрінгеннің қолына тастайды. Тұрмыс жағдайын, тағдыр тауқыметін сылтау етіп, балаларынан бас тартады. Көзі қиып, жүрегі шыдап, шырылдаған сәбиін панасыз қалдырған тасбауыр жандар жер басып қалай жүреді екен? Осындай қатыгездіктің салдарынан бейкүнә нәресте, дүние есігін ашпай жатып, өмір сынымен арпалысып, тағдыр тауқыметін арқалаған бұл балалардың қандай жазығы бар? Балаша қуанып, уайым-қайғысыз күн кешудің орнына, көзін тырналап ашқаннан-ақ асыр салып ойнаудың орнына, терезеге телміріп «менің әке-шешем қайда?» деп уайым жейтіндей кімге не жазып еді сәбилер?! Жанарларын жәутендетіп, кім маған жылы сөйлер екен деп әркімге жалпақтатып, тірідей тастап кеткен ата-аналарын іздеумен әуре!

Өмірдің осындай аяусыз тұстарын көргенде, пенделерге мейірімділік пен қайырымдылықты бойларына сіңіре гөр деп еріксіз дұға етесің...» [2]

Халқымызда «жетімді қуантсаң, жерде жетпіс періште, көкте жетпіс періште қуанады» деген сөз бар. Өздеріңізге белгілі, қазақтың ғұрпында тағдырдың жазуымен жетім қалған баланы жақын ағайын-туысы бауырына басып, өзінің туғанындай өгейсітпей өсіріп, есейтіп, үлкен өмірге қанаттандырып отырған. Ата дініміз - исламда да жетімге жәрдем ету үлкен сауапты іс саналған.

Ниса сүресінің 36 аятында Алла тағала жетімдерге қамқор болуды, Аллаға серік қоспай құлшылық ету, ата-анаға жақсылық жасаумен бір қатарда келтірген. Олай болса мұсылман адам жетімнің жайын көп ойлап жүруі тиіс.

Алла елшісі (с.ғ.с) бір хадисінде былай деген: «Жәннаттардың есіктерін алғаш ашатын мен боламын. Сонда менен озуға тырысып жүрген бір әйелді көремін, оған: «Саған не болды, сен кімсің?» - деймін. Сонда ол: «Мен жетімдердің басында отырып, күткен бір әйелмін» - дейді. Демек жетімді күтушілер жұмаққа алғаш кірушілерден болады. Сондай-ақ «Бір жетім дастарханда елмен бірге отырса, олардың дастарханына шайтан жоламайды» деген. [3]

Бірде Пайғамбарымызға бір кісі келіп, өз жүрегінің қаттылығын білдірді. Оған Алла елшісі (с.ғ.с): «Жүрегіңнің жұмсауын, сөйтіп арманыңа жетуін қалаймысың? Онда жетімге мейірімділік көрсет, басынан сипа және тамағыңнан бөліп бер. Сонда жүрегің жұмсарады. Сөйтіп арманыңа жетесің». деген екен. [4]

Құран Кәрімде: «(Ей Мұхаммед!) Олар сенен жетімдер туралы сұрайды. «Оларды түзелткен жақсы (яғни, жетімдерді тәрбиелеп өсірген жақсы, жетімнің әкесінен қалған мал-мүлкін қорғап, бағып берген жақсы). (әкесіз қалған бейшара жетімдердің мүддесіне бола) олармен араласып (өмір сүріңдер) жасаңдар. Олар сендердің діндес туыстарың. Алла бұзушыны түзеушіден айырып біледі...», - деген. [5]

Мұхаммед (с.ғ.с.) өзі жетімдіктің тауқыметін көп тартқандықтан, Құран аяттарына сүйене, жетімдер ақысына көп хадистер айтқан.

Пайғамбар Мұхаммед (с.ғ.с.): « Жетімді өз қолына алған адам, мына екеуі сияқты жәннатта жақын (аға - іні) боламыз», - деп нұсқаушы және орта саусақтарын көрсеткен. Имам

Ибн Мажәһ риуаят етуінше: Пайғамбарымыз (с.ғ.с.): «Мұсылман адамдар тұратын үйлердің ең жақсысы жетім баққан үй. Ол үйде жетімге құрмет көрсетіледі. Мұсылман адамдардың тұратын үйлердің ең жаманы – жетім қиналған үй» - деген.[6]

Осы жерде жетім бағып - асырау шексіз сауап әрі құлшылық екендігін айта кеткен жөн. Жүрегі қатайған, көзіне дүние тірлігінен басқа еш нәрсе көрінбеген адамдар жетім – жесірлердің үйлеріне барса, хабар алса, жәрдем етсе, көңілдері босайды, мейірім қонады». [7]

Қорыта айтқанда ата-анасыз өскен балалар жетімдер үйінде тәрбиеленіп мемлекет қарауынан кейінгі үлкен өмірге табан аттап, қадам басқаннан кейін қоғамға сіңіуі өте қиын.әрі қарай өмірі не болмақ?немен айналысып жатқаның, көп адамдарды алаңдатпайды!

Жоғары оқу орына түсіп, мамандық игеріп, бір кәсіптің иесі атанып, қоғамымыздың толыққанды бір мүшесі ретінде қалыптаса алама? Қоғамның өз орындарын таба алмай, дұрыс жұмыс істей алмай, қылмыскер атанама? Кім білсін, көкейді мазалаған сауал көп. Бұ әрқайсымызды мазалауы тиіс үлкен әрі өзекті мәселе. Себебі әр бала мейлі өз басында өссін, мейлі ол балалар үйінде тәрбиеленсін мемлекетіміздің басты құндылықтарымыздың бірі. Сондықтан бұған бейжай қарауға болмайды. Олар да еліміздің азаматы. Тағдырлары бөлек болғанымен, сәби жүректері, бозбалалық саналары «мен осы елдің азаматы болуға лайықпын, тек жолын нұсқасаңыздар болды» деп тұрғандай!?

Әдебиеттер тізімі

1. <https://kk.wikipedia.org/wiki/Жетім>
2. <http://makala.kz/kogam/zhetim-k-rse-zhebej-zh-r/>
3. Бұхари әбу Аддуллаһ Мұхаммад ибн Исмаил. Сахихул- Бұхари. Әдаб ІХ, Мысыр, 1971.
4. Әбу Дәуіт Сижистани. әс-Сүнән. Бирр, Мысыр, 1981
5. Муслим Әбул-Хасан ибн Хажжаж. әс-Сахих , Лиан, Бейрут. 1986
6. Бақара сүресі, 220-аят
7. <http://www.ihsan.kz/kk/articles/view/108>

ӘЛЕМ ХАЛҚЫНЫҢ БАЛА ТӘРБИЕЛЕУ ДӘСТҮРІ

Т.Н. Жүндібаева, Жакупов А.К.

Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Педагогика ғылымдарының кандидаты, педагогика және психология институты педагогика және психология кафедрасының қауымдастырылған профессоры.

Алматы қаласы.

*Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, «Исламтану» кафедрасы»,
2-курс магистранты
Алматы қаласы*

Аннотация: Мақалада әлем халықтарының балаларын тәрбиелеу мәдени ортасын сипаттайтын тәрбиенің ерекшелігі талданады.

Қоғамның іргетасы отбасынан басталады. Сондықтан отбасы мықты болса, одан құралған қоғам да соншалықты мықты болады. Яғни, мықты қоғам, жақсы отбасыдан құралады. Отбасы мүшелерінің бақытқа қол жеткізуі, бір-біріне деген сүйіспеншілігі мен бауырмашылдығына байланысты.

Түйін сөздер: әлем, халық, қоғам, отбасы, бала, тәрбие, сүйіспеншілік, бақыт, дәстүр, этнопедиатрия ғылымы.

Бала тәрбиесіндегі әр елдің өзіндік ерекшеліктерін оқытатын ғылым бар, оны Этнопедиатрия дейді.

Этнопедиатрия - әлемнің әр түрлі елдеріндегі әртүрлі халықтар арасында балаларды тәрбиелеу тәсілдерінің айырмашылықтарын зерттейтін жаңа ғылым. [1].

Бүгінгі таңда жас ұрпақты өз халқының тарихын, тегін, салт-дәстүрін, тілін, білімін меңгерген мәдениетті, адами қасиеті мол, шығармашыл тұлға етіп тәрбиелеу – өмір талабы, қоғам қажеттілігі. Енді бұл мәселеге қысқаша тоқталып кетсек.

Израильдегі бала тәрбиесі; Еврейлердің отбасында бала тәрбиесі қатаң бақылауда болады. Тәрбие беруде өзіндік ұстанымдары да бар. Мәселен, баланың әлжуаз, көп шағым айтуына жол бермейді. Баланың көзінше ақша туралы сөйлеуге де болмайды. Себебі бала танымында маңызды дүние ақша қалыптасып, адамдық қасиеттерден алшақтай түседі деп топшылайды. Еврей отбасында жұбайлар бір-біріне ерекше құрметпен қарайды. Ата-ана арасында сыйлы қатынас болса, бала өзін батыл сезінеді екен. Олар баланы үнемі мақтап жүреді. Кез келген жетістігін барлық туыстарына, достарына хабарлайды.

Үндістандағы бала тәрбиесі; Үндістер балаларын қатаң ұстайды. Оларда ата-ана мен бала арасындағы достық қарым-қатынасты өте сирек кездестіресіз. Балалар кішкентай кезінен бастап ата-анасының таңдауына, қалауына мойынсұнып өседі. Сондықтан ержеткенде немесе бойжеткенде әке-шешесі кімді қалайды, сол адаммен бас қосады.

Испаниядағы бала тәрбиесі; Испанияда баланы ешуақытта қараусыз қалдырмайды. Үйде жалғыз тастамайды. 12 жасқа дейін баланы мектепке ертіп апарып, ертіп алып қайтады. Баланың танымы кең болып, мансап жолында ірі жетістіктерге жету жолдарын кішкентайынан құлағына құйып өсіреді. Балаларын өзгелермен салыстыра қарамайды және отбасын, ұлттық құндылықтар мен үлкендерді сыйлауға баулиды.

Швециядағы бала тәрбиесі; Швед отбасылары балаға сәби кезінен жеке тұлға ретінде қарап, еркін тәрбиелеуге тырысады. Балаларын ұрып-соғуға тыйым салынған. Тіпті оны қылмыс ретінде санайды. Сондықтан, әрбір шведтік бала әке-шешесі өзіне қол жұмсаса, полицияға хабарлауға құқылы. Мұндай кезде ата-аналарға әкімшілік тарапынан жаза қолданылады.

Германиядағы бала тәрбиесі; Германия – тәртіптің елі. Бала тәрбиесінде де бірінші орынға тәртіпті қояды. Ал ата-аналар үшін басты орында – жауапкершілік. Қазіргі таңда Германия бала

туу көрсеткіші бойынша құлдырап бара жатқан елдердің бірі. Себебі жастар көбіне мансап қуып, 30-дан аса, 40 жасқа таяғанда үйленеді. Сондай-ақ бірнеше баламен шектелуді жөн санайды. Бүгінде бұл үрдісті жою мақсатында мемлекет түрлі жобаларды қолға алуда. [2].

Ата-баба дәстүрін қандай заманда өмір сүрсе де, бұлжытпай сақтауға тырысатын ұлттың бірі - Жапон.

Ер баланың да, қыз баланың да ойнайтын ойыншығына дейін ұлттық нақышта жасалған. Бұл жүз акынның өленін жатқа айту деген сөз. Феноменді ми қабілеті осылай дамиды. Жапондар бала тәрбиелеуде «ұл», «қыз» деп бөлмейді. Екеуін де қазақ халқы сияқты еркелетіп өсіреді. Күншығыс елі мен қазақ халқының ұлттық тәрбиесіндегі бір ұқсастық - ер баланы ел қорғаны, қыз баланы келешек отбасы ұйытқысы болуға баулу.

Ежелгі жапон салт-дәстүріне үңілсек, ер балаға самурай ерлік дәстүрін өнеге етіп, тәлім бергенін жапонның ұлттық әдебиетінен байқаймыз.

Жапон халықтарының бала тәрбиелеу ерекшеліктеріне қысқаша тоқталып кетсек;

- Ер бала беске, қыз бала жетіге толғанда ата-анасы оған арнайы кимоно кигізіп, храмға апарып, баланың амандық-саулығы үшін рәсімдер жасалады.

- Ойын арқылы ата-баба тарихын үйретеді. Мысалы «Карута тори» деген ойынды кішкентай баладан бастап ересек адамдарда ойнайды

- Бала отбасында «Шицзи», «Ханьшу», «Хоуханьшу», «Идзин», «Шюньцю», «Лицзи» сияқты фольклорлық өлен жырларды жаттап өседі.

- Бала ержетіп 21 келгенде арнайы кимоно киіп храмға барады. Бұл үлкен өмірге қадам басу кезені басталады.

- Қара түсті отбасы таңбасы бейнеленген кимононы өз баласының неке тойына киеді, аты «Курото-месодэ» гүлмен құстардың суреті бар кимононы аты «Фурисодэ» бұны қыздар тұрмысқа құрғанға дейін киеді.

- Отбасында бала жастайынан «Шямисэн», «Бива», «Кото» сияқты ұлттық аспаптарда ойнауды үйретеді.

Күншығыс елінің бірі болып табылатын Қытайлықтар үшін баланың дүниеге келуі - үлкен мереке, әсіресе ер баланың дүниеге келуі қытайлықтар үшін аса маңызды болған.

Ер бала дүниеге келгенде ата - анасы баланы қуаныш нышаны болатын қызыл түсті киіммен сәндеп туысқандары мен таныстарына баланы көрсетеді.

Баланың дүниеге келуі рәсімін өткізудің өзіндік ерекшеліктері бар сәбиді 3 күннен соң әулеттің үлкендері шомылдыруға кіріседі. Су қиылған ыдысқа отбасының ағайын-туысқандары алтын және күміс теңгелер, грек және жер жаңғақтарын, сондай-ақ лотос жапырағын, құрма пісірілген жұмыртқаны салады. Осылардың барлығын суға араластырғанда қызыл рең береді, яғни қытайлықтар үшін-қуаныш түсі. [3, 235-238 бет].

Ауғанстандағы бала тәрбиесі; Ауғанстанда баланың дүниеге келгені, әсіресе ұл баланың өмір есігін ашқаны ауғандықтар үшін - үлкен қуаныш. Ауқатты тұратын отбасылар ұлан-асыр той жасайды. Ауылдарда той үстінде «ат байлар» ұлдың құрметіне барабан қағылып, аспанға қарумен оқ атылады.

Француздардың ежелгі дәстүрі бойынша бала дүниеге келмей тұрып, оның тәрбиесімен айналысуды қолға алу керек деп есептеп, көбінесе сәби өмірге келген соң, ол ата - анасымен ауылда болады. Балақай екі-үш жасқа дейін өзінің ата-бабасы қоныс тепкен ауылда болып, сол жердің суын ішіп, ауасын жұтып өседі екен.

Ирландияда балаларына ерекше қамқорлықпен қарайды. Балалары бір нәрсені бүлдіріп, сындырып қойған болса да, ұрыспастан қорқып қалмағандығын, жарақаттанбағандығын тексереді.

Ирландиялық әйелдердің кеш босанатындығына қарамастан, әр отбасында 4 немесе 5 баладан бар. Бұл мемлекетте балаларды асырап алуға дайын отбасылар табылатындықтан арнайы балалар үйі жоқ.

Ал, орыс халқын зерттеу барысындағы нәтиже олардың қысымға көндіге бермейтінін анықтаған. Оның себебін зерттеушілер сәбиді құндақтауға көп көңіл бөлетінінен дейді. Орыстар географиялық жағдайларына байланысты баланы сәби кезінде көп қымтап, қол-аяғын

қатты таңып тастайды екен. Бұдан шығатын қорытынды - бала сәби кезінде құндақтаулы қол-аяғын босату үшін бұлқынады. Бұл бұлқыныс бала санасында әлденеге бағынбаушылыққа деген түйсіктің дәнін қалдырады. Ол бала кейін есейген шағында әлдебір үстемдікке тап болған жағдайда жаңағы түйсік дәні тез бой көтереді. Зерттеушілер орыс халқы тарихындағы төңкерістердің жиі орын алуын олардың бойындағы осы бір болмыспен де ұштастырады.

Бразилияда баланы ұл немесе қыз бала, деп бөле-жармай, бірге тәрбиелегенді жөн санайды. Сол себепті, бес жасқа дейін ер балалар мен қыз балалар бірге асыр салып ойнайды. Ал, бес жастан кейін ғана олар қыз бала мен қыз баланың, ұл бала мен ұл баланың достасуына мүмкіндік жасайды.

Румындар «үлкендерге құрмет көрсету керек», «ата-ананы жақсы көріп, сыйлай білу керек», сонымен бірге «әрқашан әділ болу» керек. Мұндай өнегелі сөздерді румындықтар балаларына үнемі үйретіп отырады. Ата-әжелері немерелеріне ата-бабаларының тарихын баяндап, румын халқына тән салт-дәстүрлердің берік сақталуына, бағалануына және мұның бәрі тәрбие арқылы іске асуына күшін салады.

Лаостықтар балаларын өздері тікелей тәрбиелегеннен гөрі бауырлары, туыстары, басқа да жақындарының ықпалы арқылы әсер етіп, өсіргенді дұрыс көреді. Балалары ержетіп үйленер жасқа жеткенде де осы әдісті қолданады. Яғни, ата-анасы туыстары арқылы сөзін жеткізіп, балаларына үйленуге рұқсат береді.

АҚШ-та жергілікті педагогика «әрбір бала өз бетінше өмір сүріп үйрене алу керек» деген ұстанымға негізделген. Көбіне ата-аналар балаларының талап-тілегін бірінші орынға қояды. Жылдам орындауға тырысады. Ал бұзықтық жасаған балаларын екі түрлі тәсіл арқылы жазалайды. Біріншісі – ойыншықтарын алып қойып, теледидар көруден шектеу, екіншісі – орындыққа отырып өзінің қате жасаған іс-әрекеті жайында ойлану. Отбасында баланы ұру қатаң түрде заңмен қудаланады

Африка балалары (Масай тайпасы). Масайлықтардың өздерінше өмір сүру кестесі жасалып қойылған. Он бес жасында ұлдар «маран» атанады. Бұл - әскери шен. Яғни, ол - осы жасынан тайпаны қорғаушы ержүрек азамат. Отыз жасында отбасын құрады және бала-шағасын асырау үшін, өз алдына табын - табын мал бағады. Қырық бес жасында жастарды тәрбиелеумен айналысады, сонымен бірге тайпа халқы үшін жауапты шешімдер қабылдайды. Ал, алпыс жасында тайпаның «рухани көсемі» болады. [4].

Өзбек отбасындағы тәрбие берудің қайнар көзі махалладан басталады.

Махалла - бір аймақта ағайын-туыстың бірімен бірі етене жақын араласып, көршілес өмір сүретін жері. Өзбектер көне дәстүр, салт, ғұрпын осы күнге дейін сақтап қалған ұлт саналады. Өзбектер ата-бабасынан қалған ескі дүниелерді қастерлеп, болашақ ұлт санасына сіңіруге көп көңіл бөлген. Дүниеге келген сәтінен бастап баланың бесігін ана тіліндегі тарихи-эпикалық жырлармен тербететін ата-анасы баласының нағыз өзбек азаматы болғанын қалайды. Сондай-ақ отбасының өзге мүшелері де "өзбек баласы өзбекше тәрбиеленуге тиіс" деген ұстанымды сақтайды. Махаллада тұратын барлық адамның өзіне бауыр екенін сәби шағынан біліп өсетін бала кейін осы қауыммен бірге болудың мән-мағынасын түсінеді. Қайғыда да, қуанышта да махалла тұрғындары бірге болады. Егер бір тұрғын көшеге ағаш отырғызса, міндетті түрде өзгелері де бұл игі істі әрі қарай жалғастырып, қайталайды. Махалладағы барлық мәселені көпті көрген ақсақалдар ақылдасып шешеді. Үлкендердің айтқанын жастары бұлжытпай орындауға міндетті. Үлкен мен кішінің арасындағы айырмашылық пен сыйластықты сақтау - өзбек халқының ең басты парыздарының бірі саналады. Міне, осындай ортада өскен бала күні ертең айналасынан көргенін қайталап, жасы үлкендердің ісін өнеге тұтары анық.

Бұл елде үйленген жас-жұбайлар ата-анасының шаңырағынан ұзап кетпейді. Үлкен әулінің бір шетінен үй салып, туыстарымен жақын қоныстанады. Өзбек отбасындағы басты құндылықтардың бірі - баланың ата-анасына деген шексіз құрметі.

Бұл елде ата-анасының разылығын алмай, тіпті некесін қидыруға да рұқсат жоқ.

Өзбекстанда кәрі әке-шешесін қараусыз тастау немесе қарттар үйіне өткізу сияқты жағдайлардың сирек кездесетіні содан болса керек. [5]

Қазақ салт-дәстүрінде туылған нәресте мен анаға көрсетілетін шарифатпен байланысты бірнеше іс жоралғылар бар. Енді шарифатпен байланысты жоралғыларды қарастырып көрейік.

Шыр етіп дүние есігін ашқан сәбиге жақсы ат қою – әкенің бала алдындағы міндеті. Қазақ халқы бала өмірге келгеннен кейін көп кешіктірмей 3 күн ішінде ат қояды.

Ақиқа - деп әрбір нәрестенің ана құрсағында шыққан шашын, бір апта болған күні алып, сол рәсіммен құрбандық шалынатын малды атайды. Әрбір бала ақиқасымен кепілдікте тұрады. Оны жетінші күні сойып, сәбидің есімі қойылады және шашы алынады.

Ат қою - жаңа туған сәбиге имам - молдаларды шақыртып оң құлағына азан, сол құлағына тәкбир айтып атын қояды. Балаға жақсы атпен тәрбие беру ата мен ананың мойнындағы міндеті.

Сәби өмірге келгеніне қырық күн толғанда «қырқынан шығару» рәсімі орындалады. Бұл күні сәбидің ата-әжесі, ата-анасы, жақындары жиылып, әйелдер қауымы баланың алғашқы шашын, тырнағын алып, жақсылап шомылдырады. Баланы шомылдыратын су тап-таза, тұнық болуы тиіс. Және оны өлшеп, ырыздығы мол болсын деп, қырық қасық құяды. Әр қасықты құйған сайын жиылғандардың әрқайсысы ақ тілектерін айтып отырған. Суға тек таза күміс бұйымдарды, әшекейлерді салады. Себебі халқымыз күмістің емдік қасиетін бағалап: «Алтын - сәндікке, күміс - емдікке», деген және күмісті бала адал, ақ, пәк болсын деген ниетпен салатын болған. Осылайша тазартылып құйылған суға жын-шайтандар жоламайды деп есептеген. Ал енді жай емес, түп-тұнық су құйып, оған емдік қасиеті мол күміс салып, жақсы тілектерін айтып, жақсы ниетпен, ақ бата беріп шомылдырған баланың денсаулығының да жақсы, өсіп-жетілуінің да жақсы болуын үміт ету ізгі ниеттің белгісі

Баланы сүндеттеу - Ел арасында «сен мұсылман болдың», яғни сүндетке отырдың деп жатады. Баланы сүндетке отырғызу – аты айтып тұрғандай, сүннет амал.

Қалжа - жүкті анаға арнап байланатын қой. Айы-күні жетіп дүниеге нәрестесін алып келген соң үйіндегілер арнайы байланған қойды сойып, жас босанған анаға осы қойдың етінен ас әзірлейді

Шашу - Жаңа туған нәрестенің, жаңа түскен келіннің тойына барғанда, қуаныштың белгісі ретінде құрт, кәмпит, өрік-мейіз шашады. Шашуды жастары үлкен әйелдер, әжелер шашады да, оныбалалар теріп алады. Қазақтардың ежелгі дәстүрі бойынша, қуанышты той жасаған отбасының үйіне оның жақындары «тойға шашу» деп, тәтті тағамдар әкеледі.

Тұсау кесу - Баланың аяғына ала жіппен немесе қойдың піскен майлы ішегімен байлап, бала-шағалы, аяғы жеңіл, ақкөңіл адамға кескізеді. Тұсау кесу құрметіне тағам дайындап, көршілерді жинап, жеңіл-желпі құрмет көрсетіледі. Тұсау кескен адамға сыйлық беріледі. Негізінен бұл салтта бала 11-12 айлығында немесе 1 жасында жүре бастаған кезде жасалады.

Сүйінші - қуанышты хабар әкеліп айтушыға берілетін сыйлық. Дүние ге жас нәресте дүниеге келгенде, келін түскенде, жоғары атақ берілгенде, үлкен сыйлық алғанда қуанышты хабарлаушы адам сүйінші сұрайды, сол кезде бағалы зат немесе ақша берілуі керек. Сондықтан бұл салтты «сүйінші» деп атаған. Сыйлық - құрмет сыйластық көрсету, ол барлық ел арасында ертеден келе жатқан дәстүр. Бұрын қазақтарда мәртебелі, дарынды ақын-әншілерге, құдаларға сыйлық берілген. Сыйлыққа түйеге, атқа мінгізіп, шапан жапқан немесе бағалы заттар берген.

Қымызмұрындық - қымыз ашыту маусымы басталуына байланысты. Ауыл адамдары бірін-бірі шақырысып, қымыз ішер алдында дастарқаннан тамақ жеседі. Қымызмұрындыққа шақырған үй иелеріне ауыл ақсақалдары бірінші батасын береді екен. Үйге келген қонақ оларда әрқашан үй иесінің қамқорлығы мен қорғауында болады. Олардың киіз үйіне кіріп жайғасқан кез келген жатжерлік адамның өзімді біреулер тонап немесе өлтіріп кетеді-ау деп қауіптенбей, алаңсыз уықтай беруіне әбден болады.[6]

Әдебиеттер

1. Жүндібаева Т.Н. Отбасы педагогикасы. - Оқулық: Алматы. ЖШС Экономика баспасы. 2014. - 312 бет.
2. Воспитание малышей у разных народов мира. (перевод на казахский язык). [Электрон. ресурс]. - URL: <https://mama.tomsk.ru/baby/babyarticles/ethnopediatria.html>
3. Әлем елдеріндегі бала тәрбиесі. /Отбасым. [Электрон. ресурс]. – URL: <http://kz.otbasym.kz/news/dastur/2018-04-11/lem-elderindegi-bala-t-rbiesi> (ұсынылған мерзімі: 04.11.2018)
4. Әлем халықтарының бала тәрбиесі. ӘОЖ 37.018.11-055.25 [Электрон. ресурс]. – URL: http://www.rusnauka.com/30_NNM_2014/Pedagogica/3_179076.doc.htm (ұсынылған мерзімі: 37.01.2018)
5. Әлем халықтарының салт дәстүрлері [Электрон. ресурс]. - URL: <https://infourok.ru/lem-halitarini-salt-dstrleri-2761290.htm> (ұсынылған мерзімі: 20.03.2018)
6. <https://zharar.com/22166-q.html>

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ И КЛИНИЧЕСКОЕ ПРИМЕНЕНИЕ СЕНСОРНЫХ СИСТЕМ ДЛЯ МОНИТОРИНГА ГЛЮКОЗЫ В УПРАВЛЕНИИ ДИАБЕТОМ

Советканова А.А., Оразиман А.Д., Нур М.К

Руководитель научной работы: Сарсебаева Г.С.

НАО «Медицинский университет Семей», г. Семей, Казахстан

Аннотация. Статья посвящена анализу перспектив развития и клинического применения сенсорных систем для мониторинга глюкозы в контексте управления диабетом. Освещаются текущие достижения в этой области, включая принципы работы сенсорных устройств, их влияние на повышение точности и удобства мониторинга уровня глюкозы, а также потенциал для интеграции с персонализированными подходами в лечении. Рассматривается важность этих технологий для улучшения качества жизни пациентов и возможности снижения рисков развития осложнений, связанных с диабетом, через оптимизацию гликемического контроля. Особое внимание уделяется анализу проблем и ограничений, с которыми сталкиваются разработчики и пользователи этих систем, а также обозреваются направления будущих исследований в этой динамично развивающейся области.

Ключевые слова: сенсорные системы мониторинга глюкозы, управление диабетом, клиническое применение, персонализированная медицина, развитие технологий в эндокринологии, профилактика осложнений диабета

Введение. Диабет является одним из наиболее распространенных и серьезных хронических заболеваний на сегодняшний день, затрагивающим миллионы людей по всему миру. Диабет — это состояние, характеризующееся повышенным уровнем глюкозы в крови, может привести к серьезным осложнениям, включая поражение глаз, почек, нервов, сердца и кровеносных сосудов. С учетом растущего числа людей, страдающих диабетом, на сегодняшний день необходимы инновационные подходы к управлению этим заболеванием.

В Казахстане, как и во многих других странах мира, проблема диабета становится всё более острой, отражая глобальную тенденцию к росту числа случаев этого заболевания. Эпидемиологические данные свидетельствуют о значительном увеличении количества людей, страдающих сахарным диабетом, что ставит перед системой здравоохранения серьезные вызовы, связанные с ранним выявлением, эффективным мониторингом и адекватным управлением этим состоянием. Особое внимание заслуживает внедрение и клиническое применение сенсорных систем для мониторинга глюкозы, которые могут значительно улучшить качество жизни пациентов, предоставляя возможности для более точного и оперативного контроля за уровнем глюкозы в крови. Такие системы, включая непрерывные мониторы глюкозы (CGM), предлагают новые перспективы для управления диабетом, позволяя проводить коррекцию лечения в реальном времени и предотвращать развитие осложнений. В условиях постоянно растущего числа людей с диабетом, важность инвестиций в развитие и доступность таких технологий не может быть переоценена, поскольку они могут стать ключом к повышению эффективности управления диабетом на национальном уровне, снижению заболеваемости и улучшению общественного здравоохранения.

Методы. Методы исследования статьи включали анализ и обобщение литературных источников для выявления современных подходов и методик в управлении диабетом. Среди прогрессирующих технологий мониторинга состояния здоровья особое место занимают сенсорные системы для мониторинга глюкозы, такие как системы непрерывного мониторинга глюкозы (CGM) и системы мгновенного мониторинга, например, FreeStyle® Libre™. Данные устройства предоставляют непрерывные данные о уровне глюкозы, что позволяет пользователям в реальном времени контролировать свое состояние и корректировать лечение диабета. В отличие от традиционных методов тестирования, которые могут быть неудобными и

менее информативными, CGM обеспечивает динамическое отображение уровней глюкозы, предупреждая о гипо- и гипергликемии.

Результаты. Исследования показывают, что использование CGM связано с улучшением контроля над уровнем гемоглобина A1c (HbA1c) и снижением риска гипогликемии. Непрерывный мониторинг способствует более точной и своевременной корректировке терапии, что особенно важно для групп населения с высоким риском. К примеру, исследования, проведенные среди женщин с гестационным диабетом, демонстрируют, что CGM помогает в точной корректировке терапии, выявляя высокие уровни глюкозы после приема пищи и ночные гипогликемические события. Непрерывный мониторинг глюкозы (CGM) в его актуальном состоянии представляет собой синтез систем и технологий, разработанных и усовершенствованных в последние два десятилетия. Датчики CGM измеряют уровень глюкозы в течение дня и сообщают уровень глюкозы в венозной крови. Системы CGM могут быть разделены на инвазивные, минимально инвазивные и неинвазивные. Наибольшее распространение во всем мире в настоящее время имеют минимально инвазивные.

Системы непрерывного мониторинга глюкозы (CGM) представляют собой революционное достижение в области управления диабетом, предлагая пациентам и врачам инструмент для непрерывного и точного контроля уровней глюкозы в режиме реального времени. Отличительной особенностью этих систем является их способность мониторить глюкозу в интерстициальной жидкости, что предоставляет более полную картину изменений уровней глюкозы в течение дня, в отличие от традиционных методов измерения глюкозы в крови, которые предоставляют лишь моментальный снимок состояния. Данная возможность непрерывного мониторинга особенно ценна для людей с диабетом, поскольку позволяет своевременно корректировать лечение, избегать критических состояний гипергликемии и гипогликемии и, в конечном итоге, стремиться к оптимальному уровню гликемии, что способствует предотвращению развития осложнений диабета.

Преимущества системы непрерывного мониторинга глюкозы :

- непрерывный доступ к данным о уровне глюкозы;
- улучшение контроля над гликемией;
- автоматические предупреждения о критических изменениях уровня глюкозы;
- снижение необходимости в частых кровопусканиях для анализа;
- возможность адаптации доз инсулина в реальном времени;
- профилактика осложнений за счет раннего выявления аномалий глюкозы;
- повышение качества жизни пациентов с диабетом;
- уменьшение риска ночной гипогликемии;
- поддержка принятия обоснованных клинических решений;
- облегчение управления диабетом за счет подробной аналитики и отчетов.

Более того, CGM обеспечивает краткосрочную обратную связь о жизнеспособности назначенных средств лечения диабета, включая инсулин и другие гипогликемические препараты. Данная функция особенно важна в условиях, когда потребности в инсулине могут быстро изменяться, например, при физической активности или изменении диеты. Способность системы предупреждать о критических изменениях уровня глюкозы в крови до того, как они могут привести к серьезным осложнениям, представляет собой значительный шаг вперед в профилактике гипо- и гипергликемии.

Исследования в этой области, такие как работы Бирса и других ученых, подтверждают эффективность CGM в улучшении гликемического контроля и снижении риска экстремальных состояний гликемии. В частности, сравнение ежедневных гликемических профилей, полученных с помощью CGM и SMBG, показало, что CGM особенно полезен для наблюдения за пациентами с гестационным диабетом, а также для групп населения высокого риска, где точность и своевременность коррекции терапии могут иметь решающее значение. Устройства CGM продемонстрировали высокую точность в обнаружении ночных гипогликемий и постпрандиальной гипергликемии, которые традиционные методы могут не заметить.

Тем не менее, несмотря на значительные преимущества, применение CGM требует от пациентов и медицинских работников глубокого понимания работы системы и осознанного отношения к анализу данных для коррекции лечения. Эффективность CGM максимально проявляется, когда данные, получаемые устройствами, используются для активной коррекции терапевтических режимов, что предполагает не только доступ к технологии, но и образовательные программы для пациентов и обучение медицинского персонала, что выдвигает новые требования к системе здравоохранения и подчеркивает необходимость интеграции современных технологических решений в стандартную практику лечения диабета.

Заключение. Таким образом, система непрерывного мониторинга уровня глюкозы в крови включает в себя устройство, маленький датчик, внедряемый под кожу, для постоянного контроля уровня глюкозы в крови в течение дня и мгновенной передачи этих данных на монитор. Оригинальные модели такого монитора передавали информацию на отдельное электронное устройство, напоминающее пейджер, но современные версии могут синхронизироваться с приложениями на смартфонах и умных часах, что обеспечивает более удобный способ передачи информации и позволяет диабетикам мгновенно реагировать на физическую активность, время приема пищи и уровень инсулина, что помогает регулировать уровень глюкозы в крови. Лечение диабета требует активного участия пациента. Стандартная проверка уровня глюкозы особенно важна среди пациентов, получающих инсулин. С помощью системы FreeStyle® Libre™ пациенты могут получить более полное представление о влиянии питания, физических упражнений и конкретных лекарств на уровень глюкозы благодаря доступности информации, которая имеет важное значение для повседневное ведение диабета и изменение поведения в целях улучшения контроля диабета.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Момыналиев К. Т., Прокопьев М. В., Иванов И. В. Обзор современных датчиков для непрерывного мониторинга уровня глюкозы //Сахарный диабет. – 2023. – Т. 26. – №. 6. – С. 575-584.
2. В 3,5 раза выросло количество больных с сахарным диабетом в Казахстане за 15 лет <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm/press/news/details/278113?lang=ru#:~:text=«За%2015%20лет%20в%20Казахстане,с%20сахарным%20диабетом%20%20типа.>
3. Петеркова В. А. и др. Резолюция научно-консультативного совета" Применение технологии непрерывного мониторинга глюкозы с периодическим сканированием в достижении гликемического контроля" //Сахарный диабет. – 2021. – Т. 24. – №. 2. – С. 185-192.
4. Малиевский О. А., Юлчури С. А. Правовые аспекты обеспечения детей с сахарным диабетом 1 типа средствами непрерывного мониторинга глюкозы //Problems of Endocrinology. – 2023. – Т. 69. – №. 4. – С. 96.
5. Кондрахина И. И. и др. Опыт использования системы непрерывного мониторинга содержания глюкозы у детей с гликогеновой болезнью //Клиническая лабораторная диагностика. – 2015. – Т. 60. – №. 1. – С. 4-11.
6. Van Beers Ca et al. Непрерывный мониторинг уровня глюкозы у пациентов с диабетом 1 типа и нарушением осознания гипогликемии (В КОНТРОЛЕ): рандомизированное открытое перекрестное исследование. Ланцет Диабет Эндокринология. 2016;11 (5):893-902
7. Чен Р., Йогев Ю., Бен-Харуш А., Йованович Л., Ход М., Филипп М. Непрерывный мониторинг глюкозы для оценки и улучшения контроля гестационного сахарного диабета. J Matern Fetal Neonatal Med. 2003;14 (6):256-60
8. Бум Д.Т., Сехтербергер М.К., Райкенберг С. и др. Лечение инсулином под контролем непрерывного подкожного мониторинга уровня глюкозы в сравнении с частым измерением уровня глюкозы у пациентов в критическом состоянии: рандомизированное контролируемое исследование. Критический уход. 2014;18 (2):453

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ НАНОЧАСТИЦ КРЕМНИЯ НА СВОЙСТВА ПОЛИМЕРНЫХ КОМПОЗИЦИОННЫХ МАТЕРИАЛОВ НА ОСНОВЕ ПОЛИПРОПИЛЕНА

Махамбетова Айнура Махамбетовна

Магистрант 2 курса,

НАО «Атырауский университет нефти и газа

имени Сафи Утебаева»,

Атырау, Казахстан

Научный руководитель: к.х.н., ассоциированный профессор Тастанова Ляззат Кнашевна

Аннотация

В современной науке и промышленности наноматериалы играют ключевую роль в разработке новых и улучшении существующих материалов. Одним из наиболее перспективных направлений исследований является использование наночастиц кремния в полимерных композиционных материалах на основе полипропилена. Наночастицы кремния обладают уникальными свойствами, которые могут значительно улучшить характеристики полимерных композитов, такие как механическая прочность, термостойкость, устойчивость к химическим воздействиям и другие. В данной статье мы представим результаты наших исследований, касающихся воздействия наночастиц кремния на физико-химические свойства и эксплуатационные характеристики композитных материалов на основе полипропилена.

Композиционные материалы представляют собой вещества, которые образованы из двух или более компонентов и содержат две или более фазы. В таких материалах один из компонентов (матрица) образует непрерывную фазу, в то время как другой компонент является наполнителем [1, с. 462].

Технология создания полимерных композитов направлена на формирование материалов, в которых путем направленного сочетания различных компонентов (полимерной матрицы и наполнителей различной природы) достигаются заранее определенные свойства [2, с. 49]. Методы изготовления полимерных композитов предоставляют возможность создания совершенно новых и разнообразных конструкций, способствующих повышению прочности, снижению веса и улучшению физических характеристик изделий.

Механические свойства нанокристаллов кремния, такие как высокая твердость и прочность, придают им значимость в укреплении композитных материалов и разработке наномеханических систем. Термические характеристики, включая высокую теплопроводность и стабильность при повышенных температурах, делают их ценными в областях, связанных с термоэлектричеством и созданием материалов для передачи тепла [3, с. 223].

Экспериментальная часть. Для исследования были выбраны следующие объекты:

1) Контрольный образец представляет собой полипропилен марки PP H120 GP/7, содержащий антиоксидант, термостабилизатор и антацид в составе. Этот вид полипропилена характеризуется устойчивостью к термоокислительному старению и термостабильностью при плавлении. Общий объем составляет 5 кг.

2) В качестве экспериментального образца также использовался полипропилен марки PP H120 GP/7, однако с добавлением нанокристаллов кремния с средним размером частиц 76 нм. Нанокристаллы были получены путем восстановления хлорида кремния водородом. Для 5 кг полипропилена добавляли 0.25 кг кристаллов кремния.

Описание методов испытаний.

- ❖ Определение показателя текучести отражает текучесть материала и его способность

подвергаться формованию при определенных условиях. Образец расплавляется и проходит через стандартный шплинт, затем измеряется сила, необходимая для продвижения шплинта через расплав.

❖ Измерение насыпной плотности используется для определения плотности порошкообразных или гранулированных материалов. Образец наполняется в известный объем и измеряется его масса. На основе этих данных рассчитывается насыпная плотность.

❖ Ситовой анализ размера частиц используется для определения распределения размеров частиц в образце. Образец пропускают через серию сит разного размера пор, затем взвешивают остаток на каждом сите. На основе полученных данных строят кривую распределения размеров частиц, что важно для контроля качества и оптимизации процесса производства.

❖ Оценка качества пленки и содержания геля используется для оценки структуры и свойств полимерной пленки, включая наличие геля, который может влиять на ее механические и эксплуатационные характеристики.

❖ Определение температуры размягчения методом Вика позволяет определить температуру, при которой материал становится податливым и гибким. Образец подвергается нагрузке шарика на определенной температуре, и измеряется глубина впадины, образованной шариком. Это позволяет оценить температурную стабильность материала.

❖ Измерение температуры прогиба под нагрузкой важно для оценки термической стабильности и механических свойств материала при различных температурах. Образец подвергается постоянной нагрузке, и температура, при которой происходит прогиб, записывается.

❖ Анализ оценки мутности и измерение индекса желтизны используются для оценки прозрачности и цвета материала, что является важным параметром в производстве упаковки и оптических материалов.

❖ Определение ударной вязкости методами Шарпи и Изода используются для оценки устойчивости материала к ударным нагрузкам. Образец подвергается удару на стандартизированной машине, и измеряется энергия, поглощенная образцом при разрушении. Это важно для оценки безопасности и прочности материалов в различных условиях эксплуатации.

❖ Оценка упругости при изгибе важна для оценки гибкости и прочности материалов при различных условиях эксплуатации. Образец подвергается изгибу на специальной испытательной машине, и измеряется сила, необходимая для изгиба образца до определенного уровня деформации.

❖ Определение свойств при растяжении позволяет оценить прочность и устойчивость материала к растяжению и разрыву. Образец подвергается растяжению на специальной испытательной машине, и измеряются сила и деформация при разрушении образца.

Результаты и их обсуждение.

Показатель текучести составил 11,5 для контрольного образца и 14,8 для экспериментального (Рисунок 1). Добавление кристаллов в полимерный материал способствует формированию более упорядоченной структуры, увеличивая подвижность молекул полимера в расплавленном состоянии и, как следствие, повышая показатель текучести.

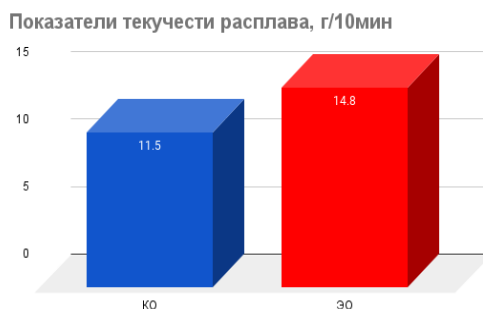

Рисунок 1. Результаты анализа текучести

Измерения насыпной плотности показали, что оба образца имеют практически одинаковые значения этого параметра, составляющие 0,50 и 0,51 г/см³.

Результаты анализа размера частиц гранул полипропилена показали, что у контрольного образца 100% частиц находились в диапазоне от 2 до 5 мм, тогда как у экспериментального образца (ЭО) этот показатель составил 98%. Оставшиеся 2% частиц имели размер менее 2 мм (Рисунок 2).

Рисунок 2. Размеры частиц исследуемых образцов

При анализе качества пленки и наличия гелей в образцах контрольной и экспериментальной групп было обнаружено, что обе группы содержали менее 10% частиц размером менее 200 мкм и не более 3% частиц размером от 200 до 700 мкм от общей массы материала.

Анализ показал, что температура прогиба в ЭО выше, составляя 119 по сравнению с 106 в КО. Также по результатам измерений температуры размягчения были получены следующие значения: для ЭО – 162⁰С, и для КО - 155⁰С. Это свидетельствует о возможном повышении теплостойкости и устойчивости к деформации материала за счет присутствия кристаллов кремния (Рисунок 3).

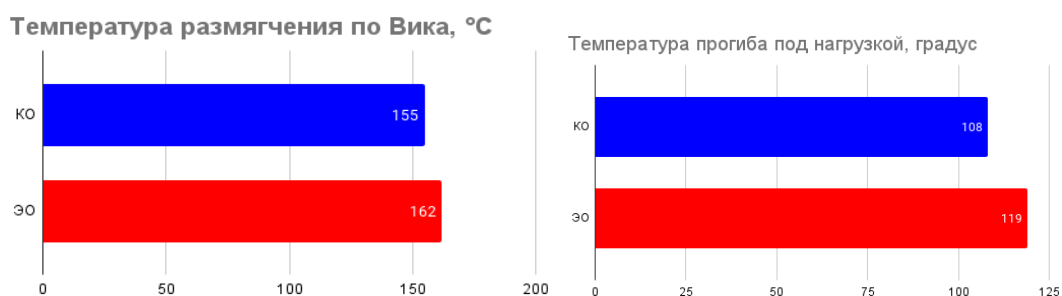

Рисунок 3. Сравнительные анализы по измерениям температуры

Следующий анализ показал, что у ЭО наблюдается сравнительно высокий уровень мутности (Рисунок 4). Возможной причиной этого является влияние добавленных наночастиц кремния на оптические свойства полимерного материала.

Рисунок 5. Сравнительная оценка мутности и желтизны

На основании результатов испытаний ударной вязкости по методу Шарпи и методу Изода, можно сделать вывод, что ударная вязкость ЭО чуть выше (Рисунок 6), чем у КО, что указывает на потенциальное улучшение прочности и устойчивости к разрушению материала.

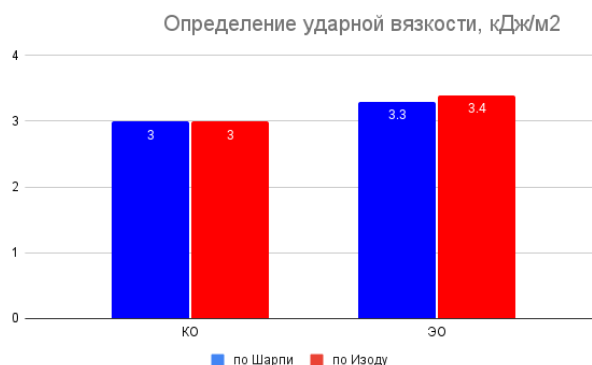

Рисунок 6. Значения ударной вязкости

Исследование механических свойств показало, что образец ЭО имеет прочность при растяжении 38 МПа по сравнению с 33 МПа у образца КО, а его упругость при изгибе составляет 1400 МПа по сравнению с 1350 МПа у образца КО (Рисунок 7).

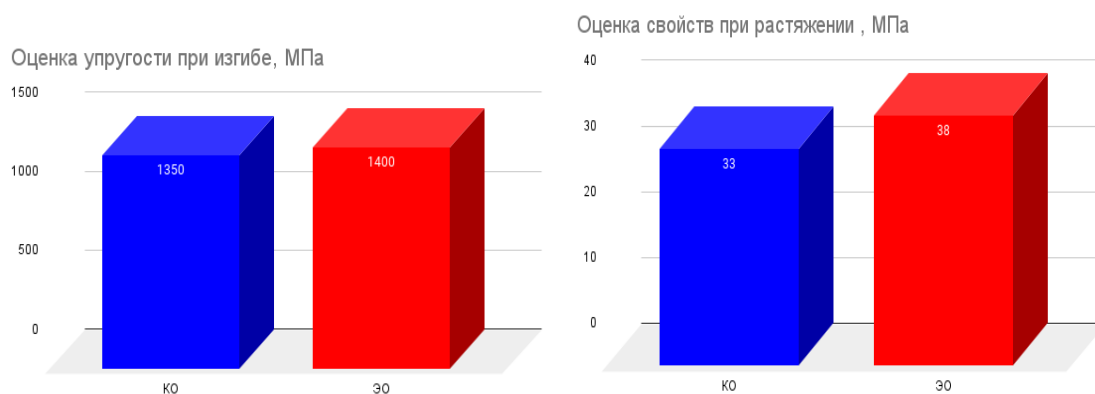

Рисунок 7. Оценка изгиба и растяжении

Эти результаты указывают на некоторые различия в механических характеристиках, где образец ЭО демонстрирует небольшое преимущество в растягивающихся свойствах и упругости при изгибе.

Выводы. Исследования показывают, что добавление наночастиц кремния в полипропиленные композиты может значительно улучшить их физико-химические свойства и эксплуатационные характеристики. Это делает такие материалы более привлекательными для использования в различных отраслях промышленности, включая автомобильную, строительную, электротехническую и другие. Дальнейшие исследования в этой области могут привести к разработке новых композиций с еще более высокими характеристиками, что будет способствовать расширению их применения и повышению эффективности различных технологических процессов.

Список литературы:

1. Функциональные наполнители для пластмасс. / Под ред. Марино Ксантос, пер. с англ. под ред. В.Н. Кулезнева. М.: Изд-во Научные основы и технологии. 2010. 462 стр.
2. Thostenson E.T., Li C., Chou T.-W. // Composit. Sci. Technol. 2005. Vol. 65. N 3–4. P. 49.
3. Уорден К. Новые интеллектуальные материалы и конструкции. М.: Техносфера, 2006. 223 с.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, КОТОРЫЕ ВОЗДЕЙСТВУЮТ НА ПОТРЕБИТЕЛЕЙ ДЛЯ ПЕРЕХОДА С ТРАДИЦИОННЫХ СИГАРЕТ НА ТАБАКО-НАГРЕВАЮЩИЕ УСТРОЙСТВА

Самарбекова Диляра Руслановна

Шифр специальности: «7М04118-Маркетинг»

*Научный Руководитель: Ниеталина Гаухар Кудайбергеновна, к.э.н.,
ассоциированный профессор,*

Абстракт:

На сегодняшний день табачный рынок – это один из самых прибыльных и больших рынков в мире, данному рынку уже много веков, но даже в нем происходят изменения в связи развития технологий. На рынок заходят новые табачные продукты, которые, как предполагается, изменят рынок. На данный момент эта разработка называется продукцией со сниженным риском или же табако-нагревающие устройства. Его рыночная цена намного выше нежели традиционные сигареты, но несмотря на это спрос и популярность на этот продукт растет. В данной статье мы будем рассматривать основные факторы, которые толкают потребителя на использование данной продукции.

Введение:

Рынок табачных изделий один преуспевающих рынков в мире, и его размеры только растут. В 2022 году цена данного сектора составляла 867,55\$ миллиардов, тогда как предполагается, что к 2030 году эта отметка вырастет до 1049.9\$ миллиардов, так как годовой рост данной отрасли составляет 2.1% [1]. Но стоит отметить, что сам табачный рынок разделяется на традиционные сигареты и нагревающие устройства, иногда к ним еще и присоединяют парительные устройства, хотя стоит понимать, что это хоть и курительные, но разные технологии. Стоимость мирового рынка нагревающих устройств, достигло 5,16\$ млрд в 2023 году, а среднегодовой темп роста составил 11,48% в течение прогнозируемого периода [2]. Если говорить о различиях, в сигаретах и нагревающих средствах используются табачные листья, когда в парительных устройствах как Elfbar, Waka и т.д. используется различная жидкость. На данный момент в мире существует тенденция перехода на табако-нагревающие продукты, или как их еще называют продукцией со сниженным риском. Все больше и больше курящих людей переходят на табако-нагревающие устройства. В данной статье мы будем с вами рассматривать основные причины по которой курящие принимают решение перейти с традиционных сигарет на нагревающие устройства.

Нагревающие устройства нагревают табак в листовой форме или в табачных стиках, пробках или капсулах, используя систему нагрева с батарейным питанием. Табак нагревается (а не сжигается, как в традиционных сигаретах) с образованием вдыхаемого никотинсодержащего аэрозоля [3]. Исследования цитотоксичности нагревающие устройства и выбросов никотина и токсичных нитрозаминов показали, что нагревающие устройства ниже по сравнению с сигаретами, что позволяет предположить, что курильщикам может быть полезно полностью перейти на нагревающие устройства.

В данной статье мы будем рассматривать основные причины, почему потребители переходят на табако-нагревающие устройства и причины роста их популярности. Согласно исследованию, которое было проведено в Японии основными тремя причинами для перехода, являются: во-первых, потребители считают нагревающие устройства менее вредными нежели традиционные сигареты, во-вторых, считается, что нагревающие устройства менее осуждаемы обществом, в-третьих, курение сигарет запрещено во многих общественных местах, когда

табако-нагревающие устройства нет. Еще в одном исследовании фокус-группы, проведенном в Швейцарии, пользователи табако-нагревающих устройств отметили привлекательную упаковку; отсутствие золы, запаха и дыма [4].

Гипотеза:

Основная причина по которой потребители переходят с традиционных табачных изделий на изделия с пониженным риском, является то, что потребители считают, что они наносят меньший вред здоровью.

Методология:

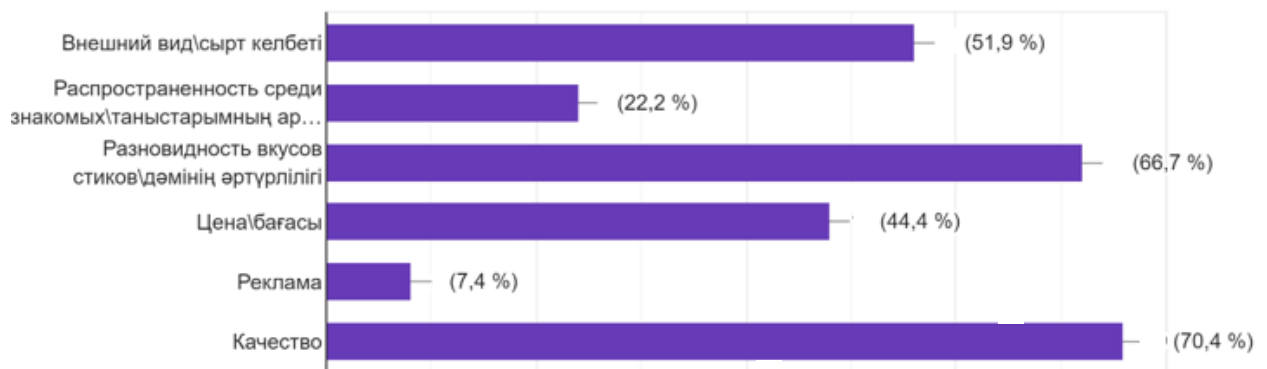
Данное исследование было возбуждено ростом потребляемости табако-нагревающих устройств. Ключевыми заинтересованными лицами данного исследования являются компании по производству и распространению табачных изделий. По окончании исследования ожидается, что компании по производству табачных изделий будут иметь возможность лучше понимать поведение потребителя. Для установления причин для перехода на табако-нагревающие устройства был проведен онлайн опрос среди людей, которые употребляют табако-нагревающие устройства разных брендов на территории Казахстана. Опрос был проведен в онлайн формате среди 259 человек. Опрос состоял из 14 вопросов, в которых 13 вопросов были закрытыми с двумя вариантами ответа – да или нет, последний вопрос определяют наиважнейший фактор для объекта исследования при переходе на табако-нагревающий продукт.

Для составления вопросов для опросника были изучены примеры похожих исследований, которые проводились ранее в других странах мира как Япония, Швейцария, Канада, США и т.д., и выделены те вопросы и факторы, которые повторялись больше всего в данных опросах [5, 6]. Данный опрос должен выявить какие факторы встречаются больше всего среди курильщиков.

Результаты исследования:

В данном исследовании приняли участники разных возрастных категорий, из которых 79.5% от 21 до 27 лет, 17.9% от 27 до 34 лет. В опросе приняли участие 43% женщин и 57% мужчин.

65% опрошенных перешли на табак нагревающие устройства, потому что верят, что они причиняют меньше вреда здоровью. 59,3% опрошенных используют табако-нагревающие продукты, потому что считают, что они менее вредны для тех, кто их окружает во время курения. В то же время 88,9% людей из опроса утверждают, что перешли на альтернативное средство курения из-за менее стойкого запаха после курения. 74,1% из опрошенных используют табако-нагревающие устройства ради своего удовольствия, когда только 48,1% людей используют их для отказа от табачных продуктов в будущем. 55,6 % используют данное средство от стресса, а 25,9% курят их только потому, что они в моде. 44.4% людей перешли на использование табако-нагревающие устройства по совету друзей\знакомых, в то время как 51,9% используют табако нагревающие продукты, чтобы занять свое время. Только 40,7% пользователей отдают предпочтение устройствам из-за их внешнего вида, и только 22% используют их для контроля аппетита, а 11% людей чтобы выглядеть круто. 88,9% используют табако-нагревающие продукты, потому что их можно курить там, где нельзя курить обычные сигареты. А на ниже показаны результаты на вопрос: «Что для вас является основным фактором при выборе устройства для нагревания табака? (несколько вариантов ответа)»

1-график. Основные факторы использования табако-нагревающих продуктов.

Заклучение:

Исходя из исследования мы можем заметить, что большинство опрошенных (88.9%) используют табако-нагревающие продукты из-за менее стойкого запаха и меньших запретов в общественных местах, тогда как традиционные сигареты имеют очень стойкий запах и запрещены к употреблению в общественных местах. Второй самой популярной причиной использования табако-нагревающих устройств является – получение удовольствия самих пользователей. Тогда как оказалось, что общественное мнение имеет очень ограниченное влияние на потребителей, только 11% признали что на них оно влияет. Когда как здоровье заняло лишь третье место по популярности факторов. Таким образом мы можем сделать вывод, что изначальная гипотеза не подтвердилась, и фактор здоровья не является самым популярным или весомым фактором для перехода на продукцию со сниженным риском.

Литература:

1. yahoo.com – Global Tobacco Market Report 2023-2030: A Surge in Demand from Developing Nations Bodes Well for the Sector – [Электронный ресурс] - <https://finance.yahoo.com/news/global-tobacco-market-report-2023-123800559.html>
2. yahoo.com– Global Heated Tobacco Products (HTP) Market Report 2023-2027 Featuring BAT, Japan Tobacco, Altria, Korean Tobacco and Ginseng, Imperial Brands, Philip Morris, and Vapor Tobacco Manufacturing – [Электронный ресурс] - <https://finance.yahoo.com/news/global-heated-tobacco-products-htp-013000566.html>
3. No Fire, No Smoke: The Global State of Tobacco Harm Reduction 2018 – [Электронный ресурс] – <https://gsth.org/download/report/Global-State-of-Tobacco-Harm-Reduction-2018.pdf>
4. Hair, E.C.; Bennett, M.; Sheen, E.; Cantrell, J.; Briggs, J.; Fenn, Z.; Willett, J.G.; Vallone, D. - Examining perceptions about IQOS heated tobacco product: Consumer studies in Japan and Switzerland. Tob. Control 2018, 27, s70–s73. – [Электронный ресурс] - [Examining perceptions about IQOS heated tobacco product: consumer studies in Japan and Switzerland | Tobacco Control \(bmj.com\)](https://www.bmj.com/content/377/bmj.n1111)
5. Steve S. Xu, Gang Meng ,Mi Yan , Shannon Gravely, Anne C. K. Quah, Janine Ouimet, Richard J. O'Connor, Edward Sutanto, Itsuro Yoshimi, Yumiko Mochizuki, Takahiro Tabuchi and Geoffrey T. Fong– Reasons for Regularly Using Heated Tobacco Products among Adult Current and Former Smokers in Japan: Finding from 2018 ITC Japan Survey - – [Электронный ресурс] - <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31941822/>
6. Charlotte Tompkins , Annabel Burnley , Ann McNeill, Sara Hitchman – Factors that influence smokers' and ex-smokers' use of IQOS: a qualitative study of IQOS users and ex-users in the UK – [Электронный ресурс] – [Factors that influence smokers' and ex-smokers' use of IQOS: a qualitative study of IQOS users and ex-users in the UK - PubMed \(nih.gov\)](https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31941822/)

РАСЧЕТ ВЕНТИЛЯЦИИ ШАХТЫ «АКБАСТАУ»**Усенбеков Мейрамбек Сабденович***Кандидат технических наук, старший преподаватель***Болтайбек Арман Нурланұлы***Магистрант 2 курса***Бугенбаев Дулат Бекмуратович***Магистрант 2 курса**НАО «Карагандинский технический университет имени Абылқаса Сагинова»**Республика Казахстан, г.Караганда***Аннотация:**

Расчет вентиляции шахты представляет собой важный этап проектирования и обеспечения безопасности горных работников. В данной работе представлен подход к расчету системы вентиляции шахты с использованием компьютерных моделей и инженерных расчетов. Анализируются параметры воздушного потока, давления, температуры и содержания вредных веществ в воздухе с целью оптимизации работы вентиляционной системы и обеспечения комфортных и безопасных условий для работников. Рассматриваются различные методики и технические решения для эффективного воздушного обмена в шахтной среде, с учетом особенностей горных пород и условий эксплуатации. Полученные результаты могут быть использованы для проектирования и модернизации систем вентиляции в шахтном хозяйстве с целью повышения производительности и безопасности работ.

Расчет количества воздуха, необходимого для проветривания подземных горных выработок шахты «Акбастау», произведен в соответствии со следующими методическими пособиями: «Правила обеспечения промышленной безопасности для опасных производственных объектов, ведущих горные и геологоразведочные работы» [1], «Нормы технологического проектирования горнодобывающих предприятий с подземным способом разработки (методические рекомендации)» [2], «Специализированная методика расчёта проветривания шахт горно-производственного комплекса филиала ТОО

«Корпорация Казахмыс» ПО «Жезказганцветмет» при системах разработки камерно-столбовой и подэтажным обрушением» [3], «Временное методическое пособие по расчету количества воздуха, необходимого для проветривания рудников и шахт» [4].

В основу расчетов количества воздуха, необходимого для проветривания рудных шахт, положен принцип определения потребного количества воздуха на каждый объект проветривания. Требуемый расчет воздуха для добычных и горнопроходческих работ определяется по следующим факторам: по наибольшему количеству людей, по пылевому фактору, по газам от взрывных работ, по минимально допустимой скорости движения воздуха, по выхлопным газам от работ самоходных установок с дизельным приводом. К расчету принимается максимальное значение из этих факторов.

Исходными данными для расчета количества воздуха являются: производительность рудника, применяемая система разработки, используемый комплекс горно-шахтного оборудования и самоходных установок с дизельным приводом.

Исходные данные:

Годовая производительность - 600 тыс т./год

Применяемая система разработки - подэтажного обрушения, система с магазинированием руды

Транспортировка руды на поверхность – автосамосвалами.

Схема проветривания – комбинированная, подача свежего воздуха по вентиляционному восстающему 1 и по шурфу «Воздухоподающий»; выдача – через вентиляционный восстающий 2.

Принятый комплекс самоходной техники:

- а) для очистных работ:
 - погрузочно-доставочная машина «Cat R1300G» (165л.с.) - 2 ед;
 - автосамосвал «EJC-417» (210л.с.) - 4 ед.
- б) для проходческих работ:
 - погрузочно-доставочная машина «Cat R1300G» (165л.с.) - 1 ед;
 - автосамосвал «EJC-417» (210л.с.) - 1 ед;
 - бурение шпуров «Sandvik DD 311» - 1 ед;
 - проведение восстающих «КПВ-4А» - 1 ед.

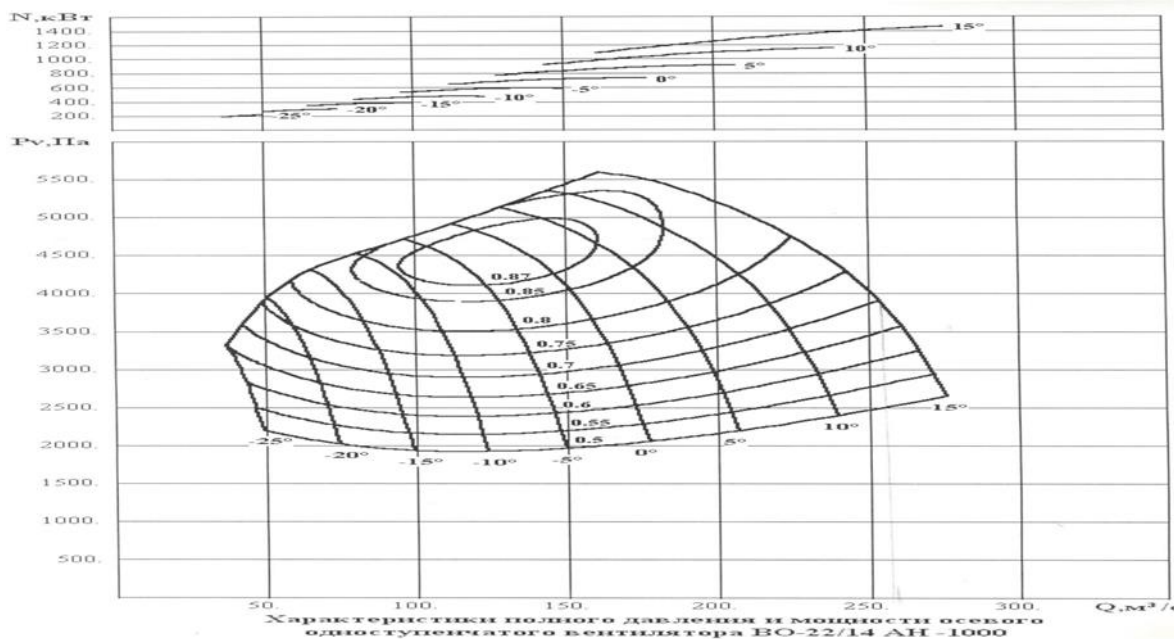

Рисунок 1 – Совмещённые аэродинамические характеристики ГВУ типа В О-22/14 АН-1000 с Наземной аэрологией и вентиляционной сетью месторождения Акбастау

Таблица 1– Расчет количества воздуха, необходимого для проветривания месторождения Акбастау

№ п/п	Наименование факторов расчета	Q, м³/с
1	По максимальному числу людей: $Q_1 = Z * 6 / 60 = 15 * 6 / 60$	1,5
2	По пылевому фактору (при бурении): $Q_2 = \frac{60 * J * b_1}{n_{вх}} \cdot \frac{m^3/мин}{\text{к}_т (n - n_{вх})} = \frac{60 * (2 * 11 + 1 * 15 + 3 * 17) * 0,5}{0,85 * (2 - 0,6)}$	36,9
3	По минимальной скорости движения воздуха: $Q_3 = 60 * V_{min} * S / 60 = 60 * 0,25 * 13,4 / 60$	3,4
4	По выхлопным газам ДВС : $Q_4 = k_0 * q * N / 60 = \frac{0,85 * 5,0 * (4 * 210 + 2 * 165)}{60}$	82,8

5	По газам от взрывных работ : $Q_5 = 2,25 * \sqrt[3]{A * b * V_k^2} / (k_t * t), \text{ м}^3/\text{мин}$ $Q_5 = 2,25 * \sqrt[3]{750 * 60 * 9000^2} / (0,3 * 1800)$	64,1
Максимальное значение $Q_{оч}$ из пяти факторов:		82,9
6	Для забоев ГПР: $Q_{ГПР} = k_o * q * N * k_{ут.тр.} / 60 = Q_{ГПР} =$ $1,0 * 5,0 * (165 * 1,43 * 1,05) / 60$	20,6
7	Для остальных факторов (утечки, камерных выработки и др.) $\sum Q_{т.к., ут. др.}$ по аналогу:	7,0
8	Количество воздуха необходимое для проветривания подземного участка: $Q_{подз.уч.} = K_H * (Q_{оч.} + Q_{прох.} + \sum Q_{т.к., ут., др.})$ $Q_{руд} = 1,2 * (82,8 + 20,6 + 7,0)$	132,5
Принять в качестве потребного количества воздуха: Итого для подземного участка: $\sum Q_{руд}$:		133,0

Для дальнейших расчетов принимаем $Q_{ш} = 133,0$ м³/с. Данный объем воздуха должен подаваться для проветривания подземных горных выработок при отработке запасов месторождения Акбастау с производительностью 600 тыс. т/год. Расчёт количества воздуха выполнен с учётом поочередной работы автосамосвала и погрузочно-доставочной машины на очистных и проходческих работах.

Список использованных источников

1. Правила обеспечения промышленной безопасности для опасных производственных объектов, ведущих горные и геологоразведочные работы (приказ Министра по инвестициям и развитию РК от 30.12.2014 г. № 352)
2. Нормы технологического проектирования горнодобывающих предприятий подземным способом разработки (методические рекомендации), 2014г.
3. Специализированная методика расчёта проветривания шахт горнопроизводственного комплекса филиала ТОО «Корпорация Казахмыс» ПО «Жезказганцветмет» при системах разработки камерно-столбовой и подэтажным обрушением, 2017 г.
4. Временное методическое пособие по расчету количества воздуха, необходимого для проветривания рудников и шахт, Алматы 2020г.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВА ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ НА ОБРАЗОВАНИЕ В КАЗАХСТАНЕ И ШВЕЦИИ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Берік Дина Берікқызы

*Магистрант университета КАЗГЮУ
им. М.С. Нарикбаева, г. Астана, Казахстан*

Аннотация

Право на получение равного доступа на образование закреплено в фундаментальных международных договорах по правам человека, в Конституциях стран и занимает центральное место в политике, миссии каждого государства. Наравне с остальными людьми, лица с инвалидностью имеют такие же равные права на получение качественного, доступного дошкольного, среднего и высшего образования. основополагающим правовым актом являлась, в первую очередь, Всеобщая декларация прав человека (далее – ВДПЧ), которая закрепила за собой основные права человека разделив на категории: гражданские, экономические, социальные, политические, культурные. Принятие ВДПЧ повлияло на дальнейшее становление гражданского, социального сообщества и стало двигателем международного сообщества в целом в создании благоприятных условий, политик, программ для особенной категории лиц по тем или иным отраслям.

Ключевые слова: право на равный доступ к образованию, лица с инвалидностью, конвенция по правам инвалидов, инклюзивное образование.

Введение

Принятая в 2006 году Конвенция по правам инвалидов (далее – КПИ) закрепила за собой принципы и права лиц с инвалидностью и охватывает все социальные, общественные категории, на которые лица с инвалидностью имеют равные возможности. Статья 24 КПИ отмечает важность доступности образования поскольку позволяет лицам с инвалидностью в полной мере пользоваться своими основными свободами и правами. Так, данная статья КПИ обязывает страну- участника обеспечить, без дискриминации и на основе равенства возможностей, инклюзивное образование. Государства- участники должны обеспечить меры и разработать механизмы по реализации поставленных перед ними обязательств¹. При реализации данных прав, государства- участники должны учитывать, чтобы лица с инвалидностью не исключались по причине инвалидности из систем общего образования, обеспечивались доступные принадлежности и приспособления для эффективного обучения. Также, согласно данной статье, государства- участники с целью освоения лицам с инвалидностью жизненных и социальных навыков, предпринимают такие меры как: содействие освоению азбуки Брайля, языка жестов². КПИ является лишь одним из правоприменительных актов для обеспечения равного и должного отношения к данной категории лиц государством.

В статье будет рассмотрен наиболее совершенный правовой механизм путем сравнения законодательной базы, государственных программ, деятельности общественных организаций Швеции и РК в обеспечении и защиты прав лиц с инвалидностью в сфере образования.

Швеция

Швеция является одной из скандинавских стран с лучшей практикой в области защиты и реализации прав лиц с инвалидностью. Страна ратифицировала КПИ и Факультативный протокол к ней в 2008 году и за весь период до 2024 года предоставляла ежегодные доклады по соблюдению положений КПИ Комитету по правам инвалидов (далее – Комитет), более того, помимо ежегодных обязательных докладов, предоставлялись дополнительные информации к

¹ Ст.24 Конвенции по правам инвалидов, принятой резолюцией 61/106 ГА от 13 декабря 2006 года. Доступно по ссылке: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml;

² Там же;

докладам, информации от общественных организаций, были приняты во внимание замечания Комитета, предприняты меры по устранению замечаний.

Система образования в Швеции основана на принципах инклюзивности, то есть ученики и студенты имеют возможность обучаться вместе со своими сверстниками и в полной мере быть вовлеченными в учебный процесс. Также, наряду с принципом инклюзивности, одним из ключевых принципов, лежащий в основе образовательной системы Швеции является индивидуальный подход к ученикам. Например, с учениками специальных классов работают специальные педагоги, прошедшие обучение и получившие квалификацию обучать детей с особыми потребностями. Специальный педагог совместно с родителями составляют индивидуальный учебный план, учитывая особые потребности ребенка. Также, при необходимости дополнительной поддержки, рядом со специальным педагогом может находиться ассистент или специалист (психолог, логопед).

В Швеции, право на образование регулируется такими нормативными актами, как Дискриминационный акт (Diskrimineringslagen)³, Акт об образовании (Skollagen)⁴, Закон «О социальной помощи лицам с функциональными расстройствами» (Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade)⁵. Согласно Акту об образовании, правительство не ограничивает детей в выборе образовательного учреждения, однако если ученик в силу своих умственных нарушений, не сможет обучаться по обычной системе, то решением Департамента специального образования на основании педагогического, психологического, медицинского исследования он направляется в специализированную школу⁶. В систему инклюзивного образования входят как национальные специальные школы, так и региональные. Региональные школы предназначены для глухих и слабослышащих детей с академическим уровнем начальной школы. Национальные специальные школы, в свою очередь, ориентированы для учащихся с нарушениями зрения в сочетании с другими отклонениями⁷.

Вопросы обучения также рассматриваются в Законе о дискриминации, направленном на обеспечение равных прав и возможностей для всех лиц независимо от пола, трансгендерной идентичности или самовыражения, этнической принадлежности, религии или других убеждений, инвалидности или возраста⁸. Так, в статье 5 этого закона говорится, что образовательные организации обязаны обеспечивать доступность помещений для лиц с ограниченными возможностями, обучающихся или намеревающихся поступить в это учебное заведение в соответствии с Законом о высшем образовании⁹. Статья 14 данного Закона обязывает образовательные организации ежегодно разрабатывать план мер, направленных на активное продвижение равных прав и возможностей для детей, школьников или студентов, независимо от пола, этнической принадлежности, религии или других убеждений, инвалидности. Общий контроль за соблюдением этих положений осуществляет Омбудсмен по вопросам равенства, который наделен достаточно широкими полномочиями, включая

³ Дискриминационный акт (Diskrimineringslagen) от 05.06.2008 года. № 2008:567. Доступно по ссылке: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/diskrimineringslag-2008567_sfs-2008-567/;

⁴ Акт об образовании (Skollagen) от 23.06.2010 года № 2010:800. Доступно по ссылке: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800/;

⁵ Закон «О социальной помощи лицам с функциональными расстройствами» (Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade) от 27.05.1993 № 1993:387. Доступно по ссылке: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1993387-om-stod-och-service-till-vissa_sfs-1993-387/

⁶ Акт об образовании (Skollagen) от 23.06.2010 года № 2010:800. Доступно по ссылке: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800/;

⁷ Там же;

⁸ Дискриминационный акт (Diskrimineringslagen) от 05.06.2008 года. № 2008:567. Доступно по ссылке: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/diskrimineringslag-2008567_sfs-2008-567/ ;

⁹ Там же;

возможность обращения в суд от имени лица, чьи права и законные интересы в этой сфере были нарушены¹⁰.

Однако, наряду с высоко продвинутой законодательной базой, практикой применения, комитет выдвигает замечания относительно ежегодных докладов согласно КПИ. В марте 2024 года комитет предоставил заключительные замечания ко второму и третьему докладу Швеции. В замечании касательно статьи 24 КПИ об образовании комитет предложил ряд мероприятий, направленных на улучшение образовательной среды для лиц с инвалидностью. Комитетом было предложено предоставить вспомогательные средства и учебные материалы в доступных форматах, обеспечить достаточное количество учителей-специалистов, разработать курсы по подготовке и квалификации учителей. Предложенные комитетом меры поспособствуют улучшению социальной, образовательной среды и укреплению правовых механизмов защиты прав на образование.

Республика Казахстан

Право на образование закреплено в Конституции Республики Казахстан и является одним из основополагающих конституционных прав каждого гражданина¹¹. В 2021 году Президентом был подписан Закон «о внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования»¹². С принятием данного Закона был внесен ряд изменений в Закон «об образовании», в частности, внесли новое понятие «инклюзивное образование»¹³. Так, инклюзивное образование, согласно закону, это процесс, обеспечивающий равный доступ к образованию для всех обучающихся с учетом особых образовательных потребностей и индивидуальных возможностей¹⁴. Стоит отметить, что данный термин был введен в Казахстан Национальным научно-практическим центром коррекционной педагогики еще давно, а правовое регулирование обеспечивается только с 2021 года. Данный подход говорит о том, что Казахстан на момент принятия «инклюзивного образования» не был достаточно ознакомлен, обучен методически и не брал во внимание опыт зарубежных стран. Вследствие, из-за нехватки знания в данной области, появилась проблема несовершенства нормативно-правовой базы и отсутствие механизма регулирования защиты прав лиц с инвалидностью в сфере образования. Закон «Об образовании» не охватывает весь спектр прав данной группы лиц, и не наделяет полномочиями, не регулирует деятельность образовательных учреждений и специальных комитетов по контролю и обеспечения качества в сфере образования. Исходя из положений Закона «об образовании», следует отметить, что Казахстан придерживается зарубежной политики инклюзивного образования.

В целях реализации и успешного внедрения инклюзивности в систему образования, правительство приняло «Государственную программу развития образования в Республике Казахстан на 2020–2025 годы»¹⁵, которая определяет развитие инклюзивного образования как одну из важных задач. Программа определяет мероприятия, способствующие созданию необходимой правовой базы для включения всех детей, в том числе детей с отклонениями в развитии, в общее образовательное пространство¹⁶. Согласно данной программе, к 2025 году 100% школ, детских садов и 70% колледжей и университетов должны создать условия для

¹⁰ Там же;

¹¹ Статья 30 Конституции Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.). Доступно по ссылке: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029;

¹² Закон Республики Казахстан от 26 июня 2021 года № 56-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования». Доступно по ссылке: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39579626&show_di=1;

¹³ Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2024 г.). Доступно по ссылке: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747&show_di=1;

¹⁴ Там же, п. 21-7, ст. 1;

¹⁵ Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 - 2025 годы, принятая 05.09.2020 года. Доступно по ссылке: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/article/details/20392?lang=ru>;

¹⁶ Там же;

инклюзивного образования¹⁷. Особым условием создания инклюзивного образования является безбарьерная среда: это не только наличие пандусов, но и доступность визуальной информации для слабослышащих, учебной литературы, а также создание индивидуальных программ. Все эти условия помогут обучающемуся без трудностей освоить учебную программу.

Несмотря на постепенный переход от старой политики образования к новой: инклюзивной, вопрос о доступности инфраструктуры, ресурсов и профессиональных кадров остается открытым. В рамках подготовки профессиональных кадров было разработано немало мер таких как, организация курсов по повышению квалификации, тренингов и семинаров. Однако, как показывает практика, интерес и проактивность со стороны самих граждан не осуществляется. В свою очередь, Шведская практика привлечения и подготовки кадров основывается не только на материальном составляющем, но также на осознанности самих граждан помогать и брать ответственность за своих сограждан. В вопросе приобретения книжных, электронных ресурсов, создания учебно- методических рекомендаций финансово-экономическая составляющая играет важную роль. В этом случае выделение достаточных финансовых средств, привлечение инвестиций для достижения цели ресурсного обеспечения, является приоритетным.

Исходя из вышеизложенного анализа, рекомендации по улучшению инклюзивной политики Казахстана могут быть следующие:

- 1) Увеличить и (или) привлечь дополнительные инвестиции в развитие образовательной инфраструктуры и ресурсов, электронные, книжные материалы в том числе.
- 2) Пересмотреть систему обучения детей с инвалидностью в инклюзивной образовательной системе. Например, составлять индивидуальный учебный план совместно с специальным педагогом и родителем учитывая особенности ребенка.
- 3) Разработать, совместно с экспертами в области социальной защиты и образования, учебно- методические рекомендации, образовательные программы, учебные планы, специализированные книги.
- 4) Внедрить в кадровую систему образовательных учреждений одну-две штатных единиц «специальных педагогов».
- 5) Проводить информационные кампании для граждан с целью повышения осведомленности о статусе лиц с инвалидностью.

Заключение

Как упоминалась ранее, право на получение качественного и доступного образования является одной из фундаментальных прав человека. Также, закрепленная как одна из целей устойчивого развития ООН, задача странам- участницам ООН до 2030 года обеспечить равный доступ к образованию, также к профессионально-технической подготовке всех уровней для уязвимых групп населения, в том числе инвалидов¹⁸ является приоритетной. Скандинавская модель инклюзивности, на данный момент, является одной из лучших примеров в защите прав лиц с инвалидностью. Интеграция Шведской инклюзивной политики в отдельных частях внесет значительный вклад в построение нового, инклюзивного и открытого государства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Конвенция ООН о правах инвалидов принятая резолюцией 61/106 ГА от 13 декабря 2006 года. Доступно по ссылке: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml;
2. Дискриминационный акт (Diskrimineringslagen) от 05.06.2008 года. № 2008:567. Доступно по ссылке: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/diskrimineringslag-2008567_sfs-2008-567/;

¹⁷ Там же;

¹⁸Цель 4 ООН: Обеспечение всеохватного и справедливого качественного образования и поощрение возможности обучения на протяжении всей жизни для всех. Доступно по ссылке: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/education/>;

3. Акт об образовании (Skollagen) от 23.06.2010 года № 2010:800. Доступно по ссылке: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800/;
4. Закон «О социальной помощи лицам с функциональными расстройствами» (Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade) от 27.05.1993 № 1993:387. Доступно по ссылке: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1993387-om-stod-och-service-till-vissa_sfs-1993-387/;
5. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.). Доступно по ссылке: [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029;);
6. Закон Республики Казахстан от 26 июня 2021 года № 56-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования». Доступно по ссылке: [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39579626&show_di=1](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39579626&show_di=1;);
7. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2024 г.). Доступно по ссылке: [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747&show_di=1](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747&show_di=1;);
8. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 - 2025 годы, принятая 05.09.2020 года. Доступно по ссылке: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/article/details/20392?lang=ru>.

МЫС (II) ЖӘНЕ НИКЕЛДІ (II) ТРИЛОН Б-МЕН БІРГЕ СПЕКТРОФОТОМЕТРИЯЛЫҚ АНЫҚТАУ

Сейтқазы Жанат Болатқызы

2 курс магистранты,

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» КеАҚ,

Астана, Қазақстан

Андатпа

Өзектілігі мен мақсаты. Гальваникалық өндіріс қалдықтарында жеткілікті жоғары концентрацияда мыс (II) және никель (II) бар ерітінділер жиі кездесетіндіктен, жұмыстың мақсаты - Трилон Б кешендері түрінде Фирордт әдісімен бірге болған кезде мыс (II) және никель (II) спектрофотометриялық анықтау әдісін әзірлеу.

Материалдар мен әдістер. Сіңіру спектрлері Specord S40 спектрофотометрінде жазылған. Спектрлік деректерді өңдеу Фирордт әдісімен жүргізілді.

Нәтижелер. Салыстырмалы түрде жоғары никель (II) және мыс (II) концентрацияларының ерітіндісінде бір мезгілде сандық анықтау әдісін жасауға мүмкіндік беретін зерттеулер жүргізілді.

Қорытынды. Ерітіндіде 0,5-тен 3 г/л-ге дейінгі концентрациясы бар никельді (II) және ерітіндіде 0,1-ден 1,7 г/л-ге дейінгі концентрациясы бар салыстырмалы қателік 10% - дан аспайтын бір мезгілде анықтаудың қарапайым, экспресс, арзан спектрофотометриялық әдісі әзірленді.

Түйінді сөздер: никель (II), мыс (II), Трилон Б, спектрофотометриялық анықтама, Фирордт әдісі.

Кіріспе

Мыс-никель кендері табиғатта кең таралған, ал мыс-никель кұймалары техниканың әртүрлі салаларында қолданылады. Гальваникалық қалдықтарда құрамында мыс (II) және никель (II) бар ерітінділер жиі кездеседі. Трилон Б (ЭДТА, этилендиаминтетрасірке қышқылының натрий тұзы) көптеген металл иондары бар боялған кешендер түзеді [1], соның ішінде мыс (II) [1, 2] және никель (II) [1, 3] Cu-ЭДТА және Ni-ЭДТА [1]. Екі компонентті жүйелердің спектрофотометриялық талдауының нәтижелерін өңдеу үшін әртүрлі математикалық әдістер қолданылады [4-6]. Ең танымал, кеңінен қолданылатын және сонымен бірге салыстырмалы түрде қарапайымы - Фирордт әдісі [7, 8].

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, жұмыстың мақсаты - Фирордт әдісімен Трилон Б кешендері түрінде бірге болған кезде мыс (II) және никель (II) спектрофотометриялық анықтау әдісін әзірлеу.

Материалдар мен әдістер

0,0400 және 0,2000 моль/л концентрациялары бар стандартты мыс (II) және никель (II) ерітінділері "чда" классификациясының $\text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$ және $\text{NiSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$ құрғақ тұздарының қоспаларынан дайындалды. Фотометриялық реакцияны жүргізу үшін стандартты ерітінділердің белгілі бір көлемі алынды, 20,00 мл 0,27М Трилон Б ерітіндісі қосылды және көлемі 50,0 мл дистилденген су құйылды.

Сіңіру спектрлері Specord S40 спектрофотометрінде қалыңдығы 1 см кюветте 1 нм қадаммен 460-750 нм толқын ұзындығы диапазонында бақылауға қарсы жазылған. Аналитикалық толқын ұзындығын таңдау үшін CuSO_4 және NiSO_4 Трилон Б стандартты ерітінділерінің кешендерін сіңіру спектрлері жазылды.

Трилон Б бар мыс (II) және никель (II) кешендерінің сіңіру спектрлеріне жылудың әсерін зерттеу үшін қайнағанға дейін және одан кейін үлгілердің оптикалық тығыздығы тіркелді. Ол үшін 25,00 мл $\text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$ және $\text{NiSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$ стандартты ерітінділеріне 5,00 мл 0,27М Трилон Б ерітіндісі, 10,00 мл 0,50М сірке қышқылы ерітіндісі қосылып, 5 минут қайнатылды, содан кейін ерітінділердің көлемін сумен 50,00 мл-ге дейін жеткізді.

25,00 мл стандартты $\text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$ және $\text{NiSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$ ерітінділеріне зерттелетін кешендердің сіңіру спектрлеріне қосылған Трилон Б ерітіндісінің көлемінің әсерін зерттеу үшін 1,00, 2,50, 5,00, 7,50, 10,00, 12,50, 15,00, 17,50, 20,00 мл 0,27М Трилон Б ерітіндісі, сынама көлемі 50,00 мл-ге толтырылып, сіңіру спектрлері жазылды.

Молярлық сіңіру коэффициенттерін есептеу үшін сәйкесінше CuSO_4 0,0010–0,0196 моль/л және NiSO_4 0,0053–0,0855 моль/л концентрациясы бар 11 стандартты мыс (II) және никель (II) ерітінділері қолданылды.

Мыс (II) және никель (II) концентрациясын бірлесіп анықтау үшін сәйкесінше CuSO_4 0,0010–0,0157 моль/л және NiSO_4 0,0053–0,0855 моль/л концентрациялары бар 35 үлгілері дайындалды.

Спектрлік деректерді өңдеу Microsoft Excel пакетін қолдану арқылы жүзеге асырылды. Молярлық сіңіру коэффициенттері формула бойынша есептелді:

$$\varepsilon = \frac{A}{l \cdot C} \quad (1)$$

мұндағы A – оптикалық тығыздық; l – кюветаның қалыңдығы, см; C – мыс немесе никель сульфатының ерітіндісінің молярлық концентрациясы, моль/л.

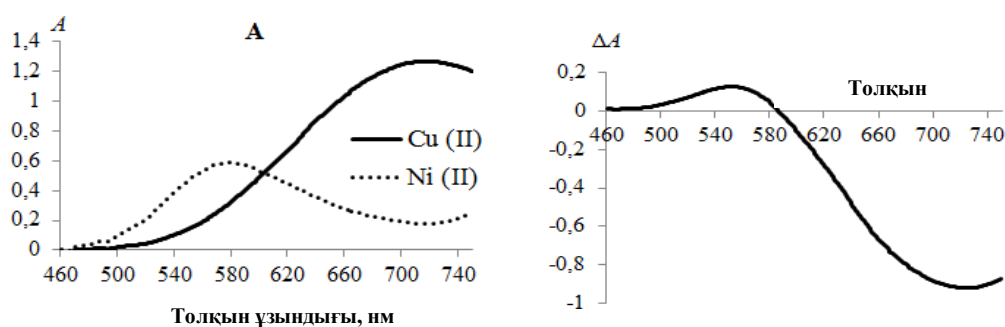
Модельдік үлгілердегі мыс (II) және никель (II) концентрацияларын есептеу Фирордт әдісімен жүргізілді [7, 8]. Салыстырмалы қателік $D_{\text{сал}}$ формула бойынша есептелді:

$$D_{\text{сал}} = \frac{C_{\text{сан.}} + C_{\text{дайын.}}}{C_{\text{дайын.}}} * 100\% \quad (2)$$

мұндағы, $C_{\text{есепт.}}$ и $C_{\text{дайын.}}$ – сәйкесінше есептелген және дайындалған концентрациялар.

Нәтижелер және талқылау

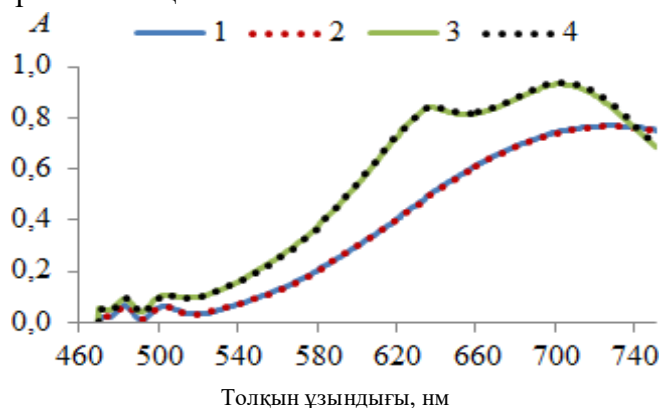
1. Аналитикалық толқын ұзындығын таңдау. Трилон Б-мен никель (II) кешенінің сіңіру максимумы 570–590 нм, Трилон Б бар мыс (II) кешенінің сіңіру максимумы 715–725 нм

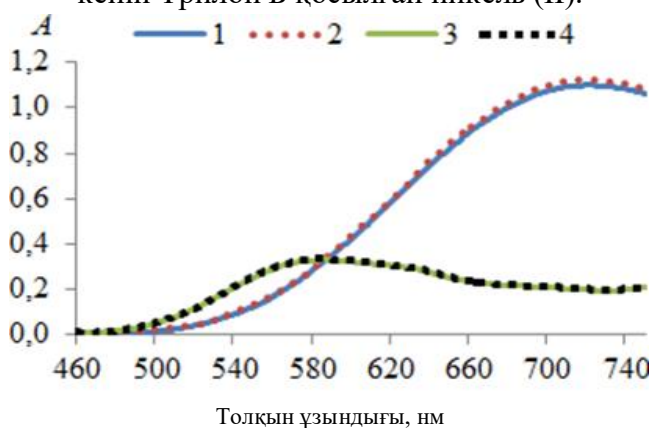
байқалды (1а-сурет). 1б-суретте толқын ұзындығына байланысты трилон Б бар мыс (II) комплекстерінің және Трилон Б бар никель (II) комплекстерінің оптикалық тығыздықтарының айырмашылығының графигі көрсетілген. Графикте $\lambda = 569$ нм және $\lambda = 718$ нм кезінде екі ерекше экстремум байқалды. Экстремум байқалатын толқын ұзындығы іс жүзінде никельдің (II) Трилон Б және мыс (II) Трилон Б комплекстерінің жұтылу максимумдарымен сәйкес келгендіктен (1, а-суретті қараңыз), никель концентрациясын анықтау үшін (II) және мыс (II) бірге болған кезде көрсетілген толқын ұзындықтары пайдаланылды.

Сурет. 1. Трилон Б (а) бар мыс (II) және никель (II) комплекстерінің оптикалық тығыздықтарының (б) толқын ұзындығына тәуелділігі.

2. Анықтау шарттарын оңтайландыру. Кейбір авторлар [1] Трилон Б-мен металл иондарының кешендерінің интенсивті түсін алу үшін ерітіндіні қышқылдандырып, реакцияны қайнату арқылы жүргізуді ұсынады. 5 минут қайнату (2-сурет), сондай-ақ фотометрленген қоспаларға 10,00 мл 0,50М сірке қышқылы ерітіндісін енгізу (3-сурет) зерттелетін кешендердің жұтылу спектрлеріне әсер еткен жоқ.

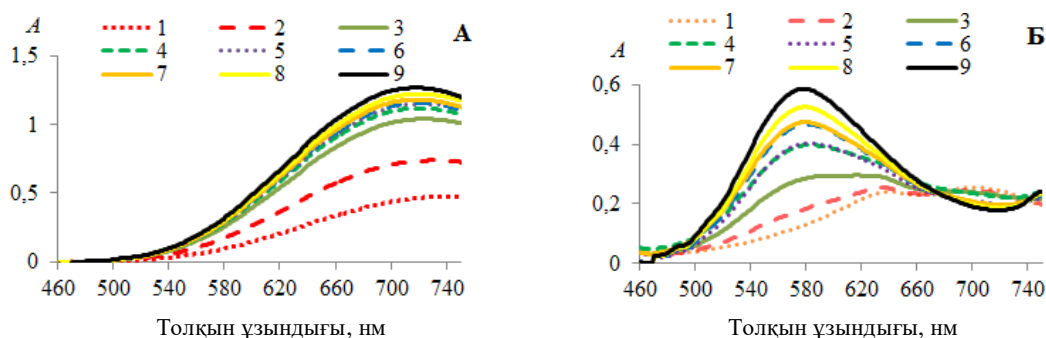
Сурет. 2. Трилон Б бар мыс (II) және никель (II) комплекстерінің оптикалық тығыздығының қайнауға тәуелділігі: 1 – қайнағанға дейінгі мыс (II) Трилон Б бар; 2 – қайнағаннан кейін Трилон Б қосылған мыс (II); 3 - қайнағанға дейін Трилон Б бар никель (II); 4 – қайнағаннан кейін Трилон Б қосылған никель (II).

Сурет. 3. Трилон Б-мен мыс (II) және никель (II) комплекстерінің оптикалық тығыздығының сірке қышқылымен қышқылдануға тәуелділігі: 1 - мыс (II) + Трилон Б; 2 – мыс (II) + Трилон Б + $\text{C}_6\text{H}_8\text{O}_7$; 3 - никель (II) + Трилон Б; 4 – никель (II) + Трилон Б + $\text{C}_6\text{H}_8\text{O}_7$.

Үлгілерге қосылған Трилон Б ерітіндісінің көлемі зерттелетін кешендердің оптикалық тығыздығына айтарлықтай әсер етті (4-сурет). Мыс (II) жағдайында оптикалық тығыздық мәні 1,00-ден 7,50 мл-ге дейін Трилон Б ерітіндісін қосқанда айтарлықтай өсті, қосылған реагент көлемінің одан әрі ұлғаюымен оптикалық тығыздық азырақ өзгерді. Никель (II) жағдайында қосылған Трилон Б ерітіндісінің көлемі 20,00 мл-ге дейін ұлғайған кезде оптикалық тығыздықтың айтарлықтай өсуі байқалды. Қолданылған тәжірибелік жоба (фотометрленген қоспаның жалпы көлемі 50,0 мл) қосылған Трилон Б ерітіндісінің көлемін 20,00 мл-ден жоғарылатуға мүмкіндік бермеді.

Осылайша, анықтау шарттарын оңтайландыру үшін алынған нәтижелерге сүйене отырып, бөлме температурасында сірке қышқылымен ерітінділерді қышқылдандырусыз әрі қарай тәжірибелер жүргізілді. Фотометриялық реакцияны жүргізу үшін үлгілерге 20,00 мл 10% Трилон Б ерітіндісі қосылды.

Сурет. 4. Трилон Б қосылған мыс (II) (а) және никель (II) (б) кешендерінің жұтылу спектрлеріне қосылған Трилон Б ерітіндісінің көлемінің әсері: 1 – 1,00 мл; 2 – 2,50 мл; 3 – 5,00 мл; 4 – 7,50 мл; 5 – 10,00 мл; 6 – 12,50 мл; 7 – 15,00 мл; 8 – 17,50 мл; 9 – 20,00 мл тиісінше Трилон Б ерітіндісі.

3. Мысты (II) және никельді (II) Трилон Б-мен бірге Фирордт әдісімен анықтау.

Молярлық сіңіру коэффициенттері: мыс (II) үшін 569 нм – $13,7 \pm 3,1$ л/(моль·см), 718 нм – 70 ± 16 л/(моль·см), никель (II) үшін 569 нм – $9,0 \pm 1,3$ л/(моль·см), 718 нм-де $1,8 \pm 0,4$ л/(моль·см). Оптикалық тығыздықтың аддитивтілік заңына сәйкес екі компонентті қоспалардың оптикалық тығыздығы тең

$$\{A_{569} = \varepsilon_{569}(Cu^{2+}) * c(Cu^{2+}) + \varepsilon_{569}(Ni^{2+}) * c(Ni^{2+}), \}, \quad (3)$$

$$A_{718} = \varepsilon_{718}(Cu^{2+}) * c(Cu^{2+}) + \varepsilon_{718}(Ni^{2+}) * c(Ni^{2+}) \quad (3)$$

мұндағы, A_{569} және A_{718} сәйкесінше 569 және 718 нм толқын ұзындығындағы оптикалық тығыздықтары; $\varepsilon_{569}(Cu^{2+})$ мен $\varepsilon_{718}(Cu^{2+})$ – тиісінше 569 және 718-де Трилон В бар мыс (II) кешендерінің молярлық жұту коэффициенттері; $\varepsilon_{569}(Ni^{2+})$ мен $\varepsilon_{718}(Ni^{2+})$ – сәйкесінше 569 және 718 нм Трилон В-мен никель (II) комплекстерінің молярлық жұту коэффициенттері.

Алынған теңдеулер жүйесін (3) Фирордт әдісімен шеше отырып [7, 8], біз табамыз:

$$c(Cu^{2+}) = \frac{\varepsilon_{718}(Ni^{2+}) * A_{569} - \varepsilon_{718}(Ni^{2+}) * A_{718}}{\varepsilon_{718}(Ni^{2+}) * \varepsilon_{569}(Cu^{2+}) - \varepsilon_{569}(Ni^{2+}) * \varepsilon_{718}(Cu^{2+})} \quad (4)$$

$$c(Ni^{2+}) = \frac{\varepsilon_{718}(Cu^{2+}) * A_{718} - \varepsilon_{718}(Cu^{2+}) * A_{569}}{\varepsilon_{718}(Ni^{2+}) * \varepsilon_{569}(Cu^{2+}) - \varepsilon_{569}(Ni^{2+}) * \varepsilon_{718}(Cu^{2+})} \quad (5)$$

Молярлық сіңіру коэффициенттерінің мәндерін (4) және (5) теңдеулерге ауыстырып, жеңілдете отырып, біз аламыз:

$$c(Cu^{2+}) = \frac{1,8 * A_{569} - 9,0 * A_{718}}{-605,34} \quad (6)$$

$$c(Ni^{2+}) = \frac{13,7 * A_{718} - 70 * A_{569}}{-605,34} \quad (7)$$

Алынған модельді сынау үшін 35 модель үлгісіндегі никель (II) және мыс (II) концентрациялары есептелді (кесте.1). Никель (II) мен мыс (II) аралас болған кезде салыстырмалы қателігі 10%-дан аспайтын иондардың әрқайсысын бөлек анықтау никель (II) 0,0053–0,0320 моль/л (0,5–3 г/л) және мыс (II) 0,0010–0,0157 моль/л концентрациясында мүмкін болды (0,1–1,7 г / л). Никель (II) концентрациясының одан әрі жоғарылауымен мыс (II) анықтамасының салыстырмалы қателігі күрт өсті. Сонымен қатар, никельді (II) анықтаудың салыстырмалы қателігі никель (II) концентрациясына дейін 0,0855 моль/л дейін 10% - дан аспады.

Кесте 1.

Модельдік үлгілердегі никель (II) және мыс (II) концентрацияларын Фирордт әдісімен дайындалған және есептелгендігін салыстыру.

Номер	Ni ²⁺	Cu ²⁺
-------	------------------	------------------

образца	$C_{\text{приг.}}$ МОЛЬ/Л	$C_{\text{расч.}}$ МОЛЬ/Л	$D_{\text{отн.}}$ %	$C_{\text{приг.}}$ МОЛЬ/Л	$C_{\text{расч.}}$ МОЛЬ/Л	$D_{\text{отн.}}$ %
1	2	3	4	5	6	7
1	0,0053	0,0052	2,7	0,0039	0,0042	7,7
2	0,0053	0,0052	2,5	0,0078	0,0085	9,0
3	0,0053	0,0051	5,3	0,0118	0,0125	6,4
4	0,0053	0,0052	1,9	0,0157	0,0159	1,4
5	0,0107	0,0099	7,5	0,0010	0,0010	9,9
6	0,0107	0,0100	6,8	0,0020	0,0021	6,0
7	0,0107	0,0101	5,0	0,0059	0,0062	6,1
8	0,0107	0,0099	7,2	0,0098	0,0101	2,6
9	0,0107	0,0101	5,1	0,0137	0,0135	1,4
10	0,0107	0,0104	2,4	0,0157	0,0154	2,0
11	0,0214	0,0205	4,0	0,0010	0,0010	1,4
12	0,0214	0,0204	4,7	0,0039	0,0039	1,4
13	0,0214	0,0203	5,1	0,0078	0,0074	5,3
14	0,0214	0,0228	6,8	0,0118	0,0114	3,0
15	0,0214	0,0211	1,1	0,0157	0,0143	8,9
16	0,0320	0,0302	5,7	0,0020	0,0019	3,8
17	0,0320	0,0324	1,0	0,0059	0,0058	2,0
18	0,0320	0,0341	6,5	0,0098	0,0090	8,4
19	0,0320	0,0343	7,3	0,0137	0,0124	9,8
20	0,0427	0,0423	0,9	0,0010	0,0010	0,8
21	0,0427	0,0424	0,7	0,0039	0,0033	16,9
22	0,0427	0,0415	2,8	0,0059	0,0046	21,5
23	0,0427	0,0415	2,8	0,0078	0,0061	22,3
24	0,0427	0,0437	2,2	0,0118	0,0093	21,1
25	0,0534	0,0581	8,8	0,0020	0,0025	28,0
26	0,0534	0,0544	1,8	0,0059	0,0047	19,9
27	0,0534	0,0506	5,3	0,0098	0,0072	27,1
28	0,0641	0,0645	0,6	0,0010	0,0011	7,9
29	0,0641	0,0624	2,6	0,0039	0,0026	33,3
30	0,0641	0,0617	3,7	0,0078	0,0053	32,1
31	0,0748	0,0724	3,2	0,0020	0,0012	39,5
32	0,0748	0,0710	5,1	0,0059	0,0036	39,1
33	0,0855	0,0807	5,6	0,0010	0,0004	59,1
34	0,0855	0,0799	6,5	0,0020	0,0009	52,6
35	0,0855	0,0803	6,1	0,0039	0,0022	45,1

Ескерту. Мыс (II) анықтаудың салыстырмалы қателігі 10% - дан асатын модельдік үлгілер түспен ерекшеленеді.

Қорытынды

Осылайша, никель (II) мен мыс (II) салыстырмалы түрде жоғары концентрациясының ерітіндісінде бір мезгілде сандық анықтау үшін келесі әдіс ұсынылады. Көлемі 30,0 мл–ден аспайтын, құрамында 0,015–0,09 г (0,5–3 г/л) никель (II) және 0,003–0,05 г (0,1–1,7 г/л) мыс (II) бар талданатын ерітіндіге 20,00 мл 10% Трилон Б ерітіндісі қосылып, көлемін 50,0 мл дистилденген сумен дейін жеткізеді. Алынған ерітінді 569 және 718 нм толқын ұзындығында фотометрияланады, алынған мәліметтер Фирордт әдісімен өңделеді. Никель (II) және мыс (II)

концентрациясы (6) және (7) формулалары бойынша есептеледі. Иондардың көрсетілген құрамымен әдіс олардың әрқайсысын 10% - дан аспайтын салыстырмалы қателікпен анықтауға мүмкіндік береді. Ерітіндідегі мыс (II) мен никельді (II) анықтаудың бұрын сипатталған әдістерінен [2, 3] ұсынылған әдіс қарапайымдылығымен, экспрессивтілігімен, бір үлгідегі екі ионды бір уақытта анықтау мүмкіндігімен, қымбат және улы реагенттердің болмауымен ерекшеленеді.

Әдебиеттік тізім

1. Пршибил, Р. Аналитические применения этилендиаминтетрауксусной кислоты и родственных соединений / Р. Пршибил. – М. : Мир, 1975. – 533 с.
2. Подчайнова, В. Н. Аналитическая химия меди / В. Н. Подчайнова, Л. Н. Си-монова. – М. : Наука, 1990. – 279 с.
3. Пешкова, В. М. Аналитическая химия никеля / В. М. Пешкова, В. М. Саво-стина. – М. : Наука, 1966. – 204 с.
4. Родионова, О. Е. Хемометрика: достижения и перспективы / О. Е. Родионова, А. Л. Померанцев // Успехи химии. – 2006. – Т. 75, № 4. – С. 302–321.
5. Вернигора, А. Н. Одновременное спектрофотометрическое определение ме-ди (II) и железа (III) при совместном присутствии в виде комплексов с сульфо-салициловой кислотой / А. Н. Вернигора, Н. В. Волкова, Е. Н. Гуськова // Вестник Пензенского государственного университета. – 2017. – № 2. – С. 87–94.
6. Вернигора, А. Н. Спектрофотометрическое определение кобальта (II) и нике-ля (II) при совместном присутствии в виде комплексов с диэтилдитиокарбаматом натрия / А. Н. Вернигора, Н. В. Волкова, М. Б. Каюмова // Актуальные проблемы химического образования : сб. науч. ст. Всерос. науч.-практ. конф. учителей хи-мии и преподавателей вузов (г. Пенза, 9 ноября 2016 г.) / под общ. ред. Н. В. Вол-ковой. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2016. – С. 140–143.
7. Васильева, В. И. Спектральные методы анализа. Практическое руководство / В. И. Васильева, О. Ф. Стоянова, И. В. Шкутина, С. И. Карпов. – СПб. : Лань, 2014. – 416 с.
8. Власова, И. В. Предельно допустимые отклонения от аддитивности при фото- метрическом анализе бинарных смесей методом Фирордта / И. В. Власова, Н. А. Исаченко, А. В. Шилова // Журнал аналитической химии. – 2010. – Т. 65, № 5. – С. 481–487.

ФИЛОЛОГ СТУДЕНТТЕРГЕН ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТЫП, МЕНГЕРУДЕГІ «ТӘСІЛ» СӨЗІНІҢ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ

Мырзабаева Ақниет Балгабайқызы

Магистрант 2 курс

*ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің филология факультеті,
түркология және тіл теориясы кафедрасы.*

Қазақстан, Алматы қ.

Ғылыми жетекші: Мамбетова М.К., ф.ғ.к., доцент м.а.

Аңдатпа. Мақалада тілді зерттеу нәтижелері негізінде филолог студенттерге шет тілін оқытудағы тәсілдің қажеттілігі, оның маңыздылығы қарастырылады. Студентті оқыту барысындағы тәсіл сөзінің маңызы, қажеттілігі, анықтамасы зерделенеді. Филология мамандығын таңдаған студенттердің тіл, әдебиет және мәдениетке деген терең қызығушылығымен қатар, шет тілдерін кәсіби деңгейде меңгеруде бірнеше әдіс-тәсіл мен қатар сол елдің өткен өмірін білгені абзал. Сондықтанда олар тек кәсіби шет тілін біліп қана қоймай, сол тілде сөйлейтін елдің тарихи-мәдени даму үндестігін зерттесе білім деңгейлері арта түседі. Студентке кәсіби шет тіліне үйрету тіл үйренудегі академиялық сабақтарымен біріктіретін нәзік тәсілді қажет етеді. Мақалада осындай интеграцияға қол жеткізудің тиімді стратегиялары қарастырылады. Зерттеу жұмысында шет тілінде еркін сөйлеу үшін қажетті сапалы сұхбаттарды кеңінен пайдалану және тілді меңгеру деңгейі мен талапкердің оқу үлгерімін сандық бағалауды біріктіретін аралас тәсіл әдістері қарастырылады.

Түйін сөздер: филология, кәсіби шет тілі, тәсіл, педагогикалық тәсілдер, филолог студенттер, оқыту тәсілдері.

Шет тілдерін оқыту әдістемесі тұрғысынан оқытуда «тәсіл» негізгі әдістемелік категориялардың біріне жатады, оның негізінде шет тілін оқытумен байланысты барлық басқа бағыттар мен үрдістер қамтылады. Тәсіл - идеямен, тұжырымдамамен немесе принциптермен анықталады [1. 186].

«Тәсіл» - категория ретінде әртүрлі білім салаларының әдіснамалық әдебиеттерінде кеңінен қолданылатын пәнаралық сипаттағы күрделі ұғым болып табылады. Сонымен қатар, тәсілді зерттеу, тәжірибелік, трансформациялық қызметте, күрделі объектілерді модельдеу, жобалау кезінде әдіснамалық әдіс ретінде кеңінен қолдану оның мәртебесін көтеріп, нәтижесінде тұжырымдама мазмұнын құрайтын көптеген анықтамалардың пайда болуына әкелді [1. 236].

«Оқыту тәсілі» терминін (approach (ағылш.)- тәсіл) американдық лингвист А.Энтони (1963) тілдің табиғаты мен оны игеру тәсілдеріне қатысты зерттеуші қолданатын бастапқы ережелерді белгілеу үшін ғылыми қолданысқа енгізді. «Ағылшын тілін оқыту» атты еңбегінде автор тілді оқытудың бастапқы ережелерін теория мен принциптер деңгейінде және оны меңгеру тәсілдері деңгейінде ажыратуға тырысты. Оның пікірінше, тәсіл дегеніміз: «бұл тілдің табиғаты, оқыту мен ассимиляцияның табиғаты туралы пайымдау жүйесі» деп тұжырымдайды. Бүгінгі таңда «тәсіл» терминінің бірнеше анықтамасы нақтыланған.

С.И. Ожеговтың анықтамасы бойынша «тәсіл» ұғымы бір нәрсені зерттеудің әдістері мен тәсілдерінің жиынтығы ретінде түсіндіріледі [2. 676].

В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов педагогикадағы «тәсіл» деп оқыту мен тәрбиелеу стратегиясын анықтайтын принциптердің жиынтығы түсіндіреді, ал әрбір қағида оқыту үрдісінде туындайтын нақты қайшылықтардың шешілуін реттейді, ал олардың өзара әрекеттесуі оның негізгі мәселесін шешеді [3. 1656].

Шет тілдерін оқыту әдістемесіне арналған ағылшын-орыс әдістемелік анықтамалығында «оқыту тәсілін»: «...бұл белгілі бір стратегия түрінде және белгілі бір оқыту әдісі арқылы тәжірибеде жетекші, басым оқыту идеясын жүзеге асыру» деп нақтылайды. Тәсіл ұғымы өте кең

әдістемелік мағынаны қамтиды. Педагогикалық тәсілдердің маңызды ерекшелігі-оларды бүкіл педагогикалық ғылымның ауқымында қолдану болып табылады. Тәсіл педагогикалық зерттеуде жеке мәселе ретінде қарастырылады, өйткені оны толықтырып, алынған нәтижелерді тұтас заңдылықтарды ескере отырып түсіндіру қажет. Бұл ретте бірде-бір жеке тәсіл зерттеудің әдіснамалық сипаттамасын толықтай сарқып алмайды: әрбір нақты зерттеу әдетте зерттеу міндеттерінің белгілі бір түрлеріне сәйкес әдістердің сәйкестігіне негізделген тәсілдердің кейбір жиынтығын жүзеге асырады. Мұндай сәйкестік таным әдіснамасының негізгі критерийі ретінде танылады [4. 196].

И.Р. Луговская әдіснамалық принциптерді немесе тәсіл идеясын, тәсілдің қозғаушы күштері мен функцияларын, тәсіл моделін, зерттеу әдістерін қамтитын теориялық және әдіснамалық негіздер кешенін бастапқы тәсілді түсіну кезінде қабылдауды ұсынады [5. 53-546].

Педагогика ғылымында «тәсіл» категориясының мәні туралы бар көзқарастарды талдай отырып, Е.В. Титова бұл тұжырымдаманы қолдану көбінесе «әр түрлі негіздердің кейбір жиынтықтарын сипаттау, түсіндіру, бөліп көрсету қажеттілігімен байланысты: бір нәрсені түсіну, қарастыру, кез-келген құбылысты немесе үрдісті талдау; негізгі ұстанымдарды анықтау педагогикалық жүйені немесе қызметті жобалау кезінде; қандай да бір қызметті жүзеге асыру ерекшеліктерінің сипаттамалары (ғылым саласында немесе тәжірибе саласында)» деп анықтаған [6. 7-86].

Отандық педагогикада ең дамыған және қалыптасқан тәсіл түрлері: жүйелік, когнитивті, гуманистік, коммуникативті, жаһандық, дедуктивті, кешенді, интегративті, ситуациялық, белсенділік, жеке, синергетикалық және т. б. сонымен қатар, аталған тәсілдердің түрлері олардың атауларын құрайтын сөздердің тіркесімі арқылы кеңейеді: тұлғаға бағытталған, контекстік-көрнекті, коммуникативті-белсенді, этно-педагогикалық және басқалар.

Шет тілдерін оқыту әдістемесінде оқытудың барлық кезеңдерінде өзге тілді оқытуды ұйымдастырудың әртүрлі тәсілдері бар. Олардың ішінде мыналарды атауға болады: коммуникативті, тұлғаға бағытталған, жаһандық, дедуктивті, лексикалық, құрылымдық, интерактивті, аудитивті, білім, дағдылар мен әдетті қалыптастыру үрдісіне бағытталған тәсіл және оқу және оқу қызметінің нәтижесін айқындайтын тәжірибелік сабақтар. Шет тілін оқыту жүйесінің құрамдас бөлігі бола отырып, тәсіл оқытудың ең жалпы әдіснамалық негізі ретінде әрекет етеді, оқыту пәні - тіл - және оны оқу үрдісінде меңгеру мүмкіндіктері туралы бар көзқарастарды зерделейді.

М.Н. Ватюнев «тәсіл» ұғымын аша отырып: «ол біртұтас теорияны білдіреді, ол әдіске қарағанда тереңірек және ауқымды түрде әртүрлі факторларды назарында ұстайды, ал әдістемелік категория ретінде ол мәселені жан-жақты қарастырмайды» пікірін жазады. Басқа әдіскерлердің пікірінше, тәсілді «белгілі бір білім саласындағы зерттеудің ең жалпы әдістемелік негізі» ретінде қолдануға болады және «белгілі бір құбылысты зерттеуге бағытталған зерттеу қызметін анықтайды» көзқарасы тұрғысынан жалпылама да алуға болады. Бірақ, бұл жерде «тәсіл» түсінігі зерттеуші таңдаған оқыту тәсілі тұрғысынан тәсілдік тұжырымдаманы жүзеге асыратын оқыту әдістері негізінде анықталады және бағдарламада көрсетілген параметрлерде тілді меңгеруді қамтамасыз ететін оқыту әдістері мен дағдылары таңдалады [7. 12-136].

Біздің ойымызша осы тұжырымдаманың анықтамасына қатысты әртүрлі көзқарастарды талдай отырып, «тәсіл» сөзінің мәні тұжырымдамалық көзқарасты білдіретін және негізгі әдістемелік категориялардың бірі болып табылады; бұл бір нәрсені оқытудағы әдістер мен принциптердің жиынтығы; сонымен бірге тәжірибеде оқытудың басым идеясын жүзеге асырады.

Шет тілін меңгерудің заманауи оқыту жүйесі «әдістемелік тәсіл» ұғымымен жұмыс істегенді жөн көреді. Ол «оқытудың бірыңғай тұжырымдамасымен біріктірілген жетекші идеялардың бірлігі, оқыту жүйесін құру мен іске асырудың әдістемелік негізі» деп түсіндіріледі. «Әдістемелік тәсіл» үлкен қағидатпен, мұғалімнің оқу іс-әрекеті мен оқушының оқу іс-әрекетінің қатаң белгіленген параметрлерімен сипатталады. Белгілі бір әдістемелік контекст әртүрлі педагогикалық әдістерді қолдану қажеттілігін талап етеді. Оқытудың әдістемелік негізі ретінде тәсіл белгілі бір аудиторияның сұраныстарына икемді жауап беруге, ауыспалы оқыту

модельдерін құруға мүмкіндік береді. «Әдістемелік тәсіл» оқыту принциптерімен нақтыланады [8. 128-1296].

Шет тілін оқыту әдістемесі тұрғысынан оқытуға деген көзқарас тілді оқытуға қатысты барлық үрдістер мен құбылыстар қарастырылатын негізгі әдістемелік категорияға жатады. Бұл әдістемелік категорияларға тәсіл, жалпы әдіс, принциптер, оқыту жүйесі, мақсаттар, мазмұн, әдістер, оқыту құралдары және оқу-тәрбие үрдісінің өзі жатады.

Осылайша, шет тілін оқыту тәсілімен біз шет тілін оқытудың теориялық негізін анықтайтын және белгілі бір әдістер мен тәсілдер арқылы оқыту тұжырымдамасын іс жүзінде жүзеге асыратын шет тілдерін оқыту әдістемесінің негізгі категориясын түсінеміз.

«Шет тілі» пәніне қатысты білім беруді жаңғырту үрдісінде оны жоғары кәсіптік мектепте оқытуға қатысты сұрақты қайта қарауды талап етеді. Бұл ретте филология факультеті студенттерін шет тіліне оқыту үрдісінде мыналар жүзеге асырылуы тиіс: теориялық және тәжірибелік материалды мағыналы деңгейде меңгеру, теориялық білімді тәжірибеде шығармашылық тұрғыдан пайдалана білу, оқытушы мен оқушылардың белсенді қарым-қатынасы [9. 896].

Е.И. Пассов интерактивті шет тілдік қарым-қатынасты дұрыс құру үшін мұғалім меңгеруі керек дағдыларды бөліп көрсетті. Дағдылардың бірінші тобына мыналар жатады: студенттің психикалық жағдайын анықтау және түсіну; топтың көңіл-күйін анықтау және түсіну; барлығын бір уақытта және әрқайсысын жеке тұлға деңгейінде көру; оқу үрдісінің әртүрлі компоненттері арасында зейінді бөлу; студенттің сөйлеуі, қарым-қатынас жағдайына мән беріп, мінез-құлқын болжау; студенттің коммуникативті мінез-құлқындағы қателіктерді есту және көру; қарым-қатынас жағдайын лезде бағалау; арнайы тестілеусіз сөйлеу дағдыларының шамамен деңгейін анықтау [10. 266].

Мектептегі білім берудің жаңа парадигмасы аясында шет тілі мұғалімінің функциялары қайта қаралды: тек білімді тарататын мұғалімнің рөлі кәсіби-педагогикалық құзыреттіліктің заманауи талаптарына сәйкес келмейді.

Мұғалімдік қызмет жеке қасиеттерді дамытудың жоғары деңгейін, бастаманы, шығармашылықты, кәсіби қызметке жоғары мотивацияны талап етеді. Ол үшін тәжірибеге негізделген бірқатар дамыған жеке қасиеттер қажет, олар өз тәжірибесінде педагогикалық инновацияларды таратуға, батыл қолдануға ықпал етеді. Болашақ филологиялық бейіндегі мамандарды даярлаудағы маңызды бағыт студенттерді шығармашылыққа (яғни ойлаудың әр түрлі тәсіліне), жаңашылдыққа, өзін-өзі дамытуға, шет тілін оқыту үрдісінде олардың кәсіби ойлау философиясын қалыптастыратын жағдайлар жасау болып табылады [10. 286].

Қорытындылай келе, педагогикалық жоғары оқу орындарының филология факультетінде шет тілі мұғалімдерін даярлау кезінде оқытудың кәсіптік бағдарлану мәселелері қазіргі уақытта ең басты назарда. Бұл мәселеге деген қызығушылықтың артуы, ең алдымен, тілдік педагогикалық университеттердің түлектеріне қойылатын талаптардың жоғарылауымен түсіндіріледі. Болон процесін іске асыруға сәйкес қазіргі заманғы шет тілді білім беру мақсаттарының өзгеруі болашақ мамандарды даярлау кезінде талаптардың өзгеруіне әкелді, оған сәйкес педагогикалық университеттің филология факультетінің түлегі шет тіліндегі педагогикалық қызметтің аналитикалық, жобалау, сындарлы дағдыларын, эксперименттік және зерттеу жұмыстарының негіздерін әр түрлі тәсілді қолдану арқылы білуі керек.

Сонымен қатар, болашақ шет тілі мұғалімінің шет тіліндегі кәсіби құзыреттілігін бірнеше тәсілді меңгеру арқылы қалыптастыру қажеттілігі қоғамның болашақ маман даярлауға деген объективті сұраныстарының көрінісі болып табылады, ал құзыреттілік жеке тұлғаның сапасы ретінде жеке тұлғаның және тұтастай қоғамның дамуының қозғаушы факторына айналады. Айқын кәсіби сипатқа ие шет тілді кәсіби-бағдарланған құзыреттілікті біз өзара байланысты және өзара тәуелді құзыреттердің (психологиялық-педагогикалық, пәндік, коммуникативтік) жалпы қабылданған компоненттерінің құрамына кіретін қажетті білімдердің, дағдылар мен қабілеттердің жиынтығын көрсететін кәсіби маманның жеке сипаттамасы ретінде қарастырамыз. Ал кәсіби шет тілін меңгерген маман шет тілін терең меңгеру жолында бірнеше

оқыту және оқу тәсілін іс жүзінде іздеп, оқып, тауып оны тәжірибеде қолдана білгенде ғана үлкен жетістікке жетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Федорова, О.Н. Обучение английскому языку студентов неязыкового вуза на основе компетентностного подхода. Дис. ... кан. пед. наук. - Санкт-Петербург, 2007. - 257 с.
2. Antony, E. Approach, Method and Technique. English Language Teaching, 1963. Vol. XVII. N 2. - P. 67-68.
3. Слостенин, В.А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; под. ред. В.А. Слостенина. М: Издательский центр «Академия», 2002 - 167 с.
4. Загвязинский, В.И., Атаханов, Р.К. Методология и методы психолого-педагогического исследования. -М.: Академия, 2001. - 206 с.
5. Луговская, И.Р. Сравнительно-педагогический анализ систем школьного образования: Монография. - Архангельск: Поморский университет, 2004.-116 с.
6. Титова, Е.В. Методика воспитания как феномен педагогической науки и практики. Дис. ... д.п.н. - СПб, 1995. -311 с.
7. Ватюнев, М.В. Общие вопросы лингвистики и литературоведения. Филология 1984. - 345 с.
8. Щепилова, А.В. Теория и методика обучения французскому языку как второму иностранному: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 033200 «Иностр. яз.» / А.В. Щепилова. - М.: ВЛАДОС, 2005. - 245 с.
9. Митина, Л.М. Учитель как личность и профессионал. М., 1994. - 216 с
10. Пассов, Е.И., Кузовлев, В .П. и др. Мастерство и личность учителя (На примере деятельности учителя иностранного языка). - М.: Флинта «Наука», 2001.-С. 34.

«КӨЛСАЙ КӨЛДЕРІ» МЕМЛЕКЕТТІК ҰЛТТЫҚ ТАБИҒИ ПАРКІНІҢ ХОРТОБИОНТТЫ ЖАРТЫЛАЙ ҚАТТЫҚАНАТТЫЛАРЫ (HEMIPTERA, HETEROPTERA) АЛУАНТҮРЛІЛІГІ

Мұгазен Т.Ж., Жақсыбаев М.Н.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университет, Алматы, Қазақстан

Кіріспе

Жартылай қаттықанаттылар барлық жерде кездеседі. Ауыз аппараты тесіп-сорғыш. Жыртқыштар, тоғышарлар (гематофагтар) және өсімдікқоректі түрлері бар. Араласқоректі түрлері де кездеседі. Фитофагия қоңыздардың көптеген түрлеріне тән. Жыртқыштар көптеген тұқымдастарда кездеседі, бірақ толығымен мамандандырылған жыртқыш тұқымдастар жыртқыштар (Reduviidae) және аңшы қандалалар (Nabidae), сонымен қатар жүзгіштер (Naucoridae) және Belostomatidae. Lygaeidae түрлері тұқымдармен немесе өлі омыртқасыз организмдермен қоректенеді, бірақ жыртқыштық Geocorinae тұқымдас тармағында байқалады. Pentatomidae шөптесін тобының Asorinae тұқымдас тармағы түрлері көбелек жұлдызқұрттарымен қоректенеді. Құрлық қандалалары арасында ауыл шаруашылығы дақылдарының сорғыш зиянкестері көп. Олар өсімдіктердің генеративті органдарының шырынымен қоректеніп, өнімділікті төмендетеді. Зиянды тасбақашық қандала (*Eurygaster integriceps*) және *Aelia* туысы түрлері, кезбе және нан жай көзшесіздері (*Notostira* және *Trigonotylus*) әсіресе дәнді дақылдарда кең таралған, *Eurydema* шаршыгүлді қандалалары, жоңышқа қандаласы *Adelphocoris lineolatus* және т.б. Жыртқыш қандалалар, атап айтқанда *Orius* және *Nabis* туыс қандалалары ауыл шаруашылығы мен орман шаруашылығына зиянды жәндіктерді — жұлдызқұрттарды, өсімдік биттерін, қоңыздардың дернәсілдерін және т.б. санын реттеп, көп пайда келтіреді.

Материал мен зерттеу әдістері

Авторлардың 2022-2023 жылдары «Көлсай көлдері» Мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің хортобионтты жартылай қаттықанаттыларының жинаған материалдары осы мақаланың негізі болып отыр. Жартылай қаттықанаттылар фаунасы мен экологиясын зерттеу маршруттық және стационарлық бақылау әдістерін қолдану арқылы жүзеге асырылды. Жартылай қаттықанаттыларды жинаудың әртүрлі әдістері қолданылды: энтомологиялық сүзгімен ору, ұсақ түрлерін эксгаустермен жинау, Барбер топырақ тұзағымен (Присный, 1989, Феоктистов, 1980), түнгі жарық көзіне жинау және т.б. (Палий, 1970, Фасулати, 1971, Кириченко, 1957).

Cimicomorpha I

Шілтерлі қандалалар тұымдасы – Tingidae

Ұзындығы бес миллиметрден аспайтын кішкентай қандалалар. Денесі сопақша пішінді, көбінесе жалпақтау (Пучков, 1974). Өсімдікқоректілер, ағаштардың, бұталардың және шөптесін өсімдіктердің жапырақтарында, сондай-ақ мүктерде тіршілік етеді, кейде үлкен топтар түзеді, өздерінің қоректік өсімдіктеріне зиян келтіреді. Ересек даралары, сирек дернәсілдері қыстайды.

Agramma confusum (Puton, 1879). Хортобионт (тұзды топырақтарда); мезофил (су қоймаларының жағасындағы далада, ылғалды шалғындарда, биік таулы далаларда, субальпілік шалғындарда, 800-2000 м); кең олигофитофаг (елекшөптерде: *Juncus* және қияқтарда: *Carex*, *Blysmus*, *Eriophorum*) (Рошко, 1969); моновольтинді; ересек даралары қыстайды.

Agramma minutum Horvath, 1874. Хортобионт (таулардың құрғақ далалы беткейлері, өзен террастарының беткейлері); мезоксерофил; тар олигофитофаг (қияқтарда: *Carex contigua*, *C. praecox*) (Пучков, 1974); моновольтинді; ересек даралары қыстайды.

Tingis leptochila Horvath, 1906. Хортобионт; мезофил (тау етегі және субальпілік шалғындар 900-ден 2000 м-ге дейін); кең олигофитофаг (күрделігүлділерде); моновольтинді [42]; ересек даралары қыстайды.

Tingis reticulata Herrich-Schaeffer, 1835. Хортобионт; мезофил (дала биоценоздарында, тауларда 2000-2500 м биіктікке дейін); кең олигофитофаг (күрделігүлділерде); моновольтинді (Пучков, 1974); ересек даралары қыстайды.

Tingis pilosa (Hummel, 1825). Хортобионт; мезофил (мезофитті биотоптар: жайылма, тау етегі шалғындары 800-1300 м, сирек ормандар, саябақтар және күн сәулесінен ағаштар мен бұталармен қорғалған басқа учаскелер); полифитофаг (әртүрлі өсімдіктерде, көбінесе ерінгүлдерде: *Phlomis tuberosa*, *Lamium album*, *Galeopsis bifida* және т.б.); жылына 2-3 рет ұрпақ береді; ересек даралары қыстайды. Өсімдіктердің 10-нан астам түрімен ересектер мен дернәсілдері қоректенетінін Рошко (Рошко, 1969) және Пучков (Пучков, 1974) көрсетеді.

Ұсақ жыртқыш қандалалар тұқымдасы – Anthocoridae

Дене мөлшері кішкентай немесе өте кішкентай (1,5-5 мм), шамалы жалпақ, сопақша немесе ұзындау. Басы алға созылып, алдыңғы жағы кесілген. Тұмсығы 3-бунақты. Жыртқыштар, өсімдік биттері, кенелер, сымырлар, трипстер, ұсақ жұлдызқұрттар, қоңыз дернәсілдерімен және т.б. қоректенеді, көбінесе ауыл шаруашылығы зиянкестерін жояды. Көбінесе гүлдерде, өсімдік жабындарында, ағаштардың қабығында және қабығының астында кездеседі (Элов, 1976).

Orius horvathi (Reuter, 1884). Хортобионт (әртүрлі шөптесін өсімдіктерде: *Medicago*, *Trofolium* және т.б.); мезофил (шөлдерден биік тауларға дейін, жайылмаларда); зоофаг (өсімдік биттері, жапырақ бүргелері, трипстар, көбелектердің ұсақ жұлдызқұрттары, кенелер және олардың жұмыртқалары, зиянды тасбақашық қандала, астық қандалаларының жұмыртқаларымен қоректенеді) (Элов, 1976); жылына 2-3 рет ұрпақ береді; ересек даралары қыстайды.

Жер қандалалары тұқымдасы - Lygaeidae

Бүкіл әлемде кең таралған. Ұзындығы 1-12 мм кішкентай насекомдар, дене пішіні де әр түрлі. Түрлердің көпшілігі қара, қорғаныш түсті, бірақ қара-сары және қара-қызыл түстері бар көптеген түрлер де бар, жабындары қатты. Тұмсығы мен мұртшалары 4-бунақты. Көптеген түрлер өсімдіктер жабыны мен өсімдіктер астындағы топырақта тіршілік етеді, әдетте жақсы жүгіреді, сонымен қатар шөптесін өсімдіктер мен ағаштарда, дәнді дақылдардың қынаптарында, бүршіктерде және т.б. тіршілік ететін түрлер де бар. Ересек даралары, кейде дернәсілдері де қыстайды (Пучков, 1969).

Heterogaster affinis Herrich-Schaeffer, 1835. Хортобионт; мезо-ксерофил (тау бөктері мен тауларда 1100-3000 м биіктікте көтеріледі, орман жиектері және басқа да ашық жерлер, ксерофильді және мезофильді биоценоздарда (Пучков, 1969); кең олигофитофаг (ерінгүлділерде); моновольтинді; ересек даралары қыстайды.

Heterogaster artemisiae Schilling, 1829. Хортобионт (түрлі шөптесін өсімдіктерде, көбінесе жусандарда *Artemisia*, ерінгүлділерде, әсіресе жебіршөпте *Thymus*); мезо-ксерофил (түр даладан альпілік шалғындарға дейін кең таралған, бірақ далада жиі кездеседі, құрғақ тау беткейлерінде, тасты тауларда); полифитофаг; моновольтинді; ересек даралары қыстайды (Пучков, 1969).

Heterogaster urticae Fabricius, 1775. Хортобионт (қалақайда *Urtica*); мезофил (мезофильді биоценоздарда); монофитофаг (*Urtica dioica*, *U. urens* (Пучков, 1969); моновольтинді; ересек даралары қыстайды.

Nithecus jakobaeae (Schilling, 1829). Хортобионт (шөптесін өсімдіктерде және олардың астында); мезофил (орташа ылғалды шалғындардың топырақ деңгейіндегі өзендердің жайылмаларында, шабындықтарда, шөптердің арасында); полифитофаг (көптеген өсімдіктердің тұқымдары мен жасыл бөліктердің шырынымен қоректенеді); моновольтинді; ересек даралары қыстайды (Пучков, 1969).

Cymus melanocephalus Fieber, 1861. Хортобионт; мезофил (жайылмалы ылғалды және сулы-батпақты жерлер, саябақтар мен ормандарда, ылғалды шалғындарда, жайылмаларда,

көлдердің жанында); полифитофаг (қияқтар мен елекшөптерде: *Carex*, *Juncus*, *Holoschoenus* және т.б.); моновольтинді; ересек даралары қыстайды (Пучков, 1969).

Ischnodemus sabuleti (Fallen, 1826). Хортобионт; мезофил (дала учаскелері, жайылма шалғындары, ашық жерлерде, көлдер мен тоғандардың жағалаулары); полифитофаг (дәнді дақылдарда: *Agropyrum*, *Glyceria*, *Elymus*, *Calamagrostis*, *Pragmites* және т.б. дәнді дақылдарда; қоғаларда: *Typha latifolia* (Пучков, 1969); моновольтинді; ересек даралары қыстайды.

Platyplax salvia (Schilling, 1829). Хортобионт (шатырашта *Salvia stepposa*, *S. nemorosa*, *S. verticillata* және т.б. тіршілік етеді), мезофил (мезофильді биотоптарда, қоректік өсімдіктері бар орманды дала, тау бөктері мен тауларда кездеседі); тар олигофитофаг (шатыраш); моновольтинді; ересек даралары қыстайды. Қоректік өсімдіктеріне зиян келтіреді (Асанова, Исаков, 1977).

Metapoplax origani (Kolenati, 1845). Хортобионт (күрделігүлділерде: *Artemisia lercheana*, *Achillea nobilis*, *Atrophaxis*); мезо-ксерофил (далада, өзеннің жайылмасында, жол жиектерінде, сирек орманды алқаптарда, тау бөктері және тауларда теңіз деңгейінен 2000 м биіктікке дейін); кең олигофитофаг (күрделігүлділерде: *Anthemis*, *Achillea*, *Helichrysum*, *Tanacetum* және т.б.) (Пучков, 1969); моновольтинді; ересек даралары қыстайды.

Пиезма тұқымдасы - Piesmatidae

Жасыл өсімдік жасушаларының құрамымен қоректенетін жартылай қаттықанаттылардың шөптесін өсімдіктердің мамандандырылған кішкентай (3 туыс және 36 түр) тұқымдасы. Палеарктика аймағында 18 түрі бар бір ғана туысы белгілі, ал ТМД-да 9 түрі белгілі. Бастың бет тақталары екі кішкентай өсінді түрінде алға жылжыған. Көзшелері бар. Тұмсығы мен мұртшалары 4 бунақты. Үстіңгі қанатында тығыз жасушалар желісі бар; толық қанатты даралары толығымен дерлік мөлдір жарғақты, қысқа қанатты дараларында үстіңгі қанаты құрсағын толық жабады, бірақ артқы жағын жаппайды. Ересек даралары қыстайды. Қандалалар – өсімдікқоректілер (Мамаев и др., 1976).

Piesma capitatum (Wolff, 1804). Хортобионт; мезофил (жол жиектері, бақтар мен орман белдеулерінің жанындағы арықтар бойымен, орман шеттерінде және басқа да ұқсас жерлерде); тар олигофитофаг (жабайы өсетін алаботаларда: *Chenopodium*, *Atriplex* және т.б.); жылына 2 рет ұрпақ береді (Пучков, 1974); ересек даралары қыстайды.

Төменде зерттеу нәтижесінде табылған «Көлсай көлдері» Мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің хортобионтты жартылай қаттықанаттылардың таксондық құрамы беріліп отыр (Кесте 1).

Кесте 1- «Көлсай көлдері» Мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің хортобионтты жартылай қаттықанаттыларының түр құрамы

тұқымдас	түр	саны	%
Cimicomorpha I			
Tingidae	<i>Agramma confusum</i> (Puton, 1879)	5	16
	<i>Agramma minutum</i> Horvath, 1874		
	<i>Tingis leptochila</i> Horvath, 1906		
	<i>Tingis reticulata</i> Herrich-Schaeffer, 1835		
	<i>Tingis pilosa</i> (Hummel, 1825)		
Nabidae	<i>Himacerus maracandicus</i> (Reuter, 1890)	5	16
	<i>Nabis flavomarginatus</i> Scholtz, 1847		
	<i>Nabis brevis brevis</i> Scholtz, 1847		
	<i>Nabis nigrovittatus tianshanicus</i> (Kerzhner, 1981)		
	<i>Nabis rugosus</i> (Linnaeus, 1758)		
Anthocoridae	<i>Orius horvathi</i> (Reuter, 1884)	1	3
Pentatomomorpha I			
Berytidae	<i>Neides tipularius</i> (Linnaeus, 1758)	4	12

<i>Berytinus clavipes</i> (Fabricius, 1775)		
---	--	--

2023 жылғы зерттеулер нәтижесінде «Көлсай көлдері» Мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің хортобионтты жартылай қаттықанаттыларының Cimicomorpha I инфраотрядынан 3 тұқымдасқа жататын 11 түр, ал Pentatomomorpha I инфраотрядының 3 тұқымдасынан 21 түр анықталды. Бұлардың ішінде түр құрамы жағынан басым Lygaeidae (16 түр), Tingidae және Nabidae (5 түрден) тұқымдастары, қалған тұқымдастардан 1-4 түрден ғана белгілі болды (Диаграмма 1).

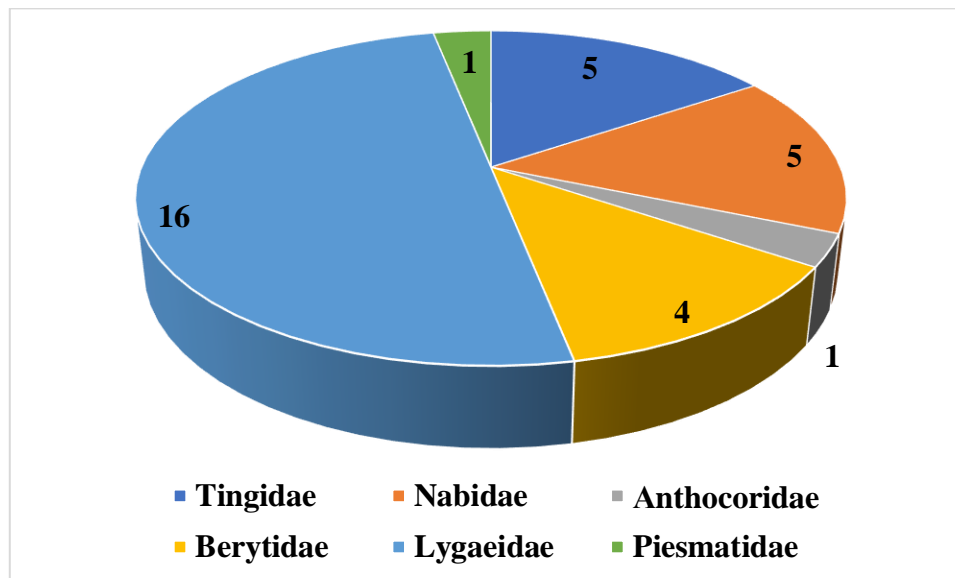

Диаграмма 1 – «Көлсай көлдері» МҰТП хортобионтты жартылай қаттықанаттылары түрлерін тұқымдастарға бөлу

Әдебиеттер

Присный А.В. О возможностях использования ловушек Барбера в энтомологических исследованиях. - Всесоюзное совещание по проблеме кадастра и учета животного мира: Тез. докл. - Уфа, 1989. -№4. – С. 238-240.

Феоктистов В.Ф. Эффективность ловушек Барбера разного типа // Зоол. журн. т. LIX. в. 10. - 1980. - С. 1554.

Палий В.Ф. Методика изучения фауны и фенологии насекомых. Воронеж, 1970. 192 с.

Фасулати К.К. Полевое изучение наземных беспозвоночных Москва, 1971. VIII. 424 с.

Кириченко А.Н. Методы сбора настоящих полужесткокрылых и изучения местных фаун. Изд-во АН СССР. М.-Л., 1957. 124 с.

Пучков В.Г. Беритиди, червоноклопи, піезматиди, підкорники і тингіди. Фауна України. Т.21. Вип. 4. Київ, 1974. 332 с.

Рошко Г.М. Экологическая характеристика кружевниц в украинских Карпатах // В кн.: Вопросы охраны природы Карпат. Ужгород, 1969. С. 138-155.

THE IMPLEMENTATION OF INTERACTIVE LANGUAGE ACTIVITIES BASED ON TECHNOLOGIES TO ENHANCE LEARNERS' FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION

Gabit A.G.

M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

Abstract:

Traditional learning styles are no longer effective. Interaction is now considered the key to a good learning and learning process. This means that teachers need new ways to engage students and improve their learning. The use of interactive technologies has created new opportunities for youth creativity. An approach aimed at students using interactive technologies helps to develop the personality and creative potential of each student. It also helps students solve problems on their own. Teachers should learn how to teach foreign languages using interactive technologies. This is important so that students can express themselves in modern international relations. Various resources such as mobile devices, online platforms and virtual reality can be used for language lessons to make learning more interactive and fun. The approach to teaching foreign languages has shifted from a passive approach to a more active, student-oriented one. This encourages students to search for information and evaluate their results. Promotes independence and self-learning. The integration of computer education further develops individual learning opportunities. This allows students to work at their own pace and learning style, makes learning more interactive and gives students the skills they need in the digital age.

Keywords: Generation Z, interactive, learning technologies, student-centered approach, modern approach, development, proficiency, digital age, Artificial intelligence, virtual tutors, engage, gamification, didactic capabilities.

In the contemporary digital age, the efficiency, dynamism, and interactivity of learning methodologies play a pivotal role in a learner's educational journey. The evolution of education has been significantly influenced by the rise of Generation Z (born between 1995 and 2012), who exhibit a higher degree of internet proficiency compared to their Generation Y predecessors. This shift necessitates the development of novel teaching and learning models tailored to these "Digital Natives" [1, p.2].

The term "Interactive" is found in two different aspects of academic research discourse. It is on the integration of teaching methods and new technologies in education. Traditional teaching methods have become less effective over time, and the concept of "interaction" is now considered an important part of an effective teaching and learning process. The plan allows educators to more effectively attract the attention of students and provide a broader academic experience compared to traditional methods. Traditionally, learners acquire information and knowledge through passive methods, such as listening to uninterrupted lectures [2, p.3].

The widespread use of interactive technology lays the intellectual foundation for the development of creativity of the younger generation. This led to the creation of methodological strategies that use interactive learning techniques to implement the principles of personality-oriented and adaptive education with the ultimate goal of promoting student personality development. In particular, the development of the creative potential of the individual and the formation of predictive abilities require the development of strategies for determining how to solve problems in education and real-world problems.

The importance of teaching teachers to teach foreign languages using interactive learning techniques is due not only to social needs, but also to the individual's desire for self-determination and self-expression in the context of modern cross-cultural relations. Foreign language education focuses on a variety of resources, including mobile devices (phones and tablets), school experiences and language learning, new language learning textbooks, learning platforms, and learning in virtual environments. Virtual and augmented reality for language learning, video games for language

learning, creation and use of digital devices (applications) for language learning (blogs, podcasts, wikis), videos, digital dashboards, etc.

The paradigm of foreign language education has undergone a significant shift from traditional passive methods to active, student-oriented approaches. This modern method encourages students to seek information and consciously evaluate results to contribute to autonomy and autonomy.

Introducing computer-based learning into this process increases the possibility of personalized learning. This allows you to organize your own activities for each student, allowing you to consider their own learning styles and stages. This transition not only makes the learning process more interactive and fun, but also gives students the skills they need in the digital age. This is a step in change to create a more effective and comprehensive learning environment.

This will provide prerequisites for the strengthening of the curriculum, as well as help to develop methods for developing the character of the student. All this, in turn, provides the following opportunities: immediate feedback between students and teachers; archiving with the ability to easily access and process students in the central data bank, as well as transfer a large amount of language information; self-support process automation and monitoring with the possibility to regulate and improve these tasks; information and methodological support process automation of the curriculum and control. The integration of computer-based learning allows you to organize your own activities for each student, thereby taking into account their unique learning style and steps. This is a step in change to create a more effective and comprehensive learning environment. A proper and pleasant classroom environment helps students learn better. Therefore, language acquisition depends on the environment provided by teachers, especially on the autonomy of students. Therefore, interactive language activities help improve students' skills.

The advent of computerization and the use of interactive activities are closely linked to the potential for establishing a new educational system. These technologies facilitate a more engaging, personalized, and effective learning experience, paving the way for a transformative shift in education. This shift aligns with the evolving needs of learners in the digital age, fostering a more dynamic and interactive learning environment.

Even though traditional methods of learning languages like textbooks and tapes are still used, technology plays a big role too. While technology shouldn't replace everything, it can help complement traditional ways of learning.

Traditional methods have challenges like not engaging learners and being too generic. The same approach may not work for everyone since people learn at different paces and in different ways. This can lead to slower progress.

In recent years, technology has become more integrated into language learning. Apps, online lessons, tools for translation, and multimedia resources have supplemented traditional approaches. They offer dynamic experiences and improve accessibility by allowing learning anytime, anywhere [3, p.5].

As demand grows for language skills, so does the need for personalized approaches tailored to each learner. Artificial intelligence (AI) and machine learning are revolutionizing language education by creating customized experiences. These technologies analyze individual patterns to adapt content, exercises, and lessons based on strengths and weaknesses [4, p.1].

In this changing landscape, combining technology and traditional methods seems essential for effective language learning.

AI has transformed language learning by providing personalized and optimized tools. Through natural language processing (NLP), AI systems assess proficiency and customize lessons accordingly. Chatbots and virtual tutors provide feedback and immerse learners in practice through conversation. Machine learning continuously improves these systems by analyzing user data.

Ultimately, AI empowers learners with engaging, motivating, and efficient tools that accelerate their path to becoming proficient. The key AI technologies:

- NLP allows machines to understand, interpret, and generate human language. It enables translation, sentiment analysis, summarization, and more.

- Machine learning algorithms identify patterns in data to make predictions without explicit programming. Types include supervised, unsupervised, and reinforcement learning.

- Chatbots engage learners in conversational practice through interactive dialogues, feedback, and exercises.

- Virtual tutors act as personalized instructors, assessing learners and creating customized learning paths with adaptive lessons.

Used correctly, AI provides many benefits for language learning. It enables personalized paths tailored to individual needs. Learners receive instant feedback on areas like pronunciation from speech recognition AI. Gamification makes learning engaging through quizzes, challenges and rewards. AI addresses challenges like speaking anxiety by providing judgment-free practice through chatbots. It offers diverse resources covering different topics, styles and difficulty levels. AI also provides flexibility through 24/7 accessibility from any location. It facilitates learning communities where users can interact regardless of location.

AI for language learning will likely become even more personalized in real-time. Translation accuracy will improve through better natural language processing. Emerging technologies like virtual and augmented reality will create immersive language experiences. AI may impact global language education standards by enabling more accessible proficiency assessments and a more inclusive landscape. While AI offers tremendous potential, issues around overreliance on technology, biased representations, privacy, access disparities, and technical issues require attention. If implemented judiciously, AI will reshape universal language acquisition for the better [5, p.1].

There are many language learning games that are not only fun, but also effectively help learners improve their language skills. These games can help expand vocabulary, practice grammar, improve pronunciation and develop general language skills. In this article, we will look at some of the best interactive language learning games that can be used in the language learning process.

Game apps:

1) Babbel Practice Games is an app that helps you learn languages through fun activities. It has word jumbles, crosswords, and picture quizzes. The app adjusts to your level, so it's great for beginners too.

2) Drops is an app that helps you expand your vocabulary in over 35 languages. It has short and engaging mini-games on various topics. You can listen to audio recordings and see images to reinforce your learning.

3) 50 Languages is an app that offers language learning games in over 60 languages. It has three vocabulary games, including 'Find the missing word', 'Catch the word', and 'Memo game'.

4) LinGo Play is a vocabulary trainer app that uses flashcards and online games to help you learn words and phrases effectively. You can also participate in online tournaments against players from around the world.

5) Count to Ten is an app that helps you learn how to count from 1-10 in 23 languages. You can challenge your friends in two-player mode and hear the pronunciation of each word by tapping the numbers on your screen.

6) Words Of Wonders is a crossword puzzle game that tests your vocabulary skills. It has challenging levels and a rich word database. To find hidden words, you connect the letters without lifting your finger.

7) Contexto is a word game where you guess the secret word. The words are sorted based on how similar they are to the secret word. The game analyzes thousands of texts to calculate word similarity.

8) Word Yard is a word game where you discover hidden words by dragging your finger across the letters. It has hundreds of unique levels with different words to solve.

9) Associations is a word puzzle game where you solve riddles and connect words from different categories. The game gets more challenging as you progress through the levels.

10) Guess Word is a game similar to charades where you provide hints to help your friend guess the word on their forehead. You can't say the word directly. The game has a time limit of 1 minute per round.

11) *Influent* is an immersive language learning game where you explore a virtual world to become fluent in a foreign language. You learn new words and phrases in everyday situations with audio recordings of native speakers.

12) *Words With Friends* is a popular word game where you challenge your friends to create words from given letters. You earn points based on the words you create. There are powerups to boost your score.

Online games

1) *Digital Dialects* is a website where you can improve your language skills through practice games, flashcards, and interactive materials. It offers resources in 80 different languages and also has geography quizzes.

2) *LanguageGain* is a free language learning platform with activities like word matching and flashcards in multiple languages. You can play games on topics like animals, clothing, and food.

3) *Skribbl.io* is a free multiplayer drawing and guessing game based on *Pictionary*. Players take turns drawing while others guess the word to earn points. The player with the highest score wins.

A recent study conducted by Dr. Loewen at Michigan State University showed that the popular *Babel* language learning app is effective in teaching new languages. The purpose of this study was to study the impact of *Babel* on the development of language skills.

85 senior students participated in the study. They used *Babel* for 12 weeks to learn Spanish. Before starting the program, students took a preliminary test to assess their existing knowledge of Spanish vocabulary, grammar and speaking skills. After completing the 12-week program, 54 students repeated the same test to measure their progress.

According to the results of the study, almost all students who completed the program improved their knowledge and communication skills in Spanish. The improvement was measured using a well-known oral test called an oral aptitude interview. This indicates that *Babel* not only promotes grammar and vocabulary, but also helps to develop oral communication skills.

The study also showed that the degree of improvement in speaking, grammar and vocabulary skills depends on the time spent using the application. Participants who spent at least six hours practicing with *Babel* improved their verbal skills by 69%, while participants who practiced for at least 15 hours improved by 75%.

It is worth noting that 36% of the participants who started the study initially abandoned it. This highlights the importance of commitment and consistency when using language learning apps. The *barbell* turns out to be convenient and effective, but students need to take enough time to make progress.

Launched in August 2007, *Babel* offers instructions in 14 languages: Danish, Dutch, English, French, German, Indonesian, Italian, Norwegian, Polish, Portuguese (Brazil), Russian, Spanish, Swedish and Turkish. As demonstrated in this study, its effectiveness in improving language skills is an invaluable tool for language learners [6, p.2].

The active use of interactive learning technologies significantly improves educational opportunities and provides visualization, audio and video support, as well as management mechanisms that raise learning standards. For example, computer applications have become an important role in educational activities, especially in foreign language education.

The increase in conversations about the use of interaction technology in educational institutions of all levels indicates its increasing importance. This change is about the introduction of new tools, as well as innovative teaching methods and learning approaches.

References

1 Interactive language learning activities for learners' communicative ability // *International Journal of Evaluation and Research in Education (IJERE)*. – 2020. - Vol. 9, № 4.

2 A method for interactive learning // *International Journal of Communication & Information Technology (CommIT)*. – 2013. - Vol. 7, № 2. - P. 46-48.

3 JOURNAL of Language Research and Teaching Practice - Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages. - Almaty, 2019.

4 The Use of Artificial Intelligence in Teaching Foreign Languages // Ecological Footprint of the Modern Economy and the Ways to Reduce It. - 2024. - P.261-265.

5 Elinor Zucchet How artificial intelligence is revolutionizing language learning // berlitz. – 2023.

6 Shawn Loewen, Daniel R. Isbell, Zachary Sporn The effectiveness of app-based language instruction for developing receptive linguistic knowledge and oral communicative ability // Foreign Language Annals. - 2020.

ВЫЯВЛЕНИЕ ФЕНОТИПИЧЕСКОЙ ВАРИАБЕЛЬНОСТИ В ПШЕНИЦЕ ДЛЯ СЕЛЕКЦИОННЫХ ЦЕЛЕЙ

Иембергенова Жанель Жарасовна

Студент 2 курса магистратуры,

Жетысуский университет им И. Жансугурова,

Казахстан, г.Талдыкорган

АННОТАЦИЯ

Пшеница является третьей по важности культурой в мире после риса и кукурузы. Ежегодная посевная площадь пшеницы в мире составляет около 200-220 миллионов гектаров земли, пшеница покрывает большую часть, чем любая другая культура, и среди основных зерновых культур она единственная, адаптированная к низким температурам, следовательно, можно выращивать в прохладное время года. Это дает ему уникальное положение во многих севооборотах по всему миру, включая рис, хлопок, сою и кукурузу. Повышение урожайности зерна, стабильность урожайности, устойчивость/толерантность к биотическим и абиотическим стрессам, а также качественные характеристики конечного использования являются одними из наиболее важных целей селекции пшеницы.

Пшеница является основой продовольственной безопасности, она выращивается в различных средах и обеспечивает питание человека примерно 20% калорий и белков. Зерна состоят в основном из углеводов (70–80%) и белков (8–22%). Сообщалось о широкой изменчивости процессов развития и роста в ответ на генетические, экологические и управленческие факторы. В этой главе мы рассмотрели экологические и генетические факторы развития и роста, в конечном итоге определяющие урожайность. Весь анализ основан на концепции критических периодов, в течение которых особенности развития и роста влияют на урожайность. К росту сельскохозяйственных культур подходили с точки зрения улавливания ресурсов (радиации, воды и питательных веществ) и эффективности их использования [1].

Рекомбинантные инбредные линии (RIL) могут служить мощным инструментом для генетического картирования. RIL образуется путем скрещивания двух инбредных линий с последующим повторным самоопылением или скрещиванием братьев и сестер для создания новой инбредной линии, геном которой представляет собой мозаику родительских геномов [2].

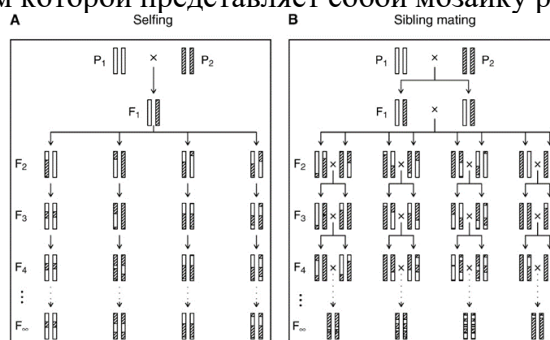

Рисунок 1. Получение рекомбинантных инбредных линий путем самоопыления (А) и скрещивания братьев и сестер (Б).

Для данной работы был создан генетический банк из новых картирующих и коллекционных популяции гермоплазмы пшеницы с рандомизированной блочной схемой с двумя повторениями. Прохоровка × Парагон, Казахская Раннеспелая × Парагон, Шортандинская × Парагон и Целенная Юбилейная × Парагон. В этом исследовании проводилась работа по картирующей популяции Прохоровка × Парагон.

Данная работа была выполнена в Казахстане, Жетысуском университете. Данные для этой работы были собраны с использованием специального протокола лабораторий молекулярной

генетики и геномики Института биотехнологии и экологии Жетысуского университета. Пшеница была разделена на важные адаптационные признаки, такими как, количество продуктивных колос, длина главного колоса. Для того что бы определить разницу между картирующими популяциями рекомбинантных инбредных линий были использованы методы дисперсионного анализа и t-test в excel.

С помощью метода ANOVA было выявлено среднее Р-значение по признакам, количества продуктивных колос и длина главного колоса.

С использованием t-test определено статистически значимая и не значимая разница.

Таблица 1. Дисперсионный анализ по данным популяции Прохоровка x Парагон.

Дисперсионный анализ						
Источник вариации	SS	df	MS	F	P-значение	F критическое
Между группами	242,1155	1	242,1155	129,6551	1,76716E-23	3,888374717
Внутри групп	373,4761	200	1,86738			
Итого	615,5915	201				

По результатам дисперсионного анализа, выявлена оценка по фенотипическим признакам пшеницы. В данной таблице дисперсионного анализа, обращая внимание на Р-Значение, определена статистически значимая разница между группами.

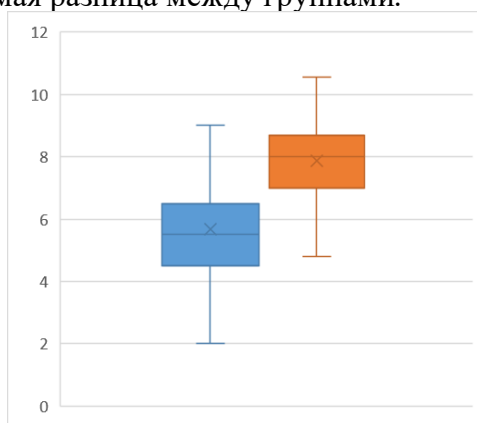

Рисунок 2. По фенотипическим признакам имеется 0,0007 статистически значимая разница внутри группы Прохоровка x Парагон

Список литературы:

1. Слафер Г.А. и др. Пшеница //Истории физиологии основных сельскохозяйственных культур. – Академик Пресс, 2021. – С. 98-163.
2. Броман К.В. Геномы рекомбинантных инбредных линий //Генетика. – 2005.
3. Аннаева М., Атанепесова А. ОДНОФАКТОРНЫЙ ДИСПЕРСИОННЫЙ АНАЛИЗ: МЕТОДЫ И ПРИМЕНЕНИЕ В СТАТИСТИКЕ //Всемирный ученый. – 2023. – Т. 1. – №. 9. – С. 267-271

АҚЫЛДЫ ҮЙ ЖҮЙЕСІ. ҚҰРАМДАС БӨЛШЕКТЕРІ. ЖАРЫҚТЫ БАСҚАРУДЫ АВТОМАТТАНДЫРУ

Төрбек Иса Бүркітұлы

«Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті» КеАҚ

2 курс магистранты

Қазақстан, Астана, 2024 ж.

Аңдатпа

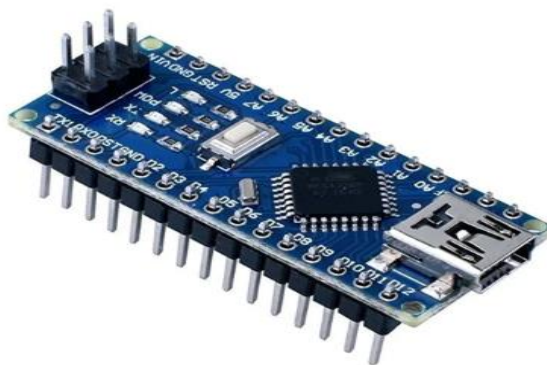
Ақылды үй жүйелері – қазіргі кездегі автоматиканың ең кең қолданылатын салаларының бірі. Жыл сайын әлемнің дамыған елдерінде, сонымен қатар Қазақстан сияқты дамушы елдерінде миллиондаған ақылды «құрылыстар» салынып, адам игілігіне берілуде. Автоматика тұрғысынан қарағанда ақылды үй жүйесі – көптеген ақпарат жинаушы сенсорлар мен оларды өңдейтін микроконтроллерлер, және атқарушы механизмдерден тұратын толық жүйе. Олардың түрлері мен қолданылу аясы өте кең. Солардың бірі жарықты басқару мен бақылауды автоматтандыру.

Ақылды үй жүйелері – тұрғын үй ішіндегі процестерді автоматтандыру арқылы жайлылық, үнемділік пен қауіпсіздікке қол жеткізудің бүгінгі таңдағы үздік шешімі. Қазіргі кезде тұрғын үй ішінде орналастырылатын «ақылды қондырғылардың» саны өте көп. Олар ғимарат ішіндегі және сыртындағы температура, жарық, ылғалдылық, қозғалыс, тазалық, өрт қауіпсіздігі сияқты маңызды шекті көрсеткіштерге сай жылдам шешім қабылдауға бейімдеп бағдарламаланады.

Ақылды үй жүйелері - бұл тұрғын үй кеңістігінің әртүрлі аспектілерін автоматтандыру және басқару үшін әртүрлі құрылғылар мен сенсорларды біріктіретін инновациялық технологиялар. Мұндай жүйелерді әзірлеудің маңызды аспектілерінің бірі жүйені талдауға және басқаруға мүмкіндік беретін математикалық модельді және тасымалдау функциясын құру болып табылады.

Ақылды үйдегі жарықтандыруды автоматтандыру әдетте бірнеше негізгі компоненттерден тұрады және микроконтроллерді таңдау жүйенің нақты қажеттіліктері мен сипаттамаларына байланысты. Мұнда типтік жарықтандыруды автоматтандыру компоненттері және микроконтроллердің үлгі атаулары берілген:

- Қозғалыс сенсорлары: қажет болған жағдайда шамдарды қосу немесе өшіру үшін бөлмедегі адамдардың қозғалысын анықтайтын сенсорлар. Микроконтроллер мысалы: ESP8266, Arduino Nano (сурет 1).

Сурет 1. Arduino Nano платасы

- Диммерлер: жарықтандырудың жарықтығын реттеуге арналған құрылғылар. Микроконтроллердің мысалы: STM32F103C8T6, Arduino Pro Mini.

- Таймерлер: шамдарды қосу және өшіру үшін автоматты кестелерді іске қосуға мүмкіндік беретін құрылғылар. Микроконтроллер мысалы: ESP32, Raspberry Pi Zero W.

- Сымсыз байланыс: басқару құрылғылары мен жарықтандыру көздері арасындағы сымсыз байланысқа арналған модульдер. Микроконтроллердің мысалы: nRF52840, ESP8266.

- Басқару тақталары: сенсорлық панельдер немесе қашықтан басқару құралдары сияқты жарықтандыруды қолмен басқаруға арналған құрылғылар. Микроконтроллер мысалы: Arduino Uno, STM32F407[3].

Ақылды үй жүйесінің негізгі принциптері мен математикалық аспектілерін қарастырайық. Мақалада ғимарат ішінің автоматты жарықтануының математикалық сипаттамасын талдайық. Ақылды үй жүйесінің математикалық моделін жасау үшін жарықтандыру, жылыту, ауаны баптау, қауіпсіздік және т.б. сияқты әртүрлі компоненттерді ескеру қажет. Жүйенің жалпы құрайтын бөлшектер ретінде төмендегі:

Кіріс сигналдары: Бұл сенсорлардан (температура, жарық, қозғалыс және т.б.), сондай-ақ басқару құрылғылары (мысалы, смартфон немесе қашықтан басқару пульті) арқылы пайдаланушы командаларынан келетін деректер.

Сигналдарды өңдеу: алынған деректерді қажетті әрекеттер (шамдарды қосу/өшіру, температураны бақылау және т.б.) бойынша шешім қабылдайтын смарт үй жүйесінің контроллері өңдейді.

Басқару құрылғылары: Бұл шамдар, термостаттар, есік құлыптары және контроллердің командаларын орындайтын басқа құрылғылар сияқты жетектер. Сенсорлардан деректерді үнемі оқу жүйеге өзгертін жағдайларға сәйкес өз әрекеттерін реттеуге мүмкіндік береді (мысалы, бөлмеден шыққан кезде шамдарды автоматты түрде өшіру).

Беріліс функциясы. Ақылды үй жүйесінің жұмысын математикалық түрде сипаттау үшін кіріс және шығыс сигналдары арасындағы байланысты сипаттайтын тасымалдау функциясын пайдалануға болады. Ішкі жарықтандыруды басқаруға арналған тасымалдау функциясын елестетіп көрейік:

$u(t)$ – кіріс сигналы (мысалы, шамды қосу командасы);

$y(t)$ – шығыс сигналы (бөлмедегі жарық деңгейі) болсын.

$$H(s) = \frac{y(s)}{u(s)} \quad (1)$$

Мұндағы s – комплексі жиілік.

Мысалы, жарықтың жарықтығын реттеу үшін беріліс функциясын алайық:

$$H(s) = \frac{K}{sT+1} \quad (2)$$

Мұндағы, K – күшею коэффициенті, T – уақыт тұрақтысы.

Бұл тасымалдау функциясы жүйенің енгізу пәрмендеріне негізделген жарық жарықтығындағы өзгерістерге қаншалықты жылдам жауап беретінін сипаттайды.

Бөлмедегі жарықтың жарықтығын реттеу үшін тасымалдау функциясымен кішкене тәжірибе жасап көрейік:

$$H(s) = \frac{K}{sT+1}$$

Бізде жарықтандыру жүйесі бар делік, яғни $K=100$ және $T=0,5$ (уақыт тұрақтысы). Бұл жарықтың жарықтығын басқару үшін пайдалануға болатын тасымалдау функциясының қарапайым мысалы.

Енді бірнеше сценарийді қарастырайық:

1. Сыртқы жағдайларға жауап ретінде жарықтықты өзгерту: Кешке қараңғылық түскен сайын жарықтандырудың жарықтығы артуы керек деп елестетіңіз. Біз жүйені сенсордың

жарық деңгейі (мысалы, фоторезистор) азайған кезде сигнал $u(t)$ жоғарылайтындай етіп конфигурациялай аламыз, бұл жарықтың $y(t)$ жарықтығының жоғарылауына әкеледі. Мұны тасымалдау функциясындағы K және T параметрлерін өзгерту және жарық деңгейлерінің өзгеруіне жүйенің жауабы қалай өзгередінін талдау арқылы модельдеуге болады.

2. Автоматты шамдарды өшіру: бөлмеде ұзақ уақыт бойы қозғалыс болмаса, жүйе автоматты түрде жарықты азайтатын немесе шамдарды толығымен өшіретін сценарий жасай аламыз. Мұны K және T параметрлерін өзгерту және жүйенің қозғалыс сенсорларынан келетін сигналдардағы өзгерістерге қаншалықты жылдам жауап беретінін талдау арқылы модельдеуге болады.

3. Пайдаланушының пәрмендеріне реакцияны имитациялау: пайдаланушы мобильді қосымша немесе қашықтан басқару құралы арқылы шамның жарықтығын өзгерту пәрменін жіберетінін елестетіп көрейік. Біз бұл процесті кіріс сигналын $u(t)$ өзгерту және жүйенің қаншалықты жылдам жауап беретінін және пайдаланушының пәрменіне сәйкес жарықтың жарықтығын өзгертетінін талдау арқылы модельдей аламыз.

Келесі кезекте, қоршаған орта жағдайларына жауап ретінде жарықтандыру жарықтығы сценарийіне терең инженерлік талдау жасайық. Ол үшін жарықтың жарықтығын басқаруға арналған тасымалдау функциясын қолданамыз (1). Бізде жарықтандыру бірлігінде (люкс) сигнал $L(t)$ тудыратын жарық сенсоры бар деп елестетіп көрейік. Бұл сигналды тасымалдау функциясы $f(L(t))$ арқылы тасымалдау функциясының $u(t)$ үшін кіріс сигналына түрлендіруге болады. Талдауды жеңілдету үшін түрлендіру функциясын сызықтық деп алайық:

$$u(t) = f(L(t)) = k_L * L(t) \quad (3)$$

Мұндағы, k_L – жарық сенсорының кіріс сигналына түрлендіру коэффициенті.

Енді жарықтың жарықтығы $y(t)$ жарық сенсорынан $L(t)$ сигналының өзгеруіне байланысты қалай өзгередінін қарастырайық. Ол үшін $H(s)$ тасымалдау функциясы үшін кері Лаплас түрлендіру формуласын қолдануға болады:

$$y(t) = \mathcal{L}^{-1}\{H(s) * U(s)\} \quad (4)$$

Беріліс функциясын $H(s) = \frac{K}{sT+1}$ мен кіріс сигналын $U(s) = k_L * L(s)$ ауыстырсақ, мынаны аламыз:

$$y(t) = \mathcal{L}^{-1}\left\{\frac{K * k_L * L(s)}{sT+1}\right\} \quad (5)$$

Талдауды жеңілдету және сандық нәтижелерді алу үшін кері Лаплас түрлендіруінің кестелік немесе сандық әдістерін қолдануға болады. Мысалы, $y(t)$ уақыт тәуелділігін алу үшін сандық интегралдау әдісін қолдануға болады.

Қорыта келгенде, тұрғын үйді автоматтандыруда үй ішінде орын алатын кез келген іс-әрекетті жеке талдауға болады. Олардың әрқайсысы жеке зерттеу мен талдауды қажет етеді, және барлығын бір ғана мақалаға сыйдыру мүмкін емес. Сондықтан тек жарықтандыруды автоматтандыру тақырыбын мақаламызға негіз етіп алдық. Жарықты автоматтандыру жүйесіне сырттан әсер ететін көрсеткіштерді, сондай-ақ сол сыртқа әсерлерге қарап іштен автоматты шешім қабылдау жағдайларын қарастырып, олардың математикалық сипаттамаларын келтірдік.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <https://martebe.kz/a-yldy-j-zh-ne-dat-chik-ter-di-o-su/>
2. <https://ap-n.com/avtomatizacija-osveshhenija/>
3. С.Н. Муравкин – «Автоматизация наружного освещения как эффективный инструмент энергосбережения»

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МАШИННОГО ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ ОЦЕНКИ НАДЕЖНОСТИ ВЕБ-СЕРВИСОВ: ПЕРСПЕКТИВЫ И ОГРАНИЧЕНИЯ

Махметова Куралай Бақытқызы

Магистрант 2 курса,

Международный университет информационных технологий,

Казахстан, г. Алматы

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена использованию машинного обучения для оценки надежности веб-сервисов. Рассматриваются ключевые перспективы и ограничения этого подхода, а также представлены формулы, используемые в процессе оценки. Среди перспектив выделены возможности прогнозирования отказов, автоматизации мониторинга, адаптивности к изменениям и оптимизации ресурсов. Одновременно описываются ограничения, такие как необходимость качественных данных, неоднородность данных, неопределенность причин отказов и риск переобучения. Введение формул вычисления надежности и интенсивности отказов представляет собой важный аспект аналитического подхода к оценке надежности веб-сервисов. Статья суммирует современные подходы и методы в области использования машинного обучения для повышения надежности веб-сервисов и выделяет направления для дальнейших исследований в этой области.

Веб-сервисы представляют собой программные компоненты, которые могут быть доступны через сеть Интернет и предоставлять определенные функции или данные. Они играют роль посредников между различными приложениями и устройствами, позволяя им обмениваться информацией и взаимодействовать друг с другом. «Веб-сервисы имеют особую важность в современном цифровом мире, так как они обеспечивают интеграцию и взаимодействие множества различных систем и приложений» [1]. Однако, для обеспечения надежной работы веб-сервисов необходимо не только уделять внимание их разработке и инфраструктуре, но и проводить постоянный мониторинг и оценку их надежности. В этом контексте машинное обучение (МО) представляет собой мощный инструмент, который может использоваться для прогнозирования и предотвращения отказов веб-сервисов. В данной статье рассматриваются перспективы и ограничения использования МО для оценки надежности веб-сервисов.

«Машинное обучение предоставляет мощные инструменты для анализа данных и выявления закономерностей в больших объемах информации» [2]. При оценке надежности веб-сервисов, машинное обучение может использоваться для анализа и классификации различных параметров и показателей, которые влияют на надежность и стабильность сервисов. Это позволяет автоматизировать процесс оценки надежности и выявлять потенциальные проблемы или уязвимости.

Оценка надежности веб-сервисов включает в себя анализ различных показателей и метрик, которые свидетельствуют о их стабильности и доступности для пользователей. Основные ключевые показатели качества для оценки надежности веб-сервисов включают в себя:

1. Время отклика: это время, за которое веб-сервис отвечает на запросы пользователя.
2. Процент времени доступности: это процент времени, в течение которого веб-сервис доступен для пользователей.
3. Пропускная способность: это количество запросов, которые веб-сервис может обработать за определенный период времени.

Важным аспектом обеспечения надежности веб-сервисов является математическое выражение их производительности и стабильности. Формулы вычисления надежности и интенсивности отказов предоставляют точные инструменты для количественной оценки работы сервисов. Введение этих формул в процесс анализа и оценки позволяет исследователям и инженерам более точно определять вероятности отказов и эффективно планировать меры по их предотвращению.

Надежность веб-сервиса может быть выражена математически с помощью формулы, учитывающей вероятность отказа в определенный момент времени.

$$R(t) = e^{-\lambda t} \quad (1)$$

где: $R(t)$ – вероятность надежности в момент времени t ,

λ – параметр интенсивности отказов.

Интенсивность отказов веб-сервиса может быть выражена как отношение числа отказов к наблюдаемому времени работы сервиса.

$$\lambda = \frac{N}{T} \quad (2)$$

где: N – количество отказов,

T – наблюдаемое время работы сервиса.

Использование формул вычисления надежности и интенсивности отказов является важным шагом в процессе обеспечения стабильной работы веб-сервисов. Эти формулы предоставляют конкретные численные значения, которые позволяют оценить производительность сервисов и прогнозировать возможные риски отказов. Введение таких формул в аналитический процесс улучшает понимание работы веб-сервисов и помогает принимать обоснованные решения для повышения их надежности и эффективности.

«Перспективы использования машинного обучения для оценки надежности веб-сервисов представляют собой обширное поле исследований и разработок» [3]. В данной главе рассматриваются ключевые аспекты, открывающие перед МО новые возможности в области обеспечения надежности веб-сервисов.

Прогнозирование отказов: Одним из ключевых преимуществ использования МО в оценке надежности веб-сервисов является возможность создания моделей, способных прогнозировать возможные отказы еще до их возникновения. Это позволяет оперативно принимать меры по предотвращению проблем и минимизации вреда для пользователей.

Автоматизация мониторинга: МО позволяет автоматизировать процесс мониторинга работы веб-сервисов, что освобождает человеческие ресурсы и повышает эффективность контроля над надежностью сервисов.

Адаптивность к изменениям: Модели МО могут обучаться на основе новых данных, что делает их адаптивными к изменяющимся условиям работы веб-сервисов. Это позволяет улучшать точность прогнозов и адаптироваться к новым угрозам и рискам.

Оптимизация ресурсов: Эффективное использование МО позволяет оптимизировать расходы на обслуживание и поддержку веб-сервисов путем выявления наиболее критических компонентов инфраструктуры и приоритизации действий по их улучшению.

Ограничения использования машинного обучения в оценке надежности веб-сервисов играют важную роль в определении пределов эффективности и применимости данного подхода. В данной главе рассматриваются основные ограничения, с которыми сталкиваются исследователи и практики в этой области.

Необходимость качественных данных: Для эффективного функционирования моделей МО необходимо наличие качественных данных, отражающих различные аспекты работы веб-сервисов. Недостаточное количество или качество данных может привести к низкой точности прогнозов.

Неоднородность данных: Данные о работе веб-сервисов могут быть неоднородными и неструктурированными, что затрудняет их анализ и использование в моделях МО. Необходимы специализированные методы предобработки данных для их нормализации и приведения к однородному формату.

Неопределенность причин отказов: Причины отказов веб-сервисов могут быть многообразными и сложно интерпретируемыми. Модели МО могут столкнуться с проблемой интерпретации результатов и выявления причин отказов в контексте сложной взаимосвязи различных компонентов сервиса.

Риск переобучения: При использовании сложных моделей МО существует риск переобучения на имеющихся данных, что может привести к низкой обобщающей способности модели и ошибкам при прогнозировании.

В заключение, использование машинного обучения для оценки надежности веб-сервисов представляет собой перспективное направление развития современных технологий. В ходе этой статьи были рассмотрены как потенциальные преимущества, так и ограничения данного подхода. Понимание этих аспектов существенно для создания эффективных и надежных цифровых сервисов.

«Прогнозирование отказов, автоматизация мониторинга, адаптивность к изменениям и оптимизация ресурсов представляют собой ключевые перспективы использования машинного обучения» [4]. Однако, необходимо учитывать ограничения, такие как необходимость качественных данных и риск переобучения моделей.

Введение формул вычисления надежности и интенсивности отказов играет важную роль в математическом анализе работы веб-сервисов, обеспечивая точные методы количественной оценки и прогнозирования.

Дальнейшее развитие в этой области требует интеграции современных методов машинного обучения с традиционными техниками анализа данных, а также улучшения качества и доступности данных для обучения моделей. Развитие новых методов и подходов позволит эффективно справляться с вызовами и рисковыми сценариями в работе веб-сервисов, обеспечивая стабильное и надежное функционирование в цифровой среде.

Список литературы:

1. Steven J. Vaughan-Nichols (2002). Web Services: Beyond the Hype, [10.1109/2.982908](#), IEEE Xplore.
2. Iqbal H. Sarker (2021). Machine Learning: Algorithms, Real-World Applications and Research Directions.
3. Zhaoyi Xu, Joseph Homer Saleh (2021). Machine learning for reliability engineering and safety applications: Review of current status and future opportunities.
4. Joerg Leukel, Julian Gonzalez, Martin Riekert(2021). Adoption of machine learning technology for failure prediction in industrial maintenance: a systematic review.

РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОСВЕДОМЛЕННОСТИ И УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Сагынғалиева Аида Мұратқызы

Магистрант 2 курса,

Университет Нархоз,

Казахстан, г. Алматы

Салимбаева Расима Аменовна

Научный руководитель, к.э.н., асоц.профессор

Университет Нархоз, Казахстан, г. Алматы

АННОТАЦИЯ

Данная научная статья направлена на изучение роли образования в формировании экологической осведомленности и устойчивого развития общества путем анализа индексов устойчивого развития, уровня образования. Исследование фокусируется на анализе различных методов, применяемых в образовании для повышения осведомленности об экологических проблемах, а также путях устойчивого развития.

Ключевые слова: экологическая осознанность, устойчивое развитие, образование, осведомленность, методы обучения, индекс устойчивого развития, индекс уровня образования.

Образование играет ключевую роль в самых различных аспектах жизни. Образование стимулирует технологические исследования, способствующие техническому прогрессу и решению современных проблем. На сегодняшний день, образование является одним из ключевых факторов для достижения устойчивого развития в обществе. Экологические проблемы требуют решений, принятых на основе образованности и экологической осведомленности. Важно проанализировать вопрос роли образования в формировании экологической осведомленности и устойчивого развития, для образования эрудированного и ответственного гражданства. Экологическая осведомленность предполагает в себе уровень знаний и осознанности в экологических вопросах, которые происходят в окружающей среде. Один из актуальных вопросов в настоящее время является устойчивое развитие. Концепция устойчивого развития ставит цель удовлетворения текущих потребностей общества, не ущемляя возможности будущего поколения. Экологическая осведомленность, основанная на образовании, является неделимой частью устойчивого развития, поскольку дает людям понять масштабы возможных последствий в окружающей среде, а также устранить и разработать новые методы и технологии. В данной статье рассмотрен вопрос роли образования в контексте устойчивого развития.

Программа изучения была направлена на выявление взаимосвязи между устойчивым развитием и уровнем образования в странах и включала следующие вопросы:

1. Уровень образованности в странах;
2. Важность образованности в контексте устойчивого развития;
3. Влияние образования на устойчивое развитие.

В ходе исследования были проанализированы индексы устойчивого развития и уровня образования, составленные при ООН (United Nations, 2021).

Рассматривая детально, уровень образования представляет собой объединение ожидаемых лет обучения со средним количеством лет обучения. Индекс устойчивого развития в свою очередь измеряет уровень устойчивого развития с учетом таких факторов как экономика, социальная сфера и охран окружающей среды.

Уровень образования в странах. Известно, что уровень образования различный по всему миру из-за разнообразных факторов. Экономический уровень стран, развитость

инфраструктуры, социокультурные различия, политические и военные конфликты, географическая доступность могут повлиять на уровень образования и создавать разнообразие в доступности и качестве образования по миру. (UNESCO,2021) Также одним из важных аспектов в качестве образования является наличие/отсутствие квалифицированных учителей и преподавателей. Не всегда наличие школ означает, что образование действительно эффективное. На данный момент разница в индексе уровня образования по странам составляет 73.5%. Большой разрыв может объясняться не только доступностью образования, связанного с финансированием, инфраструктурой, но и качеством образования. Наглядно индекс уровня образования по миру представлен ниже:

Рисунок 1. Мировой индекс уровня образования на 2021 год.
(примечание: составлено автором)

Важность образованности в контексте устойчивого развития. Бесспорно, образованность играет существенную роль в осуществлении целей устойчивого развития. На осуществление целей по устойчивому развитию влияет качество и доступность образования, определяющих в свою очередь экологическую осведомлённость и осознанность граждан. Как было сказано ранее, устойчивое развитие означает удовлетворение текущих потребностей общества, при этом не ущемляя возможности будущих поколений. Образованность в этом плане помогает осознавать влияние своих действий на окружающую среду. Ниже представлена важность образованности в контексте устойчивого развития (UNESCO, 1997).

Аспект	Значение и объяснение
Понимание концепции	Образованность помогает распространить знание о концепции устойчивого развития: балансе между экономическим, социальным и экологическим развитием, удовлетворении потребностей текущих и будущих поколений.
Продвижение инноваций	Образованность способствует формированию инновационного мышления и способностей к исследованиям, что необходимо для разработки новых технологий и подходов, способствующих устойчивому развитию.
Стимулирование действий	Образованность побуждает к действиям в направлении устойчивого развития. Люди, осведомленные о проблемах и

	решениях, склонны внедрять практики, способствующие экономии ресурсов и охране окружающей среды.
Социальное равенство	Образованность может сокращать социальные неравенства, предоставляя равные возможности для всех слоев населения, что способствует более справедливому распределению благ и ресурсов.
Критическое мышление	Образованность развивает навыки анализа и критического мышления, что позволяет людям оценивать последствия своих действий на уровне личного, общественного и экологического благополучия.
Участие граждан	Образованность приучает граждан к активному участию в процессах принятия решений на местном и глобальном уровне, что способствует формированию ответственной гражданской позиции.

Таблица 1. Важность образованности в контексте устойчивого развития.

Влияние образования на устойчивое развитие. Для изучения данного вопроса были проанализированы индексы устойчивого развития и уровня образования стран по миру. Ниже представлена таблица индексов по странам.

№	Страна	Индекс уровня образования	Индекс устойчивого развития
1	Нигер	0,249	48
2	Мали	0,286	57,98
3	Чад	0,288	45,34
4	Южный Судан	0,307	38,68
5	Буркина Фасо	0,312	52,45
6	Джибути	0,325	52,68
7	Эфиопия	0,341	54,55
8	Судан	0,345	48,55
9	Сенегал	0,345	61,83
10	Йемен	0,35	46,85
11	Швеция	0,918	85,98
12	Дания	0,92	85,68
13	Ирландия	0,922	80,15
14	Австралия	0,924	75,9
15	Новая Зеландия	0,926	78,43
16	Исландия	0,926	78,27
17	Финляндия	0,927	86,76
18	Великобритания	0,928	81,65
19	Норвегия	0,93	82
20	Германия	0,943	83,36

Таблица 2. Индексы устойчивого развития и уровня образования (выборка по странам за 2021 год).

(примечание: составлено автором, на основе данных ООН)

Для наглядного представления данные были продублированы в виде графика. С ростом индекса уровня образования, выше индекс устойчивого развития.

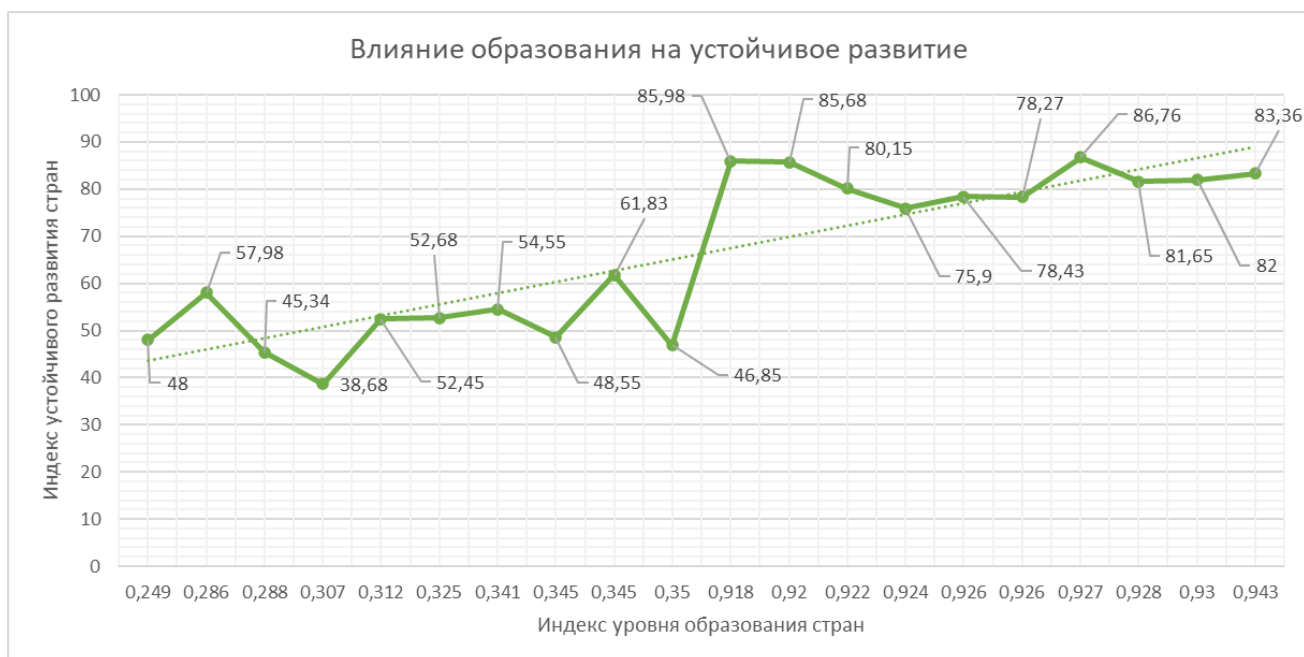

Рисунок 2. Влияние образования на устойчивое развитие.

Коэффициент корреляции составил в значении – 0.95. Коэффициент корреляции в значении 0.95 действительно указывает на очень тесную и сильную положительную связь между образованием и устойчивым развитием. Это означает, что изменения в образовательных показателях чрезвычайно хорошо предсказывают и коррелируют с изменениями в показателях устойчивого развития. Образование играет важную роль в формировании человеческого капитала, повышении квалификации и развитии навыков, которые в свою очередь способствуют более эффективному использованию ресурсов, разностороннему развитию общества и экономики, а также улучшению качества жизни. Устойчивое развитие, в свою очередь, подразумевает удовлетворение текущих потребностей, не вредя возможностям будущих поколений удовлетворить свои потребности (Sterling,S, 2001). Это подтверждает, что образование играет важную и значимую роль в формировании экологической осведомленности и в содействии устойчивому развитию общества.

В научной статье была исследована и подтверждена высокая положительная связь между образованием и устойчивым развитием. Современное общество сталкивается с рядом сложных вызовов, связанных с изменением климата, истощением природных ресурсов, экологическими кризисами и социальными неравенствами. В этом контексте роль образования как ключевого фактора в формировании экологической осведомленности и достижении устойчивого развития становится все более актуальной и значимой. Результаты исследования свидетельствуют о том, что образование имеет глубокое влияние на все аспекты устойчивого развития. Коэффициент корреляции величин 0.95 является ярким подтверждением тесной связи между этими двумя факторами. Образованные люди имеют больше возможностей для осознанного использования ресурсов, принятия устойчивых практик и разработки инноваций, способствующих сохранению окружающей среды.

Для улучшения экологической осведомленности путем образования, меры со стороны государства должны включать обязательные учебные программы по экологии с начальных школ, увеличение финансирования экологических исследований и обеспечить доступ к образовательным ресурсам в сети, поддержку школьных и университетских экологических клубов, а также сотрудничество с экологическими организациями для проведения образовательных мероприятий и кампаний, создавая вместе с учителями и студентами общество, глубоко вовлеченное в вопросы экологии и устойчивого развития.

Список литературы:

1. United Nations (2021), *Sustainable development report 2021: Implementing the SDGs Stimulus*.
2. UNESCO Institute for Statistics (2021), *Correspondence on education indicators. March. Montreal*.
3. UNESCO. (1997), *Education for Sustainable Development: A Sourcebook*. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001163/116343e.pdf>
4. Sterling, S. (2001), *Sustainable Education: Re-visioning Learning and Change*. *Schumacher Briefings*.

ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ ТИІМДІЛІКТІ АРТТЫРУДАҒЫ БАСҚАРУ ПСИХОЛОГИЯСЫНЫҢ РӨЛІ: БАСШЫНЫҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІ МЕН ӘСЕРІ

Алиев Дидар Дауренұлы

2-курс магистрант, «Менеджмент»

«Нархоз Университеті» КеАҚ

Ғылыми жетекші: э.ғ.к., қауымдастырылған профессор Алиева Ж.Т.

АННОТАЦИЯ

Бұл жұмыс басқару психологиясының принциптері мен құрылымын көрсетеді, бұл пәнді терең түсіну жалпы еңбек өнімділігін арттыруға бағытталған жұмыс және басқару процестерін жақсартуға қалай ықпал ететінін көрсетеді. Басқару қызметінің тиімділігін арттыруда психологиялық диагностиканың маңыздылығына ерекше назар аударылады. Басшының жеке қасиеттері, оның ішінде қолайлы психологиялық климат құру қабілеті ұжымдық жұмыс динамикасы мен қызметкерлердің мотивациясына тікелей әсер етеді. Оңтайлы жұмыс ортасын құру арқылы жүзеге асырылатын тиімді басқару ұйымның табыстылығы мен табысының өсуіне ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар қызметкерлер мен менеджмент арасындағы психологиялық өзара әрекеттесуді жақсартады. Зерттеу бұл нәтижелерге қол жеткізудің негізгі факторы менеджменттің басқару психологиясындағы құзыреттілігі екенін көрсетеді.

Түйін сөздер: басқару психологиясы, жалпы еңбек өнімділігі, психологиялық диагностика, ұжымдық жұмыс динамикасы, тиімді басқару, кадр саясаты, психологический климат

Қазіргі қоғам басқарушылық және ұйымдастырушылық міндеттермен тығыз байланысты. Басқарушылық мәдениеттің сапасы әл-ауқат пен әлеуметтік жоғары өмір сүруге тікелей әсер етеді, экономикалық өсу мен өркендеуге ықпал етеді [1]. Жаһандық өзгерістер дәуірінде басқару қоғамның жеке және ұжымдық қажеттіліктерін, сондай-ақ технологиялық дамуды көрсетеді. Тиімді басқару компанияның инновациялық әлеуетінің серпінді дамуына ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар шешім қабылдаудың негізгі аспектілерінде қызметкерлердің біліктілігін арттырады.

Қазіргі менеджменттегі көшбасшының рөлін бағаламауға болмайды. Басқарудағы жетістік көбінесе оның шеберлігіне, тәжірибесіне және команданы ынталандыру қабілетіне байланысты. Көшбасшы тек процестерді басқарып қана қоймайды, сонымен қатар әрбір қызметкерді олардың жұмысының маңыздылығын түсінуге шабыттандырады [2].

Көшбасшы кез-келген жобаның сәтті орындалуында орталық рөл атқарады, оның нәтижелері үшін жауап бергендіктен кең ауқымды білімге ие болуы керек. Экономикалық бәсекелестік пен технология қарқынды дамып келе жатқан қазіргі әлемде басқару тәжірибесінде инновацияның қажеттілігі айқын бола бастады [1].

Басқару психологиясы ғылыми пән ретінде басқару қызметінің әдістері мен оның ерекшеліктерін зерттеумен айналысады. Бұл сала басқару жүйелерін болжау мен диагностикалауды, қызметкерлердің жұмыс жоспарларын әзірлеуді және олардың орындалуын бақылауды қоса алғанда, олардың тиімділігін арттыруға бағытталған басқару процестерін талдауға бағытталған. Басқару психологиясында екі аспектке ерекше назар аударылады:

басшының құзыреттілігі және басқару тәсілдерін әр қызметкердің жеке ерекшеліктеріне назар аудармай, жұмыс тобының қажеттіліктеріне бейімдеу.

Ұйымдағы басқару ісі — бұл күрделі және кәсіби процесс. Көшбасшы рөлінің маңыздылығы оның тікелей басқару функциясымен ғана шектелмейді, сонымен қатар көрсетілетін қызметтердің сапасына және қызметкерлердің жалпы кәсіби қызметіне әсер етуді де қамтиды [3].

Басқару жүйесін жақсарту үшін төмендегілер маңызды:

- Еңбек өнімділігін арттыру;
- Команданың дамуын ынталандыру;
- Еңбекті ұйымдастырудың тиімді құралдарын әзірлеу;
- Персоналды қайта даярлау үшін бағдарламаларды қамтамасыз ету.

Басқару процестеріне жаңа технологиялық шешімдерді қосу жалпы тиімділікті едәуір арттырып, қоршаған ортаның өзгеруіне тез бейімделуге ықпал етуі мүмкін, бұл жаһандану мен экономиканы цифрландыру жағдайында өте маңызды.

Басшы лауазымын атқару қазіргі халықаралық стандарттарға сәйкес келетін әртүрлі кәсіби дағдыларды меңгере отырып, күнделікті жетілдіруді білдіреді. Менеджер үшін маркетингтің соңғы тенденцияларынан хабардар болу, заманауи бизнесті басқарудың озық әдістерін қолдану және сонымен бірге адам психологиясының аспектілерін терең түсіну маңызды [1].

Көшбасшы үшін командалық ынтымақтастықты түсіну және қолдау үшін психологиялық құралдарды шебер қолдану бірдей маңызды. Бұл кәсіпорын жұмысы барысында туындайтын ағымдағы проблемаларды тиімді шешуге және оның дамуына ықпал етуге мүмкіндік береді.

Кадр саясаты компанияның менеджменті мен өндірістік стратегиясында шешуші рөл атқарады. Мұндай саясаттың мақсаты-біртұтас, жоғары білімді және өнімді ұжым құру. Басқарушылық қызметті жақсартудың маңызды элементі психологиялық диагностика болып табылады, ол қызметкерлерге олардың қабылдауына, зейініне, есте сақтау қабілетіне, ойлауына және эмоционалды және ерікті қасиеттеріне қатысты талаптарды анықтауға көмектеседі.

Ынтымақтастық процесінде достық, жанашырлық және антипатия сияқты тұлғааралық қатынастар қалыптасады, бұл жалпы көңіл-күй мен жұмыс стилімен сипатталатын біртұтас психологиялық климаттың пайда болуына әкеледі.

Басқару ғылымында ұжым екі жағынан қарастырылады: біріншіден, тиімді әсер ету үшін оның даму заңдылықтарын түсіну маңызды басқару объектісі ретінде, екіншіден, басқаруға белсенді қатысатын субъект ретінде.

Басқару тәсілдеріндегі бұл өзгерістер менеджерлерден өз салаларында терең білімді ғана емес, сонымен қатар жұмыстың технологиялық және адами аспектілерін ескеретін шешімдер қабылдауда икемділікті талап етеді.

Қазіргі жағдайда басқару психологиясының негізгі міндеті — басқару қызметінің құрылымы мен процестерін мұқият зерттеу. Бұл пән басқару объектілерін талдауды, проблемалық аймақтарды анықтауды және басқару шешімдерін қабылдау мен жүзеге асыру процесін қамтиды.

Басқару қызметінің орталығында ағымдағы жағдайларға байланысты өзгеретін стратегиялық тұрақты шешімдер мен адаптивті тактикалық тәсілдердің үйлесімімен сипатталатын мәселелерді шешу процесі орналасқан. Шешім қабылдау өкілеттіктерді кезең-кезеңмен беруді және шешімдерді аралық кезеңдер сериясы арқылы жүргізуді қамтиды, және олардың әрқайсысының өзіндік дербестік дәрежесі бар. Бұл процесс қарама-қайшы болса да,

қажетсіз шиеленісті тудырмауы керек, өйткені ол жоғары жауапкершілікпен жеке және ұжымдық мүдделер арасындағы компаны іздеуді қамтиды.

Менеджмент психологиясының негізгі аспектісі — менеджердің жеке басын талдау және оның кәсіби маңызды қасиеттерін анықтау. Басшының жеке басы үш деңгейде талданады:

- Когнитивті және ақпараттық процестерді қамтитын психофизиологиялық деңгей;
- Темперамент қасиеттерін, мінезін, эмоционалды-еріктік саласын және кәсіпқойлық пен ұйымдастырушылық қабілеттер сияқты ерекше жеке қасиеттерді қамтитын психологиялық деңгей;
- Рухани, саяси және моральдық қасиеттермен байланысты жоғары әлеуметтік деңгей.

Көшбасшы жеке және кәсіби қасиеттерді біріктіруі керек, өйткені оның қызметі мен басқару тәсілі ұйымның жетістігіне тікелей әсер етеді. Қаржылық көрсеткіштерге қол жеткізуден және жұмыстың жалпы табыстылығынан басқа, ұжымдағы психологиялық ахуалды да ескеру маңызды, өйткені қызметкерлер арасындағы қарым-қатынас пен олардың жалпы әлауқаты осыған байланысты [3].

Халықаралық тәжірибеде барлық персоналдың тиімділігіне тікелей әсер ететін қолайлы психологиялық климатты құрудағы көшбасшының рөліне көбірек көңіл бөлінеді. Н. Anderson, Р. Magnano, S. Fernandez сияқты ғалымдардың еңбектері жұмыс сапасын жақсартудағы басқару дағдыларының маңыздылығын көрсетеді [4-6].

Бұл аспектілер менеджердің кәсіби және жеке қасиеттерінің үйлесімді үйлесімінің маңыздылығын, сондай-ақ қазіргі динамикалық әлемнің талаптарына сәйкес келу үшін үздіксіз оқыту мен дамудың қажеттілігін көрсетеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Akvazba, E. O. (2015). Peculiarities of social control educational organization in the modern Russian conditions. *Fundamental research*, (2-16). 3634-3638.
2. Карпов, А. В. (2018). Психология принятия управленческих решений. Москва: Юрист, 440.
3. Генов, Ф. (2012). Психология управления. Москва: Прогресс.
4. Anderson, N. (2018). Managing staff and Human Resources. In *Key Topics in Healthcare Management*, CRC Press. 98-111.
5. Magnano, P., Santisi, G., Zammitti, A., Zarbo, R., & Di Nuovo, S. (2019). Self-Perceived Employability and Meaningful Work: The Mediating Role of Courage on Quality of Life. *Sustainability*, 11(3), 764.
6. Fernandez, S. Managing for high performance. In: *Handbook of American Public Administration*, 154-171.

ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕГІ БІЛІМ БЕРУ ИНФОГРАФИКАСЫ

Алихазат Алтынгуль
Абай атындағы Қазақ Ұлттық Университеті,
3-курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.д., профессор м.а.,
Камалова Гүльдина Большебиковна

Аннотация

Қазіргі ақпараттық қоғамда оқушыларды тиімді оқытуға қойылатын талаптар үнемі өсіп келеді. Осы талаптарды орындау және оқытудың сәтті нәтижелеріне қол жеткізу барған сайын күрделі міндеттерге айналуға. Білім беру инфографикасы оқу материалын игеруді жақсартуға ықпал ететін, сондай-ақ оқушылардың оқуға деген қызығушылығын арттыратын тиімді құрал болып табылады. Тақырыптар мен деректердің кең ауқымын қысқаша және көрнекі түрде көрсету арқылы ол оқу процесін оңтайландыруға және материалды түсінуді жақсартуға көмектеседі. Бұл аннотация оқытудағы білім беру инфографикасының ролін және оның оқу әдістері мен оқу құралдарын дамытудағы маңыздылығын талқылайды.

Инфографика визуалды түрде ұсынылған күрделі деректердің жеңілдетілген көрінісі, назар аудартуға және ақпаратты түсінікті және қолжетімді түрде беруге бағытталған. Инфографика адамның ақпараттық материалдарды қабылдауын өзгертеді, Адам алдымен визуалды элементті қарастырады, содан кейін мәтінді оқиды. Ақпараттық графика мәтіннің енгізілген негізгі идеяны игеруге көмектеседі. Мәтіндік және графикалық материалдарды біріктіру арқылы қол жеткізіледі. Инфографика ыңғайлы үлкен көлемдегі ақпаратты беру әдісі: оның көмегімен сіз күрделі ақпаратты қарапайым және қол жетімді түрде жеткізе аласыз. Мәтіндік және графикалық комбинация ақпарат арқылы барлық артықшылықтарын пайдалануға мүмкіндік береді.

Қазіргі кезеңде инфографика белсенді бұқаралық ақпарат құралдарында қолданылады, соңғы уақытта білімге беру жүйесіне ене бастады. Оқу процесінде инфографика ыңғайлы болғандықтан қолданады, оны қабылдау оңай әлеуметтік желілерде тез таратуға болады. Әдетте, оқу процесінде инфографика көрнекі тірек ретінде ұсынылған, бірақ оны пайдалану мүмкіндігі әлдеқайда кең.

Білім беру инфографикасын қолдану принциптерге, жиынтыққа сүйенуді көздейді, оқушының іс-әрекетін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Ғылым принципіне сәйкес визуалды технологиялар танымдық белсенділік пен дамытуға бағытталған. Мұнда әртүрлі көздерден ақпарат алу дағдыларын, ғылыми ізденіс жүргізу дағдыларын қалыптастырады. Белсенділік принципіне сәйкес оқушылар инфографика бойынша шығармашылық тапсырмаларды орындау барысында олар ақпаратты өз бетінше табуға және талдауға, оны визуализациялау үшін әртүрлі бағдарламалық құралдарды қолдануға үйренеді. Мұның бәрі білім алушылардың шығармашылық ойлауын дамытады. Даму процесінде жүзеге асырылады жаңа білімді өз бетінше іздеуге бағытталған.

Білім беру инфографикасын қолданудың маңызды принципі көрнекілік. Көрнекілік визуалды ойлаудың дамуына ықпал етеді, оның негізінде операция құрылымдық схемалармен және көрнекі суреттермен бейнеленген. Эстетикалық принципіне сәйкес тұлғаның дамуы маңызды. Көрнекі технологиялар эстетикалық көзқарас саласында тәрбиелік әлеуетке ие шындық. Сапалы безендірілген, стильді, сауатты презентация дәлдікті үйретеді және оқушылардың эстетикалық көзқарастарын қалыптастыруға әсер етеді.

Инфографиканы қолдана отырып жасалған сабақтың анықтамалық конспектісі – қазіргі мұғалімді ерекшелендіреді. Анықтамалық реферат, схемалар, кілт сөздер арқылы құрастырылған, оқушыларға оқу материалын игеруге көмектеседі.

Оқу процесінде инфографиканы қолдануды екі санатқа бөлуге болады: біріншісі-пәннің мазмұнын суреттеу үшін мұғалімнің көрнекі материалдар жасауы; екіншісі-инфографиялық материалдарды құру, жүйелеу мақсатында оқушылардың өздері алған білім.

Әлбетте, бірінші жағдайда мұғалімнің рөлі негізгі болып табылады: ол информатиканың қандай элементтері орынды екенін егжей-тегжейлі ойластыруы керек осы сабақта презентация кезінде қолданып содан кейін жоспарланған сценарийді іске асыру және көрнекі материалдарды жобалау үшін бағдарламалық жасақтаманы таңдайды.

Екінші жағдайда білім алушылар өздері инфографиканың қандай түрі, қандай иллюстрацияны қолданған дұрыс екеніне көз жеткізу. Оқушылар инфографиканы құру процесіне қатысқан кезде, ұсынылған ақпаратты жүйелейді және талдайды.

Инфографиканы пайдалану арқылы оқу сабақтарында жұмыс істеу келесідей болуы мүмкін: алдымен мұғалім оқушыларды инфографика түсінігі мен мақсатын, оның мүмкіндіктері мен элементтерін таныстырады. Содан кейін осы сабақтың тақырыбы тұжырымдалады және топта зерттелетін материалды инфографика арқылы қалай жүйелеуге және суреттеуге болатындығы талқыланады. Сосын оқушылар шағын топтарға бөлінеді, топ бойынша ақпарат зерттеледі және сабақтың тақырыбына сай инфографикамен жұмыс жасайды. Оны жүзеге асыру үшін технология таңдалады, пайдалану тиімділігі бағаланады. Белгілі бір құралдар мен элементтер, содан соң әр топтың жұмысы ұсынылады және жобаларды бірлесіп талқыланады. Жиналған көрнекі ақпараттың негізінде зерттелген тақырып бойынша қорытынды жасалады.

Инфографика жасау үшін көптеген ақылы және тегін бағдарламалар мен онлайн қызметтер бар. Инфографика жасау үшін бағдарламалық жасақтаманы таңдаудың оңтайлы критерийлерін бөліп көрсетейік: 1) қол жетімді тегін бағдарламалар; 2) ыңғайлы және түсінікті интерфейс, сондай-ақ оңай пайдалану; 3) компьютерде Photoshop көп функцияналды сияқты бағдарламалардың болуын талап ету; 4) бағдарламаның интернетте қол жетімді болуы.

Білім беру инфографикасын құру үшін сіз келесі бұлтты қызметтерді пайдалана аламыз: Google Charts-бұл әр түрлі графиктер мен диаграммаларды жылдам жасауға мүмкіндік беретін бағдарлама. Инфографика Piktochart-құруға ыңғайлы қызмет, оның негізгі нұсқасы тегін және көптеген шаблондарды қамтиды. Visual.ly – тегін шаблондарды қамтитын қызмет, сондай-ақ әлемнің түкпір-түкпірінен жиналған дайын жұмыстар. Infogr.am – интерактивті инфографиканы құру үшін бұлтты қызмет түрі.

Инфографиканы танымал MS PowerPoint бағдарламасын қолдана отырып жасауға болады. Бұл бағдарламаның соңғы нұсқаларында мәтіндік ақпаратты құрылымдауға мүмкіндік беретін SmartArt сызбалары және оны графикалық түрде ұсыну дайын шаблондар бар. Сондай-ақ, MS бағдарламасында мәтіндік ақпаратты көрнекі түрде көрсету үшін PowerPoint пішіндерді пайдалануға болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Бим-Бад, Б.М. Педагогический энциклопедический словарь: оқу құралы / Б.М. Бим-Бад, М.М. Безруких, В.А. Болотов, Л.С. Глебова. –Большая Рос.энциклопедия, 2002. - 528 с.
- 2 Кукушин, В.С. Теория и методика обучения: В.С. Кукушин. –Ростов н/Д. : Феникс, 2005. - 474 с.
- 3 Бухарова, Г.Д., Общая и профессиональная педагогика: Учеб. пособие / Г.Д. Бухарова, Л.Д. Старикова. – Образ.издат. центр «Академия», 2009. - 336 с.

- 4 Голуб, Б.А. Основы общей дидактики: Учеб. пособие для окушыов педвузов / Б.А. Голуб.– Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 2005.-96 с.
- 5 Гребенюк, О.С. Теория обучения: Учеб. для окушыов высш. учеб. заведений / О.С. Гребенюк, Т.Б. Гребенюк. - Изд-во «ВЛАДОС-ПРЕСС», 2003. - 384 с.
- 6 Коджаспирова, Г.М. Педагогический словарь: для окушыов высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. - Изд. центр «Академия», 2005. - 176 с. 7 Краевский, В.В. Основы обучения: Дидактика и методика: учеб. пособие для окушыов высших учеб. заведений / В.В. Краевский, А.В. Хуторской. - Изд-во «Академия», 2008. - 352 с.
- 8 Лериер, И.Я. Дидактические основы методов обучения / И.Я. Лернер. - Педагогика, 2010. - 186 с.

ОТДЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗЪЯТИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

*Назаралиева Айзада Бейшенбековна,
преподаватель кафедры гражданского права и процесса
ГОУ ВПО Кыргызско-Российского Славянского
университета им. Б.Н. Ельцина,
Кыргызская Республика, г. Бишкек*

Аннотация. В статье рассматриваются различные аспекты принудительного прекращения права собственности на земельный участок по законодательству Кыргызской Республики. Проанализировано соотношение понятий «изъятие земельного участка» и «обращение взыскания на земельный участок». Автором рассмотрены общие положения и особенности обращения взыскания на имущество должника в рамках исполнительного производства.

Ключевые слова: земельный участок, собственник, землепользователь, право на земельный участок, право собственности, прекращение права на земельный участок, изъятие, обращение взыскания.

Введение. Вопросы, возникающие при прекращении права на земельный участок, могут иметь разнообразный и разноплановый характер, особенно случаи изъятия земельного участка в Кыргызской Республике. Указанная тема в общих чертах рассматривается отдельными статьями Гражданского кодекса Кыргызской Республики (далее – ГК КР) и главой 11 Земельного кодекса Кыргызской Республики (далее – ЗК КР). Однако, при внимательном изучении соответствующим правовых норм указанных нормативных правовых актов выявляются некоторые аспекты, которые при правоприменении могут вызвать вопросы юридического характера, более того, требует более тщательного изучения.

Материалы и методы. В рамках настоящей научной статьи были использованы как общенаучные методы исследования, так и специально-правовые методы, такие, как формально-юридический и сравнительно-правовой.

Также было исследовано кыргызстанское законодательство, регулирующее вопросы земельных правоотношений и проанализированы научные труды учёных-цивилистов.

Результаты и обсуждение. Изъятие имущества помимо воли собственника, как известно, может быть произведено только с решения суда и только в определённых законодательством случаях. В статье 281 ГК КР указан перечень оснований подобного изъятия:

- отчуждения для общественных и государственных нужд;
- отчуждения имущества, которое не может принадлежать данному лицу в силу закона;
- отчуждения недвижимого имущества в связи с изъятием земельного участка, на котором оно находится;
- принудительного выкупа бесхозно содержимых культурных ценностей;
- конфискации;
- отчуждение имущества по основаниям, предусмотренным статьями 233-9, 233-17 – 233-19, 250, 271 и абзацем первым пункта 1 статьи 1046 ГК КР;
- обращения взыскания на имущество по обязательствам собственника на основании решения суда. [1]

Как видим, представленный список является исчерпывающим, а также указанные случаи относятся только к изъятию имущества, принадлежащего собственнику на праве собственности. Однако, если обратить внимание на статьи 65 – 66 ЗК КР [2], то там содержатся нормы, также касающиеся исключительных случаев изъятия земельного участка, однако, соответствующие статьи ГК КР и ЗК КР между собой имеют слабую связь, к примеру, в ЗК КР нет таких оснований, указанных в ГК КР, как изъятие имущества, которое не может принадлежать лицу в силу предписаний законодательства, а обращение взыскания на

земельный участок по обязательствам собственника вынесено ЗК КР в отдельную статью, не относящуюся к случаям изъятия, то есть изъятием оно по логической структуре ЗК КР не является. В связи с чем, возникает резонный вопрос: можно ли отнести процесс обращения взыскания на земельный участок к его изъятию? Обратимся снова к нормам законодательства: в соответствии со статьей 282 ГК КР законодатель определил, что изъятие имущества путем обращения взыскания на имущество по обязательствам собственника производится на основании решения суда, если иной порядок обращения взыскания не предусмотрен законом или договором. То есть из смысла указанной статьи четко прослеживается, что речь идёт только о праве собственности, и обращение взыскания относится к случаям изъятия. ЗК КР же, в свою очередь, в статье 24 говорит о том, право на земельный участок включается в состав имущества лица, которым он отвечает по имеющимся обязательствам, в том числе включая признание его банкротом (несостоятельным). Взыскание при этом может быть обращено на земельный участок, который находится в собственности или в пользовании. Говоря об обращении взыскания на имущество, определённо стоит упомянуть также и Закон КР «О статусе судебных исполнителей и об исполнительном производстве», согласно пункту 1 статьи 65 которого обращение взыскания на имущество должника включает арест, изъятие имущества и/или его принудительную реализацию либо передачу взыскателю [3]. Таким образом, прослеживается три разных подхода к соотношению понятий «изъятие имущества (земельного участка)» и «обращение взыскания на имущество (земельный участок)»:

- обращение взыскания на имущество, в том числе на земельный участок – это один из случаев изъятия имущества;

- обращение взыскания на земельный участок – это одно из оснований прекращения права на земельный участок, которое стоит наравне с процессом изъятия земельного участка;

- обращение взыскания на имущество должника состоит из ареста, изъятия имущества и дальнейшую принудительную реализацию или передачу кредитору (взыскателю).

В свою очередь, в юридической литературе существуют различные взгляды на указанный термин, более того, законодательства зарубежных стран также подходят с разнообразных позиций к вопросу правового регулирования обращения взыскания на имущество. Суханов Е.А. подчеркивает, что существует два вида безвозмездного принудительного изъятия имущества у собственника помимо его воли: первое – это обращение взыскания на имущество по обязательствам собственника, второе – случаи конфискации [4]. Также в цивилистической литературе подчеркивается, что обращение взыскания на имущество является моментом прекращения права для собственника, а для лица, в интересах которого производится взыскание (взыскателя), - моментом возникновения права собственности [5]. Какой можно сделать вывод из приведённых выше утверждений? В первую очередь, что обращение взыскания носит безвозмездный характер. Действительно, это один из редких способов прекращения права у землевладельца, когда земельный участок согласно судебным актам должен быть реализован путём проведения торгов или передан кредитору без какого-либо возмещения для правовладельца. Однако, вопрос безвозмездности можно рассматривать и с точки зрения того, что владелец земельного участка, как и собственник любого другого имущества, ранее в рамках имевшихся обязательств (к примеру, по сделкам) допустил их невыполнение или несвоевременное их исполнение, что, в свою очередь, привело к обращению кредитора в суд с соответствующим иском заявлением, а затем и непосредственное к самому обращению взыскания на имущество. Немного другая ситуация возникает с конфискацией имущества – как мы знаем, конфисковать могут имущество, которое не имеет прямого отношения к обязательствам нарушителя. Во-вторых, возвращаясь к самой сути процесса обращения взыскания, можно говорить, что ЗК КР подчеркивает, что обращать взыскание можно как на земельный участок, находящийся на праве частной собственности, так и на участок, который находится в пользовании у должника, в пример можно привести право бессрочного пользования земельным участком или право аренды.

Также исходя из вышеприведенной статьи 65 Закона КР «О статусе судебных исполнителей и об исполнительном производстве» становится понятно, что обращение

взыскания на имущество проводится путем наложения ареста на соответствующее имущество, его дальнейшее изъятие и/или его принудительную реализацию либо передачу взыскателю. Представляется, что в случае, когда объектом обращения взыскания является земельный участок или земельная доля, то целесообразно говорить про этапы ареста, который проводится путем направления в органы государственной регистрации судебным исполнителем постановления о наложении ареста на земельный участок. Вторым шагом должно стать одно из следующих действий: обращение в соответствующий суд с заявлением об обращении взыскания на земельный участок со ссылкой на проведение других мероприятий по добровольному и принудительному взысканию задолженности по решению суда. В случае положительного решения судебного органа, в дальнейшем судебный исполнитель проводит торги, где реализовывает земельный участок, или в случае, когда торги ни к чему не приводят, то предлагает оставить нереализованное имущество за взыскателем. Однако, второй этап после наложения ареста на имущество, в том числе на земельный участок, может быть в виде непосредственного обращения судебного исполнителя в органы государственной регистрации для оформления права собственности или пользования на взыскателя. В каких случаях это происходит? Когда в основном судебном решении в резолютивной части чётко сказано о переоформлении и передаче права в пользу взыскателя. В иных случаях, думается, взыскатель не имеет законного права требовать без соответствующего решения судебного органа и без проведения предусмотренных законом торгов по реализации имущества переоформить на него соответствующие права.

Вместе с тем, законодатель отдельно указал на наличие определённых ограничений, когда речь идёт о реализации права аренды в рамках процесса по обращению взыскания на имущество должника. В соответствии со статьей 81 Закона КР «О статусе судебных исполнителей и об исполнительном производстве» реализация права аренды допускается в случае, если в договоре аренды предусмотрено право арендатора-должника заключать договор субаренды. Реализация права аренды, требующей специального разрешения (лицензии), возможна только физическим и юридическим лицам, предоставившим соответствующую лицензию (разрешение). Для чего установлены данные ограничения? Следует принять во внимание, что те или иные действия по взысканию задолженности не должны ограничивать и ущемлять права третьих лиц. В тех случаях, когда в договоре между арендатором и арендодателем не предусмотрена, а более того, даже запрещена субаренда, следует говорить о том, что для арендодателя важна личность арендатора и/или условия аренды, которые были обговорены заранее. Исходя из чего, когда субаренда не предусмотрена первоначальным договором аренды, законодатель совершенно справедливо определил, что реализация права аренды в подобных случаях невозможна. Схожая ситуация состоит и с реализацией права аренды, которая требует специального разрешения, однако, здесь судебный исполнитель при проведении торгов должен прямо указывать на то, что претендующие на приобретение подобного имущества должны соответствовать критерию по обладанию соответствующего разрешения. Однако, думается, что в случае, когда торги по подобному объекту признаны несостоявшимися, судебный исполнитель не имеет права передавать подобное право аренды взыскателю, когда взыскатель также не обладает соответствующим разрешением. Вместе с тем, в законе прямого указания на это нет.

Подытоживая всё вышесказанное, следует отметить, что несмотря на достаточно определённые правила для обращения взыскания на имущество должника, в том числе на земельные участки, в настоящее время всё еще имеются проблемы области в указанном вопросе, что требует законодательного определения и закрепления в соответствующих статьях гражданского законодательства.

Список использованных источников:

1. Гражданский кодекс Кыргызской Республики (часть 1) от 8 мая 1996 года №15. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/4?cl=ru-ru> (дата обращения: 20.04.2024).
2. Земельный кодекс Кыргызской Республики от 2 июня 1999 года №45. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/8?cl=ru-ru> (дата обращения: 20.04.2024).
3. Закон Кыргызской Республики «О статусе судебных исполнителей и об исполнительном производстве» от 28 января 2017 года №15. URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/111522/edition/1776/ru> (дата обращения: 20.04.2024).
4. Российское гражданское право: Учебник: В 2-х томах. Том I. Общая часть. Вещное право. Наследственное право. Интеллектуальные права. Личные неимущественные права / Отв. ред. Е.А. Суханов. — М.: Статут, 2011.
5. Гражданское право: Учебник. В 2 т. / Под ред. Б.М. Гонгалло. Т. 1. 2-е изд. перераб. и доп.- М.: Статут, 2017.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРИНУДИТЕЛЬНОГО ПРЕКРАЩЕНИЯ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ НА ЗЕМЕЛЬНЫЕ УЧАСТКИ

Назаралиева Айзада Бейшенбековна

*Преподаватель кафедры гражданского права и процесса
ГОУ ВПО Кыргызско-Российского Славянского
университета им. Б.Н. Ельцина,
Кыргызская Республика, г. Бишкек*

Аннотация. Настоящая научная статья посвящена отдельным аспектам принудительного прекращения права собственности на земельные участки. Рассмотрены вопросы и сложности, возникающие при обращениях в судебные органы в целях признания недействительными постановлений уполномоченных органов по выделению земельных участков. По итогам рассмотрения обозначенной темы выдвинуты предложения по дальнейшему совершенствованию практической и теоретической стороны указанного вопроса.

Ключевые слова: земельный участок, собственник, землепользователь, право на земельный участок, право собственности, прекращение права на земельный участок.

Введение. Земельные участки – это особый и довольно специфический объект имущественных прав, который требует к себе особого отношения, в том числе в силу его невозобновляемости и особенной экономической важности. Когда речь идёт о принудительном прекращении права на землю, вопросы, возникающие при этом, приобретают двойной интерес со стороны как квалифицированных юристов, так и граждан и юридических лиц, в связи с чем, то и дело в средствах массовой информации и социальных сетях можно встретить различные судебные и несудебные кейсы, которые вызывают определённый юридический интерес. В связи с чем, актуальность вопросов, возникающих при прекращении права собственности на земельные участки, в особенности в принудительном порядке, не представляет сомнения.

Материалы и методы. В рамках настоящего исследования были использованы как общенаучные методы исследования, так и специально-правовые методы, такие, как формально-юридический и сравнительно-правовой. Для достижения задач автор исследовал гражданское законодательство, касающееся земельных правоотношений, а также научные труды учёных в соответствующей сфере юриспруденции.

Обсуждение и результаты. Вопросам прекращения права собственности посвящена глава 14 Гражданского кодекса Кыргызской Республики (ГК КР). Если проанализировать термин «прекращение права собственности», то можно отметить, что однозначного понятия в гражданском и земельном законодательстве не приведено, исходя из чего, следует обратить внимание на толкования данного понятия, данные в юридической литературе. К примеру, Н.И. Таскин говорит, что прекращение права собственности на земельные участки - это «результат воздействия дозволяющих и (или) обязывающих юридических фактов на правоотношения собственности на земельные участки, для которого характерен переход права собственности на данный объект гражданских прав от одного субъекта к другому, т.е. смена собственника»[1]. Авдоница О.Г. определяет, что «сущность прекращения права собственности на земельный участок состоит в прекращении абсолютного гражданского правоотношения на земельный участок, в рамках которого осуществлялось непосредственное, исключительное и независимое использование земельного участка как объекта гражданских прав», при этом подчеркивая, что прекращение права связано с определёнными правовыми последствиями – прекращение так называемой триады правомочий, а также со сменой собственника и другими взаимосвязанными последствиями[2]. В цивилистической научной литературе существуют и иные мнения относительно определения прекращения права собственности, связанные с юридическими фактами и юридическими событиями, которые в конечном итоге приводят к прекращению права. Однозначно, большинство толкований объединяет несколько моментов: прекращение

права собственности влечёт смену собственника имущества, а также прекращение правомочий по распоряжению, владению и использованию. При этом, говоря о принудительном характере прекращения права собственности, можно отметить, что переход права собственности происходит не по воле собственника, а по различным основаниям, имеющим далеко не добровольный характер.

Следующее, что стоит рассмотреть в рамках настоящей статьи, - это прекращение права собственника земельного участка путем обращения в судебные органы для признания недействительным комплекта правоустанавливающих документов на земельный участок. В настоящее время такие судебные кейсы встречаются довольно часто, органы прокуратуры и другие уполномоченные органы (к примеру, соответствующие структурные подразделения по управлению муниципальным имуществом местных органов самоуправления) обращаются в суд с исковым заявлением о признании недействительным постановления о выделении земельного участка [3,4]. Данные судебные дела представляют большой интерес с юридической точки зрения, особенно учитывая то, с какими правовыми сложностями сталкиваются уполномоченные органы при возврате данных земельных участков в государственную или муниципальную собственность.

Во-первых, представляется, что обстоятельства подачи подобных исковых заявлений разнятся в зависимости от истории приобретения того или иного земельного участка. Один из вариантов – это случаи, когда достаточно признания недействительным постановления или решения о выделении земельного участка одному собственнику, который в дальнейшем не осуществлял никаких сделок по отчуждению данного имущества, таким образом, перед истцом (заявителем) стоит задача обосновать признание недействительным одного официального документа. Но на практике существуют и другие случаи, осложнённые дополнительными элементами. К примеру, рассмотрение иска может существенно осложниться в том случае, если земельный участок был перепродан неоднократно с момента выделения его первому владельцу путем принятия постановления о выделении. В указанных судебных кейсах кроме требования о признании недействительным акта муниципального органа, уполномоченному органу-истцу предстоит обосновать также и недействительность сделок, совершённых с данным земельным участком. Здесь целесообразно привести содержание статьи 291 ГК КР, в соответствии с которой в случаях, когда имущество на возмездной основе приобретено у лица, которое не имело право его отчуждать, о чем приобретатель не знал и не должен был знать (добросовестный приобретатель), то первоначальный собственник вправе истребовать это имущество из собственности приобретателя только в случае, когда имущество утеряно собственником или лицом, которому имущество было передано собственником во владение, либо похищено у того или другого, либо выбыло из их владения иным путем помимо их воли. Добросовестный приобретатель является собственником полученного им по возмездной сделке имущества до тех пор, пока вступившим в законную силу судебным актом не будет установлено, что это имущество выбыло из владения первоначального собственника или лица, которому имущество было передано во владение, по основаниям, установленным выше. В случае, когда у первоначального собственника отсутствуют основания для истребования имущества от добросовестного приобретателя, то такой первоначальный собственник вправе обратиться в суд с иском о возмещении ущерба к лицу, которое произвело неправомерное отчуждение данного имущества [6]. Таким образом, в случаях, когда незаконно выданный земельный участок в дальнейшем был отчужден третьему лицу, данное третье лицо имеет право требовать признания его добросовестным приобретателем, однако, ему, в соответствии с принципом состязательности сторон, установленном гражданским процессуальным законодательством, необходимо доказать: возмездность сделки, по которой он приобрёл имущество, а также то, что он не знал и не имел возможности знать о незаконности сделки и приобретения им имущества, а также иные обстоятельства произведённой сделки.

Второй момент, который представляет практический интерес, - это подведомственность и сроки исковой давности. Как известно, дела о признании недействительным административного акта или незаконным действия (бездействия) административного органа полностью либо в

части рассматриваются в порядке административного судопроизводства [7]. А иски о признании договоров купли-продажи, мены, дарения должны рассматриваться в порядке гражданского судопроизводства, так как подобные сделки должны быть признаны недействительными (ничтожными) как сделки, противоречащие закону и/или совершённые с целью, заведомо противоречащей общественным и государственным интересам. Аналогичная ситуация возникает и со сроками исковой давности. Административный иск должен быть подан в суд в течение трех месяцев со дня получения копии акта государственного органа, органа местного самоуправления, их должностных лиц либо со дня, когда заявитель узнал о вынесении данного акта, если иные сроки не установлены законом (ст. 110 Административно-процессуального кодекса КР). В свою очередь, иск о применении последствий недействительности ничтожной сделки может быть предъявлен в течение трех лет со дня, когда началось ее исполнение (ст. 199 ГК КР). И в том, и в другом случае установленный законодательством срок можно восстановить путем подачи заявления о восстановлении пропущенного срока, обосновав фактические обстоятельства, помешавшие оспариванию документов на земельный участок. Следующий вопрос, который логично следует из вышесказанного: в какой очерёдности необходимо подавать заявления в суд? Представляется, что в первую очередь необходимо признать недействительным первоначальный государственный акт органа, который и явился причиной незаконной передачи земли в частную собственность. В случае вынесения судом положительного решения о признании недействительным подобного постановления, возникает актуальность, а также юридическая основа для последующего обращения в суд о недействительности последующих сделок. Однако, проблема длительности подобных судебных процессов существенно оттягивает такие обращения в судебные органы.

Вместе с тем, следует подчеркнуть, что в основаниях прекращения права собственности, указанных в ГК КР, а также в земельном законодательстве, не определено такое основание, как признание недействительным акта государственного или муниципального органа о выделении или передаче земельного участка. Насколько данный механизм можно отнести к основаниям прекращения права на земельный участок? Если суд устанавливает, что первоначально само выделение земельного участка было незаконным и недействительным, то возникало ли вообще право собственности у ответчика по данному исковому заявлению? Можно ли тогда говорить о прекращении права, или право у лица, которое приобрело имущество, не возникало вообще? Мнение на этот счёт не может быть до конца однозначным, однако, всё же думается, что право у собственника всё же возникло, в особенности учитывая, что землепользователь (собственник) оплачивал налоговые и другие платежи, нёс бремя расходов, использовал данный земельный участок в различных личных и производственных целях. Произошло так называемое «фактическое владение» земельным участком, и «историю» по владению и использованию имуществом невозможно «стереть», особенно учитывая вышеприведённые доводы о произведённых платежах, налоговых расходах и пр. Таким образом, можно подытожить, что признание в судебном порядке недействительным акта государственного или муниципального органа о выделении или передаче земельного участка вполне можно отнести к случаям прекращения права собственности на земельный участок.

Таким образом, в настоящее время ещё имеются юридические аспекты при прекращении права на земельный участок, не имеющие однозначного трактования в законодательстве. Достаточная научная разработанность и единообразие судебной практики позволит защитить права государства, муниципалитета, а также права землепользователей и собственников, и соблюсти баланс публичных и частных интересов.

Список использованных источников:

1. Таскин Н.И. Принудительное прекращение права собственности на земельный участок: Дисс. канд. юрид. наук. М.: РГБ, 2003. 173 с. Режим доступа: <http://diss.rsl.ru/diss/03/0594/030594040.pdf>
2. Авдоница О.Г. Прекращение права собственности на земельный участок: Автореферат дисс. канд. юрид. наук. М.: 2013. 27 с.
3. «В Тонском районе государству возвращен незаконно приватизированный земельный участок площадью 21 га». Режим доступа: <https://kabar.kg/news/v-tonskom-raione-gosudarstvu-vozvrashchen-nezakonno-privatizirovannyyi-zemel-nyi-uchastok-ploshchad-iu-21-ga/>
4. «На баланс Бишкека возвращен земельный участок стоимостью 13,9 млн сомов». Режим доступа: https://www.vb.kg/doc/432685_na_balans_bishkeka_vozvrashen_zemelnyy_uchastok_stoimostu_139 mln_somov.html
5. «Два сквера возвращены столице!». Режим доступа: <https://bishkek.gov.kg/ru/post/17666>
6. Гражданский кодекс Кыргызской Республики (часть 1) от 8 мая 1996 года №15. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/4?cl=ru-ru> (дата обращения: 20.04.2024).
7. Административно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 25 января 2017 №13. Режим доступа: <https://cbd.minjust.gov.kg/3-28/edition/1265033/ru> (дата обращения: 20.04.2024).

“Международный научный журнал АКАДЕМИК”

№ 2 (250), 2024 г.

МАЙ, 2024 г.

В авторской редакции
мнение авторов может не совпадать с позицией редакции

Международный научный журнал "Академик". Юридический адрес:
M02E6B9, Республика Казахстан, г.Караганда

Свидетельство о регистрации в СМИ: KZ12VPY00034539 от 14 апреля 2021 г.
Журнал зарегистрирован в комитете информации, министерства информации и
общественного развития Республики Казахстан, регистрационный
номер: KZ12VPY00034539
Web-сайт: www.journal-academic.com
E-mail: info@journal-academic.com

